సాహిత్య కౌముది

S.E.P-2024

I Semester Telugu Textbook for B.P.A. (Music, Dance, Theatre)/ B.V.A. / B.S.W/B.H.M.)

ప్రధాన సంపాదకులు

ఆచార్య కె. ఆశాజ్యోతి

అధ్యక్షులు, తెలుగు అధ్యయన శాఖ

బెంగళూరు విశ్వవిద్యాలయం

జ్ఞానభారతి ప్రాంగణం

బెంగళూరు - 560 056

సాహిత్య కౌముది

S.E.P-2024

I Semester Telugu Textbook for B.P.A. (Music, Dance, Theatre)/ B.V.A. / B.S.W/B.H.M.)

ప్రధాన సంపాదకులు

ఆచార్య కె. ఆశాజ్యోతి

అధ్యక్షులు, తెలుగు అధ్యయన శాఖ

బెంగళూరు విశ్వవిద్యాలయం
జ్ఞానభారతి ప్రాంగణం
బెంగళూరు - 560 056

SAHITYA KOUMUDI : A Prescribed Telugu Textbook for I Semester Telugu Textbook for B.P.A. (Music, Dance, Theatre)/ B.V.A./ B.S.W / B.H.M.) Degree Classes, Chief Editor: Prof. K. Asha Jyoti, Chairperson, Department of Studies in Telugu, Bangalore University; Published by Bangalore University, Bengaluru; pp.x + 150

© బెంగళూరు విశ్వవిద్యాలయం

ప్రథమ ముద్రణ**:** 2024

ప్రధాన సంపాదకులు:

ఆచార్య కె. ఆశాజ్యోతి

అధ్యక్షులు, తెలుగు అధ్యయన శాఖ

బెంగళూరు విశ్వవిద్యాలయం

జ్ఞానభారతి, బెంగళూరు-560056

ప్రకాశకులు **:**

నిర్దేశకులు

ప్రసారాంగ, మరియు ముద్రణాలయ విభాగం

బెంగళూరు విశ్వవిద్యాలయం

జ్ఞానభారతి, బెంగళూరు - 560056

ముద్రణ:

బెంగళూరు విశ్వవిద్యాలయం, జ్ఞానభారతి ప్రాంగణం, బెంగళూరు-560056

ఉపాధ్యక్షులవారి మాట

కర్ణాటక రాష్ట్ర ప్రభుత్వం యొక్క కొత్త రాష్ట్రీయ విద్యా విధానం-2024 అభ్యాస ఫలితాలు మరియు విజయాల సమతుల్యతను నొక్కి చెబుతుంది. కళలు మరియు శాస్త్రాలు, వాణిజ్యం, స్వచ్ఛమైన విద్యా కార్యకలాపాలు, వృత్తిపరమైన విద్య మరియు పాఠ్యేతర కార్యకలాపాల మధ్య పరిపూరకరమైన సంబంధం ఉండాలనేది దీని ప్రధాన ఆకాంక్ష. విద్యా వ్యవస్థలో మరియు విద్యార్థుల వ్యక్తిత్వ వికాసంలో భాషలు కీలక పాత్ర పోషిస్తాయని కొత్త విద్యావిధానం గుర్తించింది. మారుతున్న ప్రాంతీయ, జాతీయ మరియు ప్రపంచ దృగ్విషయాలకు అనుగుణంగా విద్యా నమూనాను రూపొందించడం దీని ప్రాథమిక లక్ష్యం. సమకాలీన సవాళ్లను ఎదుర్కొనేందుకు విద్యార్థులను బలమైన వ్యక్తులుగా తీర్చిదిద్దాలనేది ఆశ.

బెంగళూరు విశ్వవిద్యాలయం పాఠ్యాంశాలు, పాఠాల అభ్యాసం మరియు అభ్యాసం యొక్క మూల్యాంకనంలో ఆవిష్కరణలను అవలంబించింది. విద్యార్థులను చురుగ్గా ఉండేలా ప్రోత్సహించడానికి, విద్యావ్యవస్థలో పురోగతికి పూర్తి స్వేచ్ఛ, సమానత్వంగా స్వీకరించడానికి ప్రోత్సహించింది. భావవ్యక్తీకరణ నైపుణ్యాలతో పాటు వివిధ విభాగాల అనుసంధానం ద్వారా జ్ఞానాన్ని పెంపొందించడం, తెలుగు గ్రంథాలు నాలుగు మరియు నాలుగు సంవత్సరాల మల్టీడిసిప్లినరీ డిగ్రీ కోర్సులలో కమ్యూనికేషన్‌తో పాటు భాష, సాహిత్యం, సంస్కృతి మరియు విలువలను అభివృద్ధి చేయడం లక్ష్యంగా పెట్టుకున్నాయి.

I Semester Telugu Textbook for B.P.A. (Music, Dance, Theatre) / B.V.A. / B.S.W/B.H.M. మొదలైన డిగ్రీ కోర్సుల మొదటి నాలుగు సెమిస్టర్లలో భాష మరియు సాహిత్యం బోధించేటప్పుడు విషయ ప్రధానమైన పాఠ్య గ్రంథాలకు ఎక్కువ ప్రాధాన్యత ఇస్తూ పాఠ్య గ్రంథాలు తయారు చేయడానికి పూనుకొనడం జరిగింది. సంబంధిత కోర్సులకు పాఠ్య రచన చేస్తున్నప్పుడు మానవీయ విలువలు, సామాజిక సమస్యలపై అవగాహన కలిగించే

సాహిత్యం కంటే అంశాలను దృష్టిలో ఉంచుకుని పాఠ్య రచన రూపొందించే ప్రయత్నం జరిగింది. భాషా అధ్యయనంలో విద్యార్థుల నైపుణ్యానికి ప్రాధాన్యత ఉంటుంది. పాఠ్య ప్రణాళికా సంఘం నిర్ణయంతో, సంపాదకుల కృషితో పాఠ్య గ్రంథాలను సిద్ధం చేసింది. ప్రస్తుతం మొత్తం ప్రణాళికకు ఎడిటర్-ఇన్-చీఫ్‌గా పనిచేస్తున్న తెలుగు అధ్యయన శాఖాధ్యక్షులు ఆచార్య కె. ఆశాజ్యోతి గారు. వివిధ డిగ్రీలకు, ఐచ్ఛిక తెలుగు, ఓపెన్-ఛాయిస్ తెలుగును సిద్ధం చేశారు. తెలుగేతరులకు తెలుగు నేర్పే ప్రయత్నం జరుగుతోంది. ఆచార్య ఆశాజ్యోతిని మరియు అధ్యయన మండలి సభ్యులు ఆచార్య ఎం.రామనాథం నాయుడు, ఆచార్య వై. రెడ్డి శ్యామల, ఆచార్య, ఎన్.వి. కృష్ణారావు, డా॥ డి.కె. ప్రభాకర్‌లను అభినందిస్తున్నాను.

రాష్ట్రీయ విద్యా విధానంలో రూపొందించిన ఈ పాఠ్య గ్రంథాలను తక్షణమే ముద్రించి తీసుకురావడం హర్షణీయం. ప్రసారాంగ సంచాలకులు ఆచార్య సి. నాగభూషణ మరియు బెంగళూరు విశ్వవిద్యాలయ ముద్రణాలయ సిబ్బందిని అభినందిస్తున్నాను.

ప్రొ॥ డా॥ జయకర ఎస్.ఎం.
ఉపాధ్యక్షులు

సంచాలకులవారి మాట

అధ్యయన మండలి మరియు పరిశీలనా సంఘం సిఫారసుల మేరకు కొత్త కర్ణాటక రాష్ట్రీయ విద్యా విధానం-2024కి అనుగుణంగా స్నాతకోత్తర తరగతుల కోసం బెంగళూరు విశ్వవిద్యాలయం భాషా పాఠాలు, ఐచ్ఛిక తెలుగు మరియు శిక్షణ తెలుగు పాఠ్య పుస్తకాలను తెలుగు అధ్యయన శాఖ సిద్ధం చేసింది.

ప్రస్తుతం బి.పి.ఎ. (సంగీతం, నృత్యం, థియేటర్) బి.వి.ఎ./బి.ఎస్.డబ్ల్యు / బి.హెచ్.ఎమ్. కోర్సులకు తెలుగు భాషా పాఠ్య పుస్తకం తయారు చేసి ప్రచురణకు పంపడమైంది. దీని తయారీలో మార్గదర్శకత్వం వహించిన అధ్యయన మండలి (బోర్డ్ ఆఫ్ స్టడీస్) అధ్యక్షులు ఆచార్య కె. ఆశాజ్యోతిగారు మరియు మోడరేటర్‌గా వ్యవహరించిన అధ్యయన మండలి సభ్యులు ఆచార్య ఎం. రామనాథం నాయుడు, ఆచార్య వై. రెడ్డి శ్యామల, ఆచార్య, ఎన్.వి. కృష్ణారావు, డా॥ డి.కె.ప్రభాకర్ లకు ధన్యవాదాలు. ప్రచురణ ప్రతిని సిద్ధం చేసి విద్యార్థులకు నేర్చుకునే అవకాశం కల్పించిన సంపాదకులకు, తమ విలువైన రచనలను ఉపయోగించుకోవడానికి అనుమతి నిచ్చిన రచయితలందరికీ నా ధన్యవాదాలు. ఈ రచనను ఇంత వేగంగా ముద్రించడానికి అనుమతించిన ఉప కులపతి ఆచార్య జయకర ఎస్.ఎం. గారికి మరియు ముద్రణాలయ సిబ్బందికి నా ధన్యవాదాలు.

ఆచార్య సి. నాగభూషణ
సంచాలకులు, ప్రసారాంగ & ప్రచురణాలయం
బెంగళూరు విశ్వవిద్యాలయం, బెంగళూరు-560056

ఆచార్య కె. ఆశాజ్యోతి
శాఖాధ్యక్షులు, తెలుగు అధ్యయన శాఖ
బెంగళూరు విశ్వవిద్యాలయం
జ్ఞానభారతి, బెంగళూరు - 560056

ముందుమాట

బెంగళూరు కేంద్ర విశ్వవిద్యాలయం డిగ్రీ కళాశాలలో .పి.ఎ. (సంగీతం, నృత్యం, థియేటర్) బి.వి.ఎ./ బి.ఎస్.డబ్ల్యు / బి.హెచ్.ఎమ్. కోర్సు చేస్తూ, తెలుగు రెండవ భాషగా ఎన్నుకున్న విద్యార్థులకు తెలుగు పాఠ్యాంశాలు ఈ పుస్తకంలో ఉన్నాయి. పాఠ్య ప్రణాళికా సంఘం విద్యార్థుల కోసం నిర్దేశించిన ప్రాచీన సాహిత్యం, ప్రబంధ సాహిత్యం మొదటి సెమిస్టర్‌లో పాఠ్యాంశాలు. పైన సూచించిన కోర్సు విద్యార్థులకు మొదటి సెమిస్టర్ పాఠ్యపుస్తకం "సాహిత్య కౌముది".

ఈ "సాహిత్య కౌముది"లోని మొదటి భాగం– 'ప్రాచీన సాహిత్యం'. ఇందులో 'ఆదికవి నన్నయ కవితారీతులు', 'తిక్కన మహాభారతం–నాటకీయత', 'ప్రబంధ పరమేశ్వరుని సూక్తివైచిత్రి'ని గురించి పరిచయం చేయడం జరిగింది. రెండవ భాగమైన "ప్రబంధ సాహిత్యం"లో 'ప్రబంధనిర్వచనం–సాహిత్యం–వికాసం', 'శ్రీకృష్ణదేవరాయల ప్రబంధ సాహిత్యం', శ్రీకృష్ణదేవరాయలవారి 'మాలదాసరికథ', తెనాలి రామకృష్ణుని 'నిగమశర్మోపాఖ్యానం' మరియు వ్యాకరణంలో భాగమైన అలంకారాలు, ఛందస్సును క్లుప్తంగా పరిచయం చేయడం జరిగింది.

ఆచార్య కె. ఆశాజ్యోతి
శాఖాధ్యక్షులు, తెలుగు అధ్యయన శాఖ
బెంగళూరు విశ్వవిద్యాలయం
జ్ఞానభారతి, బెంగళూరు - 560056

సాహిత్య కౌముది

(కర్ణాటక రాష్ట్ర విద్యావిధానం-2024)

ప్రథమ సెమిస్టర్

బి.పి.ఎ.(సంగీతం, నృత్యం, థియేటర్)

బి.వి.ఎ./బి.ఎస్.డబ్ల్యు/ బి.హెచ్.ఎమ్.

I. ప్రాచీన సాహిత్యం

1. ఆదికవి నన్నయ కవితారీతులు 1
2. తిక్కన మహాభారతం - నాటకీయత 17
3. ప్రబంధ పరమేశ్వరుని సూక్తివైచిత్రి 51

II. ప్రబంధ సాహిత్యం

1. ప్రబంధ నిర్వచనం-సాహిత్యం-వికాసం 69
2. శ్రీకృష్ణదేవరాయలు - ప్రబంధ సాహిత్యం 79
3. మాలదాసరి కథ - శ్రీకృష్ణదేవరాయలు 98
4. నిగమశర్మోపాఖ్యానం - తెనాలి రామకృష్ణుడు 126

III. వ్యాకరణము

1. అలంకారములు 132
2. ఛందస్సు 138

I. ప్రాచీన సాహిత్యం

1. ఆదికవి నన్నయ కవితారీతులు

నన్నయ కవితారీతులు:

నన్నయ తన రచనలోని గుణములను క్రింది పద్యమున చెప్పియున్నాడు

"సారమతిం గవీంద్రులు ప్రసన్న కథాకలితార్థయుక్తిలో
నారసి మేలు నా నితరు లక్షర రమ్యత నాదరింప నా
నా రుచిరార్థ సూక్తి నిధి నన్నయభట్టు తెనుంగునన్ మహా
భారత సంహితా రచన బంధురుడయ్యె జగద్ధితంబుగన్." (ఆది. 1-26)

నన్నయ కవితాగుణములలో మొదటిది ప్రసన్న కథాకలితార్థయుక్తి. ఇది కావ్యము అంతస్స్వరూపము. దీనిని 'సారమతి'తో 'కవీంద్రులు లోనారసి' తెలియునట్టిది. రెండవది అక్షర రమ్యత. ఇది కావ్య బహిస్స్వరూపము. కవీంద్రులు కాని వారు కూడ ఆదరించునట్టిది. మూడవది నానారుచిరార్థ సూక్తి నిధిత్వము. వీనిని గురించి సోదాహరణముగా వివరింతము.

1. ప్రసన్న కథాకలితార్థయుక్తి:

దీనికి 'ప్రసన్న కథాకవితార్థయుక్తి' అను పాఠాంతరమున్నది. నన్నయ వస్తు కావ్యమునే కథాకవిత అని పేర్కొనెనని డా॥ పాటిబండ మాధవశర్మ అభిప్రాయపడెను. కాని ప్రసన్న కథాకలితార్థయుక్తి అను పాఠమునే పలువురు విమర్శకులు సమ్మతించినారు.

ప్రసన్న శబ్దము ప్రసాద గుణశోభితము. "ప్రసిద్ధార్థ పదత్వం యత్ సప్రసాదో నిగద్యతే" అని విద్యానాథుని నిర్వచనమును బట్టి ప్రయోజనకరములగు పద

ప్రయోగము ప్రసాద గుణము. దీనిని కథా కథనమున కన్వయించినచో ప్రధాన కథతో ఉపకథకు గల ప్రముఖ స్థానమును తెల్పి, అది వినినంతనే పాఠకుని మనోవీథిని హత్తుకొని ప్రత్యక్షమగునట్లు సలుపుట ప్రసన్న కథ అని చెప్పవచ్చును. నన్నయ ప్రసన్న కథ నానారసప్లావితము.

"కథాకలితార్థయుక్తి యనగా కథతో కూడుకొని యొక మహార్థము ప్రకాశించుట. ఇది యొక మహాశిల్పము. ఇది నన్నయ్యగారి యుపజ్ఞ" అని విశ్వనాథ సత్యనారాయణ తెలిపినాడు. నన్నయ భారతమున కథలు ప్రసన్నముగా నుండును. వానిలో అతడేదో ఒక అర్థమును నిక్షేపించును.

నన్నయ కథలను ప్రసన్నములుగా చేయుటకై అవలంబించు పద్ధతులను ఆరు విధములుగా విభజించి ఆచార్య దివాకర్ల వేంకటావధాని గారు ఇట్లు వివరించి యున్నారు.

(1) కథ కనవసరములును, కథా గమనమున కడ్డు గల్గించునవియు నగు వర్ణనములను, నీతి ధర్మ తత్త్వ వివరణములను దగ్గించుట. (2) పునరుక్తులను దొలఁగించుచు నొకే కథను ద్విరుక్తత సంభవించినచో నా రెండు పట్టులందలి కథాంశములను బరిశీలించి వాని నుచిత విధమున నేకత్ర సమ్మేళనము చేయుట. (3) ప్రధాన కథకును ఉపాఖ్యానములకును గల సంబంధమును వివరించుట. (4) మూలమున వేఱు వేఱధ్యాయములుగా స్థలాంతరములఁ జెప్పఁబడిన విషయములను గథలో నుచిత సందర్భములందుఁ జొప్పించుట. (5) మూలమున గూఢముగానున్న కథారహస్యములను సముచిత వ్యాఖ్యానముచే సువ్యక్త మొనరించుట. (6) స్థాయీభావములను విభావాను భావ సాత్త్విక వ్యభిచారి భావములచేఁ బోషించి రసమును వ్యక్తము చేయుట.

(i) కథా ప్రసన్నత:

నన్నయ ఉత్తమ కథకుడు. కథాకథన శిల్పమునందు పారగుడు. సంస్కృత భారతము నందలి కథలలో అక్కడక్కడ చిన్న మార్పులను చేసి వానికి ప్రసన్నతను చేకూర్చినాడు.

కథల అన్యోన్య సంబంధము నన్నయ కథన దక్షతలో ఒకటి. స్త్రీరూప ధారిణియై బ్రహ్మసభకు వెడలిన గంగ వలువ గాలిచే సముద్ధూత మయ్యెనవి మాత్రము మూలమునందు కలదు. "ఊరు మూల మేర్పడఁగ నయ్యువిద వలువ, దొలఁగె ననిలంబుచేత విధూత మగుచు" అని నన్నయ తెనిగించినాడు. దీని మూలమున కథకు పుష్టి చేకూరుచున్నది. "ఊరు మూల మేర్పడ"గా చూచెనని చెప్పుటచే శాపమునకు తగిన అపరాధమయినది. మూలమున "దృష్టవాన్" అని సామాన్యముగా నుండగా తెలుగున మహాభిషుండు (ఇతడే శంతనుండై పుట్టినాడు) దాని సాభిలాషుడై చూచెనని నన్నయ తెలిపినాడు. మూలమునందువలె ప్రమాద వశమున చూచుట కాదిది. కావలయునని చూచుట. అందుకేదోషము. ఇది నన్నయ కథాకథన దక్షతకు నిదర్శనము.

కథకు ఆయువుపట్టయిన విషయమును ఎచ్చట చెప్పవలయునో నన్నయకు బాగా తెలుసు. మూలమున కథా ప్రారంభముననే సుందోపసుందుల ఏకీభావమును గురించి

"ఏక రాజ్యా నేక గృహానేక శయ్యా సనాశనౌ" అనియు,
"సహాన్యోన్యేన భుఞ్జాతే వినాఽన్యోన్యంసగచ్ఛతామ్
అన్యోన్యస్య ప్రియకరా వన్యోన్యస్య ప్రియంవందౌ
ఏకశీల సమాచారే ద్విధై వైకోఽభవచ్ఛయౌ"

అనియు చెప్పబడినది. కథకు ఈ విషయము చాల ముఖ్యము.

కథాకథన దక్షుడగు నన్నయ ఈ విషయమును మొదట చెప్పక, తిలోత్తమ కయి పరస్పరము కలహించు సందర్భమున ఇట్లు చెప్పినాడు.

"ఘనులయ్యిరువురు నేకా,
సనభోజన యాన నిలయ శయన క్రియలం
దనరెదు వారేక స్త్రీ,
వినిహిత కాములయిరపుడు విధి నియమమునన్." (ఆది, 3-107)

ఈ విషయమును ఇచట చెప్పుటవలన కథకు అందము వచ్చినది. మొదట చెప్పుటవలన పాఠకునకు దాని ప్రాముఖ్యము తెలియక అంతగా పట్టించుకొనక

పోవచ్చును. పూర్వస్థితిని ప్రస్తుతస్థితి ఒకచోటనే చెప్పుటచే పూర్వమెట్లుందివారెట్లయిరను విషయము పాఠకునకు బోధపడును. ఆసన భోజనయాన నిలయ శయనాదులయందు ఏకత్వమును భజించినవారు స్త్రీ విషయమున కూడ ఏకత్వమునే భజించి నష్టపడిరను చమత్కారము కూడ సిద్ధించును.

ఇట్లు కథాకథనమున అత్యల్ప విషయములందు కూడ నన్నయ జాగరూకత వహించి అనువదించినాడు. కథలో ఏ అంశమెచ్చట చెప్పిన రక్తి కట్టునో, కథలో ఏ అంశమును చెప్పిన లేదా విడిచిన రసపాత్రోన్మీలనము జరుగునో బాగుగా పరిశీలించి తెనిగించి యుండుటచే నన్నయ కథనదక్షత అడుగడుగున వ్యక్తమగు చుండును

(ii) అర్థయుక్తి:

మూలమున కథనమాత్రముగా అతి సామాన్యముగా నున్న విషయమునకు నన్నయ ఏదో ఒక విశేషమునో, చమత్కారమునో, అలంకారముతో చేర్చి, ఏదో ఒక అర్థమును నిక్షేపించి, సొగసుగా చెప్పి తన్మూలమున రసపాత్రోన్మీలనమును కావించును. ఇట్టి అర్థయోజననే నన్నయ 'అర్థయుక్తి' అనినాడు.

(a) మహర్షులు జరత్కారునితో ఇట్లు పల్కిరి.

"నీవు మా చుట్టమవపోలె నెమ్మితోడ నీ వహితుండవై మా పల్కు లాదరించి తా జరత్కారుఁగని చెప్పవయ్యవాని నెఱుఁగుదేవి మా పడియెను నీ యవస్థ" (ఆది, 2-145)

నిజముగా చుట్టమే అయినవానితో అది తెలియక 'నీవు మా చుట్టమన పోలె' అని చెప్పుట రమ్యము. నన్నయ పద్యములోని ఈ చమత్కారము మూలమున లేదు.

(b) విగతజీవితుడై పడియున్న శుక్రుని కచుడు మృత సంజీవవిచే బ్రతికించు సందర్భమున నన్నయ భారతమునందలి పద్యమిది.

"అతని చేత సంజీవితుఁడై వెలింగె, దనుజమంత్రి యుచ్చారణ దక్షుచేత నభిహితంబగు శబ్దంబు నట్లపోలె" (ఆది, 3-107)

ఇందలి మనోహరమగు ఉపమాలంకారము ఆమూలకము. ఇది నన్నయ కవితా పాటవమునకు, వైదికాభినివేశమునకు చక్కని నిదర్శనము.

(c) పాండవులయిదుగురును ద్రౌపదియందు మన్మథప్రీతి నందిరని చెప్పునప్పుడు నన్నయ ఇట్లు రచించినాడు.

"ఆ లలితాంగి యందు హృదయంబులు దృష్టులు నిల్పిపాండు భూపాలతనూజ పంచకము పంచశరాహతిఁ బొందె...." (ఆది, 7-213)

పాండవులయిదుగురు కావున వారు మన్మథాహతి నందిరనుటలో మన్మథునకు పంచశర శబ్దమును ప్రయోగించుట ఎంతయు సముచితముగా నున్నది.

(d) అసందర్భముగా హేతురహితముగా నున్నచోట్ల నన్నయ చక్కని వ్యాఖ్యానము చేయుచు కథారహస్యములను తెలుపును. కథానిర్మాణములో నన్నయ అవలంబించిన రమణీయ పద్ధతి ఇది.

గాంధారీ వివాహ కథలో 'సుబలుడు తలచిన పని చేయగలడు. గాంధారి తండ్రి ఇష్ట ప్రకారము నడచునది.' అనునవి గుప్తముగా నున్న విషయములు. 'ఆ రాజునకు గాంధారి నిచ్చి' (ఆది, 5-10) అని నన్నయ చెప్పుటలో ఎంతో అర్థమున్నది.

(e) మహారాజుల కథలలో పాత్రయొక్క రహస్యమైన శీలనిరూపణము నందో, ఇతర పురాణము లందున్న మహావిషయములను ప్రస్తుత కథయందు సంయోజనము చేయుటయందో ఇమిడించి నన్నయ అర్థయుక్తిని సాధించినాడు. ఋషుల కథలలో ఋషుల త్రైకాలిక పరిజ్ఞానమును బట్టి నన్నయ అర్థయుక్తిని తెల్పినాడు. వైదిక కథలలో ఖగోళశాస్త్ర విషయములను, శబ్దశాస్త్ర విషయములను, యాజ్ఞిక కర్మవిషయములను నిగూఢముగా చొప్పించి నన్నయ అర్థయుక్తిని కలిగించినాడు.

(iii) రసపరి పోషణము:

నన్నయ భారతమున రసములన్నియు అంగరూపముననో అంగిరసముననో పోషింపబడినవి.

ఇంకను తపోవృత్తి నున్న పాండురాజును కాముక వ్యాపాకమున కున్ముఖునిగా చేయుటకు నన్నయ శృంగార రసోచితముగా వసంత ఋతువును 'కమ్మని లతాంతములకు మ్మొనసి' ఇత్యాదిగా గల రెండు లయగ్రాహి వృత్తములలో వర్ణించినాడు. 'చారు సువర్ణహాసి నవచంపక భూషయుసిందువార-ముక్తా రమణీయయున్, వకుళదామవతంసయునై"న మాద్రిని 'అపూర్వశృంగార విలాసలీల యెసఁగం' పాండురాజు ముందుంచినాడు. ఇవి నన్నయ శృంగార రస నిర్వహణ సామర్థ్యమునకు నిదర్శనములు.

రసము వలెనే రసాభాసము కూడ కావ్యమున వర్ణనీయమే కచదేవయానుల శృంగారము, ఊర్వశీ అర్జునుల శృంగారము - శృంగార రసాభాసమున కుదాహరణములు, నన్నయ ఈ రసాభాస ఘట్టములను కూడ రమణీయముగ వర్ణించినాడు.

భారతము బహుళ కథా భూయిష్ఠము. కావున ఏ భావమును ఎక్కువ చేసి రసమును పోషించుటకు అంతగా అవకాశముండదు. కథను వేగముగా నడిపించు చునే రసమును పోషించుకొనుచు పోవలెను. ఎచ్చట కూడ ఎక్కువసేపు ఆగుటకు వీలుపడదు. అందువలన నన్నయ రసపరిపోషణమున శబ్దప్రయోగ సామర్థ్యముచే రసమును పోషించుట అను ఒక విలక్షణమైన మార్గము నవలంబించినాడు.

బాహుకుడు దమయంతిని తలచుకొని దుఃఖించు సందర్భమున నన్నయ వ్రాసిన 'ఇభరాజగమన నీవెందుల కరిగి తత్యురుకుచభార యెందున్నదాన' వను కరుణరస పోషకమైన పద్యమునందలి 'ఇభరాజగమున' 'అత్యురుకుచభార' అను సంబోధనలచే శృంగారము ధ్వనితమగుచున్నది.

కథాకథన చాతుర్యము రసనిరూపణ రామణీయకములందే కాక పాత్ర చిత్రణ నిపుణత్వము నందును, మనోహర వర్ణనా నైపుణ్యము నందును నన్నయ సిద్ధహస్తుడు.

2. అక్షర రమ్యత:

నన్నయ ప్రసన్నకథాకలితార్థయుక్తిలో అర్థసిద్ధిని, అక్షర రమ్యతలో శబ్ద సిద్ధిని సాధించినాడు. అక్షరముల వలన పుట్టిన రమ్యత అక్షర రమ్యత. ఈ రమ్యత శ్రవణేంద్రియైక వేద్యము. దీని నాదరించుటకు బుద్ధి నైశిత్యమంతగా అక్కరలేదు. అక్షరరమ్యతకు ప్రధానమైనది నాదసౌష్ఠవము. అది నన్నయ శయ్యలో నున్నది.

(i) నన్నయ శబ్దశిల్పములు:

నన్నయ చేసిన నాగ స్తుతి:

"బహువన పాద పాబ్ధికుల పర్వత పూర్ణ సరస్సరస్వతీ
సహిత మహా మహీధర మజస్ర సహస్ర ఫణాళిఁద్రాల్చి దు
సృహతర మూర్తికిన్ జలధిశాయికిఁ బాయక శయ్యయైన య
య్యహిపతి దుష్కృతాంతకుఁడ నంతుఁడు మాకుఁ బ్రసన్నుఁడయ్యెడున్."

(ఆది, 1-104)

'సరస్సరస్వతీ సహిత - దుస్సహతర' అని 'స'వర్ణమును పలుమారు ఆ వృత్తి చేయుటచే పాముల బుస్సుమను ధ్వని వినిపించుచున్నది. 'పాయక శయ్య యైన యయ్యహిపతి' అనుటలోని 'య' కారాసకృదావృత్తి వలన అనంతశయ్యా మార్దవము సూచింప బడినది.

నన్నయ చేసిన సముద్ర వర్ణనను చూడుడు.

"వివిధోత్తుంగ తరంగ ఘట్టిక చలద్వేలా వనైలావలీ
లవలీలుంగ లవంగ సంగత లతా లాస్యంబు లీక్షించుచున్." (ఆది, 2-29)

సముద్ర తరంగముల చలన మిచట సూచింపబడినది. కెరటము మిక్కిలి ఎత్తుగా లేచి, మెల్లగా నించుక సాగి, ఒడ్డునకు కొట్టుకొని జలజలమను ధ్వనిని చేయును. ఇది యంతయు ఈ సమాసమున నిక్షేపింపబడినది. 'వివిధోత్తుంగ' అనుటలో కెరటము ఔన్నత్యము 'తరంగ' అను దానిచే అది ఇంచుక సాగుటయు, 'ఘటన' అను దానిచే అది ఒడ్డునకు కొట్టుకొనుటయు 'చలద్వేలావనై లావలీలవలీ

లుంగలవంగ సంగతలతా లాస్యంబు లీక్షించుచున్' అను దాని యందలి 'ల' కార బాహుళ్యము వలన దాని జలజలధ్వనియు లెస్సగా సూచింపబడినది. అంతియేగాక ఆ లతాలాస్యములు కూడ కన్నులకు కట్టుచున్నవి.

"కురువృద్ధుల్ గురువృద్ధ బాంధవు లనేకుల్ సూచుచుండన్ మదో
ద్ధురుఁడై ద్రౌపది నిట్లు సేసినఖలున్ దుశ్శాసనున్ లోక భీ
కరలీలన్ వధియించి తద్విపుల వక్షశ్శైల రక్తౌఘని
ర్ఝర ముర్వీపతి సూచుచుండ నని నాస్వాదింతు నుగ్రాకృతిన్"

(సభా, 2-231)

ఇందలి ద్విత్వధకార ప్రాచుర్యముచే భావి యుద్ధమున భీముడు దుశ్శాసనుకి నున్న పిడి గుద్దులు సూచింప బడినవి!

'ఘోరవనమున వీరుఁ గిమ్మీరుఁడను సు,
రారి నిశ్చల ఘన భీకరాంగుఁ బట్టి పోర
వధియించినట్టి సమారజునకు,
భూరి భుజునకు మార్కొను వారుఁగలగె.' (ఆది, 1-102)

ఇందలి 'ర'కార పునరావృత్తి భీముని వీరత్వమును చక్కగా వ్యక్తము చేయుచున్నది. తేటగీతిలో కూడ నన్నయ ప్రాస సౌందర్యమును, గుంపనముగా నున్న శబ్దశిల్పమును వ్యక్తము చేసినాడు.

అక్షరరమ్యతలో సిద్ధి పడయుటకు అపారమైన పాండిత్యము, సునిశితము, శ్రుతిలయ స్పందన శీలము నయిన శ్రుతి కావలెను. ఇవి నన్నయలో పుష్కలముగా నున్నవి.

(ii) ఉభయ వాక్ప్రౌఢి:

"భాషింతు నన్నయభట్టు మార్గంబున నుభయవాక్ప్రౌఢి నొక్కొక్కమాటు" అని శ్రీనాథుడు కాశీఖండము పీఠిక (పు-13)లో నన్నయ ఉభయ వాక్ప్రౌఢిని ప్రశంసించినాడు. నన్నయ రసానుగుణముగ ఉభయవాక్కులను ప్రయోగించినాడు.

లలిత సంస్కృత పదప్రయోగ కుశలత ప్రతి పద్యము నందును కాన నగును. నన్నయ శైలికి వచ్చిన గాంభీర్య మంతయు బహుళ సంస్కృత పద ప్రయోగము వలననే.

దుష్యంత నిరాకృతయై శకుంతల ఇట్లు విలపించినది.

మధ్యాక్కర :

"తడయక పుట్టిన నాఁడ తల్లి చేఁ దండ్రిచే విడువఁ
బడితి నిప్పుడు పతి చేతను విడువఁబడియెద నొక్కొ
నుడువులు వేయు నింకేల యిప్పాటి నోములు దొల్లి
కడఁగి నోఁచితిని గాకేమి యనుచును గందె డెందమున." (ఆది,4-103)

ఇందు ఒక్క 'పతి' శబ్దము తప్ప తక్కిన వన్నియు తెలుగు పదములే. అంతియేకాక ఈ మాటలను దేశీయ స్ఛందస్సయన మధ్యాక్కరలో నిబంధించుట గమనింపదగిన రసానుగుణమైన రచన ఇది.

నన్నయది కర్ణపేయమైన శైలి. నన్నయ పద్యము విన్నంతనే అర్థము తెలిసినను తెలియక పోయినను పాఠకుని చెవికి ఇంపునింపి హాయి గొల్పును. తత్సమపద భూయిష్ఠమైనను నన్నయశైలియందు అర్థకాఠిన్యము కాని శబ్దపారుష్యము గాని ఉండదు. శబ్దగాంభీర్యము వలన నన్నయ రచనకు ఉదాత్తత, ఠీవి లభించినవి. తొట్రుపాటుగాని, వేగిరపాటుగాని లేకుండ గంభీరముగ, సమాస విక్షేపములతో సాగిపోవు నన్నయ భారత పద్యముల నడకను బట్టియే ఎర్రన నన్నయను భద్రగజముతో పోల్చి ఇట్లు చెప్పియుండును.

"ఉన్నత గోత్ర సంభవము నూరిత సత్త్వము భద్రజాతి సం
పన్నము నుద్ధతాన్య పరిభావి మదోత్కటమున్ నరేంద్రపూ
జోన్నయ నోచితంబునయి చొప్పడు నన్నయభట్ట కుంజరం
బెన్న నిరంకుశోక్తి గతి నెందును గ్రాలుటఁ బ్రస్తుతించెదన్,"

3. నానారుచిరార్థసూక్తి నిధిత్వము:

"సూక్తి యనగా రుచిరమై చమత్కార యుక్తమైన కూర్పు. ఈ చమత్కారము

ఒక్కొక్క పదమునందు, పదబంధమునందు, సమాసమునందు, కారకము నందు, వాక్యమునందు బహుభంగుల చూడవచ్చును" అని ఆచార్య ఖండవల్లి లక్ష్మీరంజనము తెలిపినారు. నానుడి, పలుకుబడి మొదలైనవి అసంపూర్ణ వాక్యగత సూక్తులు. సమాసోక్తి, వ్యాజోక్తి, అతిశయోక్తి మొదలైన ఉక్తి విశేషములైన అలంకారములున్నవి. సూక్తి ప్రపంచము అలంకారముల కంటె విస్తృతము. అలంకారములు సంపూర్ణవాక్యగతమై యుండును. సూక్తులు భాషాంగము లన్నిటిని ఆశ్లేషించును. సూక్తులనగా సుభాషితములు.

నన్నయ రచనలో మృదుమధురములైన అర్థసూక్తు లెన్నియో కలవు. నన్నయ సూక్తుల కొక ప్రత్యేకత యున్నది. కథలో ఒక నీతినిగాని ధర్మమునుగాని బోధింప వలసి వచ్చినపుడు నన్నయ దానిని ఒక ప్రత్యేక పద్యమున చెప్పుచుండును. ఆ పద్య మచటనుండి కథతో సంబంధించి యున్నను దానిని ప్రత్యేకించినప్పుడు అందు కథాంశ మేమియు లేకపోవుటచే అది సర్వసామాన్యమైన అన్వయ యోగ్యత కలిగియుండును.

నన్నయ సూక్తులను పరిశీలింతము.

(i) లౌకిక నీతి ప్రబోధకములు:

"క్షమలేని తపసి తపమును,
ప్రమత్తు సంపదయు ధర్మబాహ్యు ప్రభు రా
జ్యము భిన్న కుంభమున తో,
యములట్టుల యధ్రువంబులగునివి యెల్లన్." (–ఆది, 2–175)

శమీకుడను ముని తన్ను అవమానించిన పరీక్షితుని తన కొడుకగు శృంగి శపించెనని విని, శృంగికి క్రోధమువలని అనర్థమును బోధించినప్పటి నీతి ఇది. క్షమాగుణరహితమైన తపసి తపము ప్రమత్తుని సంపద, ధర్మబాహ్యుడైన రాజు రాజ్యము చిల్లి కుండలోని నీరువలె నిలువదని దీని భావము.

ఇందు 'క్షమలేని తపసి తపము' అనునది ఒక్కటే కథకు సంబంధించినది. దానితో పాటు 'ప్రమత్త సంపద', 'అధర్మప్రభురాజ్యము' నను మరి రెండింటిని

కలిపి వానికి మూలమున లేని ఒక మంచి ఉపమానమును చూపినాడు నన్నయ. ఇది సర్వదేశ కాలముల కన్వయింప గల లౌకిక ధర్మమును బోధించు నీతి.

(ii) రాజనీతి ప్రబోధకములు:

రాజనీతి బోధకములైన సూక్తులు నన్నయ భారతమున అమూలకము లైనవి కూడ కొన్ని కలవు. సౌబలుని మంత్రియగు కణికుడను వాడు దుర్యోధనునకు రాజనీతి నుపదేశించిన సందర్భములోని పద్యములు కొన్ని అమూలకములైనవి.

"జనపాలుఁడు మృదుకర్మం,
బున నైనను గ్రూర కర్మమున నైనను నే
ర్పున నుద్ధరించునది ద,
న్నన పాయతఁ బొంది చేయునది ధర్మంబుల్." (–ఆది, 6–105)

ఈ సూక్తులు నన్నయ రాజనీతి వేత్తృతను నిరూపించును.

(iii) ఆధ్యాత్మిక ధర్మ ప్రబోధకములు :

పాండురాజు మరణానంతరము వ్యాసుడు సత్యవతితో ఏకాంతమున పల్కిన పల్కులివి.

"మతిఁదలఁపఁగ సంసారం బతి చంచల;
మెండ మావులట్టుల సంప
త్ప్రతతులతి క్షణికంబులు;
గతకాలము మేలు వచ్చు కాలముకంటెన్" (–ఆది, 5–159)

ఇందలి సంసారపు చాంచల్యము, సంపదల క్షణికత్వము అమూలకములయి నన్నయ వేదాంత జ్ఞాన పారమ్యతను స్పష్టపరచును. నన్నయ కల్పించిన 'గత కాలము మేలు వచ్చు కాలము కంటెన్' అనుసూక్తి లోకమునందు వ్యాప్తినందు సామెత, లోకపు సొత్తు. సూక్తి ప్రతిభావంతుడైన కవి లోకమున కిచ్చిన సొత్తు.

(iv) లోకజ్ఞతా సూచకములు :

పరాశరుడు సత్యవతిని చూచి కామపరవశుడైన సందర్భములోని పద్యమీ క్రిందిది.

“ఎంత శాంతులయ్యు నెంత జితేంద్రియు
లయ్యుఁగడు వివిక్త మయిన చోట,
సతుల గోష్ఠిఁ జిత్త చలన మొందుదు
రెందుఁ గ్రాముశ క్తి నోర్వఁగలరె జనులు” (–ఆది, 3–33)

ఎంతటి మహర్షియైనను ఏకాంతముగా స్త్రీ కంటబడినపుడు చిత్త చాంచల్యము నొందును. కాముని శక్తినోర్చుట జనుల కశక్యమని దీని భావము. ఈ సూక్తి నన్నయ అమూలకముగా కల్పించినది. ఇది అతని లోకజ్ఞతకు నిదర్శనము.

యయాతి తన పుత్రులతో “మీయం దొక్కరుండు నా ముదిమి గొని తన జవ్వనంబు నా కిచ్చునది” అని పల్కినపుడు అతని కొడుకులలో మొదటి నల్వురును దానిని ప్రత్యాఖ్యానము చేసిన సందర్భమునందలి పద్యమిది:

“నరలుగల కాము నైనను దరుణులు
రోయుదురు డాయ ధనపతి యయ్యుం
బురుషుఁడు దుర్వార జరా పరిభూతి
నభీష్ట భోగబాహ్యుఁడ కాండే.” (–ఆది, 3–194)

ఎంతటి మన్మథాకారుడయినను తల నరసినచో వానిని యువతు లేవగించు కొందురు. కుబేరుడయినను ముదిమి ప్రాప్తించెనేని అభీష్టభోగములకు వెలియైన వాడగును. మూలమున ఈ ప్రత్యాఖ్యానము ఈ విధముగా లేదు. వేరు విధమున యున్నది. ఇది నన్నయోపజ్ఞమై అతని లోకజ్ఞతను ప్రస్ఫుటీకరించుచున్నది.

(v) శాస్త్రవైదుష్య విరూపకములు:

శర్మిష్ఠకు శయన సౌఖ్యము కలిగింపనని యయాతి శుక్రునకు మాట యిచ్చి నాడు. అందుచే శర్మిష్ఠ తనకా కోరికను తీర్చుమని యయాతిని అడుగగా అతడు అసత్యదోషము వచ్చునని పరచెను. అప్పుడు శర్మిష్ఠ అతనికి బొంకినను తప్పులేని సమయములను ఏకరువు పెట్టు సందర్భములోని పద్యమిది:

“చనుబొంకఁగఁ బ్రాణాత్యయమున
సర్వధనాసహరణమున వధగావ చ్చిన
విప్రార్థమున వధూజన సంగమమున
వివాహ సమయమునందున్.” (–ఆది, 3–178)

మూలమున ‘నర్మయుక్త’మని యున్నచోట అనువాదమున నన్నయ “వధగా వచ్చిన విప్రార్థమున” అని మార్చినాడు. ఇది నన్నయ బ్రాహ్మణ భక్తితోపాటు శాస్త్ర వైదుష్యమును స్పష్టము చేయుచున్నది.

నన్నయ సూక్తులందు ఒక్కొక్కచోట కథకు సంబంధించిన ఎంతో అర్థమును ధ్వనింపచేయుచుండును. నలుడు దమయంతి విడిచి వెళ్లిపోయిన తరువాత ఆమె అతనికై చుట్టుపట్ల వెదకెను. నలు డెచ్చటను కానలేదు. అప్పుడు దమయంతి దుఃఖించుచు ఇట్లు పలికినది.

“వగవగ సాంగోపాంగములగు
నాలుగు వేదములయు నధ్యయనము పొ
ల్పుగ నొక సత్యముతో నెనయగునే
యెవ్వియును బోలవటె సత్యంబున్” (–ఆరణ్య, 2–83)

ఇది పైకి సత్యము యొక్క మాహాత్మ్యమును తెల్పు సూక్తిగా గోచరించు చున్నది. కాని నిశితముగ పరిశీలించినచో ఇందు నలునికి గల విద్యా వైదుష్య ములు చక్కకా ధ్వనితములగుచున్నవి.

కొన్నిచోట్ల మూలమందు బీజప్రాయముగా నున్న భాగములను గ్రహించి. నన్నయ సూక్తిగా పెంపొందించినాడు. నీతి ధర్మములకు నిలయములైన సూక్తు లను నన్నయ కథా సందర్భముతో కూడిన పద్యములందు కాక ప్రత్యేక పద్యము. లందే వ్రాయుచుండును. ఇవి అర్థభావములందు స్వయంసంపూర్ణములైనవి. సందర్భాను గుణముగ ఎక్కడైనను ఉపయోగించుటకు వీలయినవి.

మూలమున బీజప్రాయముగా నున్న భాగమును నన్నయ సూక్తిగా పెంపొందించి క్రింది పద్యమును రచించినాడు.

“అలసి నెడ దస్సి నెడ నాఁకలి
తృష్ణయునైన యెడలఁగడుకొని ధరణీ
తలనాథ పురుషునకు నిమ్ముల
భార్యయపాచుఁ జిత్తమున దుఃఖంబుల్.” (–అరణ్య, 2–75)

ఇట్లు రుచిరార్థ సూక్తుల నెన్నిటినో నన్నయ తన భారతమునందూ ప్రయోగించినాడు.

(vi) నన్నయ వ్యక్తిత్వము:

నన్నయ మహాభారత సముద్రమునంతను కడముట్ట ఈదదలచి ప్రారంభించినను ఆదిపర్వమును, సభాపర్వమును, అరణ్య పర్వము నాల్గవ ఆశ్వాసములోని శరత్కాల వర్ణన వరకు మాత్రమే నిర్వహించెను. భారతాంధ్రీ కరణము పూర్తిచేయకుండగనే నన్నయ మరణించి యుండెను.

భారత రచనలో ఆయా పాత్రల వాక్క్రియాదికము వలన నన్నయ వ్యక్తిత్వమును నిరూపింపవచ్చును.

నన్నయ భారతవతారికలో తన గోత్ర సూత్రాదికమును, విద్యా విజ్ఞాన విశేషములను, ఆచార స్వభావములను సూచించుచు ఒక సీసపద్యమును ప్రథమ పురుషలో ఇట్లు వ్రాసినాడు.

“తనకుల బ్రాహ్మణు నను రక్తు నవిరళ జపహోమ తత్పరు విపుల శబ్ద
శాసను సంహితాభ్యాసు బ్రహ్మాండాది నానాపురాణ విజ్ఞాన నిరతుఁ
బాత్రు నాపస్తంబ సూత్రు ముద్గలగోత్ర జాతు సద్వినుతావదాత చరితు
లోకజ్ఞు నుభయ భాషా కావ్యరచనాభి శోభితు సత్రృతి భాభియోగ్యు
నిత్య సత్యవచన మత్యమరాధిపాచార్యు సుజను నన్న పార్యుఁ జూచి
పరమధర్మ విదుఁడు వరచకు క్యాన్వయా భరణుఁడిట్టు లనియెఁగరుణతోడ,
(–ఆది, 1–9)

నన్నయ చాళుక్యవంశమున కుల బ్రాహ్మణుడు. తాతతండ్రులవలె తానును ఆ రాజవంశమునకు ఆశ్రితుడు. విశేషించి రాజరాజుకు అనుకక్తుడు. కుల

బ్రాహ్మణులు రాజులకు శాసన లేఖకులుగా నుండెడి వారని తెలియుచున్నది. నన్నయ నందంపూడి శాసనమును, మండ శాసనమును రచించి యున్నాడు. నందంపూడి శాసనములో “ఆజ్ఞప్తి రస్య కటకాధిరాజః కావ్యానాం కర్తానన్నియ భట్టో లేఖకో గండాచార్య” అని కలదు. దీనిని బట్టి నన్నయ శాసనమును కూడ కావ్యముగానే భావించి రచించియున్నట్లు విదితమగుచున్నది.

శాసన లేఖకులు రాజుల దగ్గర వంశ పారంపర్యముగ నుందురను భావముతోడనే చాగంటి శేషయ్య రాజరాజు తండ్రి దగ్గర, అతని కొడుకు దగ్గర నుండు శాసనలేఖకులతో నన్నయకు బంధుత్వమును అంటగట్టినాడు.

‘అవిరళజపహోమతత్పరుడు’, ‘సంహితాభ్యాసుడు’ అనునవి అతనికి గల నిష్ఠాపరత్వమును, వేదప్రియత్వమును స్పష్టపరచును.స్తోత్రాత్మకములైన నన్నయ పద్యములు వేదఋక్కులవలె నినదించుచుండును. ఉదంకుడు చేసిన నాగస్తుతి పద్యము లిందుల కుదాహరణములు.

సంహితభ్యాసుడగు నన్నయ మితభాషి. కర్ణజనన వృత్తాంతములో నన్నయ కుంతికి తన ఆత్మగుణమునే ఆపాదించి ఆ కన్యను వయస్సుకు మించిన ధీరత్వము గల దానినిగా ఇట్లు చిత్రించినాడు.

తరువోజ:

“ఏల యమ్ముని నాకు నిచ్చెనిమ్మంత్ర మిమ్మంత్ర శక్తియే నెఱుఁగంగ వేఁడి
యేల పుత్త్రికుఁ గోరి యెంతయు భక్తి నినుఁ దలంచితి బ్రీతినినుఁడునునాకు
నేల పద్యోగర్భమిచ్చెఁ గుమారుఁడేల యప్పుడ యుదయించె నింకెట్టు
లీలోక పరివాదమే నుడిగింతు నింతకు నింతయు నెఱుఁగరె జనులు.”

వసంత తిలకము:

“ఈ బాలు నెత్తుకొని యింటికిఁ జన్న నన్నున్
నా బంధులందఱు మనంబున నేచు నారె
ట్లీ బాల సూర్యనిభు నిట్టుల దీంచి పోవం
గా బుద్ధివుట్టుపని కన్యమనంబులోన్” (–ఆది, 5–28,29)

నన్నయ కఠోర ధర్మ నిష్ఠకలవాడు. ధార్మిక జీవనము అతనికి, అతని కవిత్వమునకు రవగ్ర ధర్మోపేతమైన వాక్కును అతడు వినలేదు, పలుకలేదు. "నీవును బ్రహ్మచారివి. నేనును కన్యకను. 'వివాహము నీకు నాకు మున్ భావజ శక్తి నైన యది పన్నుగ నన్నుఁ బరిగ్రహింపు' మని దేవయాని చెప్పినపుడు, కచుడు అత్యంత విషాదాకులుడై "లోకనింద్యమగు నర్థము నీ వాకునకుఁ దెచ్చు టుచితమె, నాకు సహోదరిని నీవు నా చితమునన్" అని మందలించినట్లు నన్నయ వ్రాసినాడు.

భీముడు యమునా తీరమున బండిని నిలిపి బకాసురుని పిలుచుచు, అతడు వచ్చు సంతకు మిన్నకుండ నేలయని, కాళ్ళుసేతులుఁ గడిగికొని యాచమించి యా శకటంబుపయి కూడు గుడుచుచుండె" నని నన్నయ అమూలకముగా చెప్పినాడు. దీనిని బట్టి నన్నయ ఆచారవంతుడునుట స్పష్టమగు చున్నది.

నన్నయ సద్విసుతావదాత చరితుడు. నిత్యసత్యవచనుడు. సుజనుడు. వినయ సంపన్నుడు. భారతావతారికలోని క్రింది పద్యమును బట్టి నన్నయ వినయసంపదను తెలిసికొన వచ్చును.

"అమలిన తారకా సమువయంబుల న్నెను సర్వవేద శా
స్త్రముల యశేష సారము ముదంబునఁ బొందను బుద్ధి బాహువి
క్రమమున దుర్గమార్థజల గౌరవ భారత భారతీ సము
ద్రముఁ దతియంగ నిఁపను నిధార్యన కైసను నేఁబోలునే" (-ఆది,1-19)

'విపుల శబ్దశాసనుడు, బ్రహ్మాండాది నానా పురాణ విజ్ఞాన నిరతుడు. ఉభయ భాషా కావ్య రచనాభి శోభితుడు, సత్ర్పతిభాభి యోగ్యుడు" అను విశేషణ ములు నన్నయ పాండిత్యమును సూచించును.

2. తిక్కన మహాభారతం-నాటకీయత

ధర్మేతిహాసమైన వ్యాసభారతమును "బుధ సంతోషంబు నిండారఁగ" "ఆంధ్రావళి మోదమునంబోరయునట్లుగ", 'మహా కవిత్వ దీక్షావిధి నొంది', తెలుగు భాషలో రసమయకావ్యముగా తీర్చిదిద్దిన మహాకవి తిక్కన సోమయాజి, అతడు ఉదాత్తమనీషి. శిల్పపారగుడు, కళావిదుడు. అతని రచన నాటకీయమైనదని, 'రసాభ్యుచిత బంధము' అర్థగౌరవము కలిగినదని పలువురు ప్రశంసించి యున్నారు "నన్నయ దొక ఋషి మార్గమైన తిక్కన దొకరసమార్గమ"ని అభియుక్తోక్తి. కావ్య పరమావధి రసము. శిల్పము రసావిష్కరణాత్మకమైన కళ. కథాగత పాత్రలను వాటి స్వరూప స్వభావములను సొంపైన పదముల పొందిక ద్వారా, సన్నివేశ కల్పనముల ద్వారా, సంభాషణల మూలమున సహృదయ హృదయము నందు స్ఫురింప జేయుటయే కావ్యశిల్పము. దీనిని రసోన్ముఖముగా పయనించునట్లు చేయుట రసశిల్పము. తిక్కన రచనలోని రసాభ్యుచిత బంధమును పరిశీలింతము.

1. తిక్కన వాడిన 'రస' శబ్దము :

భారతమున ప్రధాన రసము శాంతము. తిక్కన భారతము వివిధ సన్ని వేశములకు వివిధ సంఘటనలకు నెలవైనది. భారతము ఇతిహాసము కూడ నగుటచే ప్రసక్తానుప్రసక్తములయిన అనేకోపాఖ్యానములవలనను, పదునెనిమిది దినముల మహాయుద్ధమువలనను శాంతరస ప్రతికూలములైన రసభావములు ఆయా సన్నివేశములందు సముచితముగ వర్ణింపవలసి యుండును. వాటిని విభావాదులతో విపులముగా వర్ణించినచో ప్రధాన రసము పలుచబడును. కనుక ప్రధాన రసము దృష్ట్యా తిక్కన ఆంగభూతములై భారతమున ప్రవర్తించిన రసములను స్వశబ్ద ముల చేత చెప్పి వాటి అభిరుచిని తగ్గించినాడు.

ఉదా:

1. ధర్మరాజు, 'అనిలజు కోపరసంబు పేర్మి చెఱిచె'నట. (విరాట, 2-137)
2. కీచక వధానంతరము సైరంధ్రి "అంతరంగమున నిండిన హాస్య రసంబు మోముపై వెలివిరియంగనీక" చనెనట. (విరాట, 3-38)
3. "అర్జునుఁడు విరాటసుతున కిట్లనుఁ గేవల వీరరసమయాత్మకుఁడగుచున్" (విరాట, 5-3) అతడు "వివిధ బాణపరంపర వెల్లిఁగొలిపె భయరసము వఱ్ఱుపెట్టనఁ బగఱువాఱ" (విరాట, 5-78)
4. "రౌద్రరస వినోదియైన యర్జునుడు..." (విరాట, 5-154)
5. విరాటుడు కంకాదుల పాండవులుగా నెరుంగుటతో "అద్భుతరసా క్రాంతంబగు సంతరంగంబున" నుండెను. (విరాట, 5-334)
6. ఉత్తరాభిమన్యుల వివాహ మహోత్సవమందు వధూవరులు హోమ సమయముల "సౌఖ్యరసము పెన్నిట్ట పొరిఁబొరి గ్రమ్ముదేర సమ్మదాంబుధిఁ దేలిరి." (విరాట, 5-402)
7. శ్రీకృష్ణుని విశ్వరూప ప్రదర్శనము గాంచి "సకల జనంబులు నయ నంబులు మొగిడ్చి యద్భుతభయానకరసంబుల జొత్తిల్లు చిత్తంబులతోడం" గదలకుండిరి. (విరాట, 3-405)
8. "వీరరసాంబుపూరమును ....." (భీష్మ, 1-54)
9. "రౌద్రరసంబు దళు కొత్త దర్పంబున" (ద్రోణ, 5-142)
10. "అత్తెఱఁగద్భుతరసము వెల్లిదేల్చె జనములన్ (ద్రోణ, 4-298)
11. "రౌద్ర బీభత్స కరుణ భయానకైక హేతువయ్యె" (ద్రోణ, 3-279)
12. 'కరుణమాత్మకు నింత మిక్కిలి గాకయున్నె" (స్త్రీ, 2-63)
13. "సర్వజ్ఞుఁడు ప్రీతుఁడగు శాంతరస మొప్పు జుమీ" (అశ్వ. 2-80)
14. హరహరనాథుని మోమున దళుకొత్తినది 'దరహాసరసము'

'రస' శబ్దమును కేవల నవరసబంధముగా కొందరు స్వీకరించిరి. మరి కొందరు 'ఆర్ద్రభావము' అను అర్థములో రస శబ్దమును ప్రయోగించిరి."అనంతా "వైరసాః" అనెడు వారును కలరు. ముందు పేర్కొనిన ఉదాహరణములను బట్టి

రస శబ్దమును ప్రపంచార్థమున స్వీకరించుటయే తిక్కన హృదయముగా తోచు చున్నది. 'రసము' అని వాచ్యము చేయుట వమన మను దోషమని మమ్మటాదుల అభిప్రాయము. "ఎచ్చట విభావాను భావకృత పరిపుష్టి లేమియే అనుగుణమో, అచట వ్యభిచారిని తన శబ్దముచేత చెప్పుటయే దోషముకాద"ని ఎచట "విభావాది పరిపోషము ప్రకృతరస ప్రతికూల ప్రాయమగు"నో అచట "స్వశబ్దముచేత చెప్పుటయే న్యాయము" అని ఆంధ్ర సాహిత్య దర్పణకారుడు చెప్పియున్నాడు. పైగా ఆర్ద్రభావమను నర్థమున కూడ తిక్కన రస శబ్దమును వాడియుండుటచే వాచ్యతా దోషమను విమర్శ కిచట తావులేదు. ఇది దోషమని కేతవరపు వేంకట రామకోటి శాస్త్రిగారు ఇట్లు వివరించినారు. "భారతమునం దంగ రసములు తత్తత్సందర్భముల యందు విభావాది పరిపుష్టి లేకుండ తావన్మాత్రములుగా నూహ కందిచ్చుట కొరకు వాటిని స్వశబ్దముల చేత చెప్పుట జరిగినది. అది భారతమున గుణమే గాని దోషమేమాత్రమును గాదు'.

2. నానారసాభ్యుదయోల్లాసి:

విరాట పర్వమును తిక్కన "హృదయాహ్లాది చతుర్థమూర్జిత కథోపేతంబు నానారసాభ్యుదయోల్లాసి" అనెను. ఈ విశేషణములొక్క విరాట పర్వమునకేకాక తిక్కన రచించిన పదిహేను పర్వములకు కూడ సమానముగా అన్వయించును.

తిక్కన విరాట పర్వమున ఉత్తరాభిమన్యుల వివాహ సందర్భమున వధూ వరుల పరస్పరావలోకనాది చేష్టితములవలన ఉదాత్తశృంగారమును, ద్రౌపది యందు కీచకునికి గలిగిన ప్రేమవిరహాదివర్ణనమున శృంగారాభాసమును, దక్షిణోత్తర గోగ్రహణము లందును, యుద్ధపర్వములందును వీరరౌద్ర బీభత్సములను, ఉద్యోగపర్వమున వీరరసమును, కీచకుడు విరటుని కొలువునందు ద్రౌపదిని కామించుటను కనిన భీముని కోపోద్రేకమున రౌద్రమును కీచకవధా ఘట్టమున బీభత్సమును, ఉత్తర గోగ్రహణమునకేగు ఉత్తరకుమారుని ప్రజ్ఞావాక్యములం దును, కౌరవసేనగని పఱచు సందర్భమునను ఉత్తమ హాస్యమును, పాండవులు తమ్మెరింగించుకొను సందర్భమునందును. విశ్వరూప సందర్శన సందర్భము నందును, వ్యాసుదు యుద్ధమృతులను రావించి చూపిన సందర్భమునను

అద్భుత రసమును, ద్రౌపది తన భంగపాటు చెప్పుకొను సందర్భమునను, అభిమన్యువధ సందర్భమునను, స్త్రీ సర్వమునందును కరుణరసమును, శాంత్యనుశాసనికములందు శాంతరసమును చక్కగా పోషించియున్నాడు. ఇట్లు సందర్భానుసారముగ సమయ స్ఫూర్తిగా సముచిత రసరామణీయకముగ తిక్కన భారతమును రచించుటచే అది "నానారసాభ్యుదయోల్లాసి" యైనది.

3. తిక్కన నాటకీయత:

తిక్కన శ్రవ్యకావ్యమైన భారతేతిహాసమును కావ్యలక్షణ శోధితమైన ప్రబంధముగా నొనర్చుటయే గాక దానిని నాటకీయముగా కూడ సంతరించినాడు. తిక్కన కథను తానుగా చెప్పినట్లుగాక నాటకమునందు వలె పాత్రలే మన ఎదుట నిలబడి వ్యవహరించినట్లు వారి మనోవృత్తులు భావవికారములు అభినయ వర్ణన మూలమున మూర్తీభవించినట్లు రచించినాడు. విరాటోద్యోగమునందలి ఏ ఘట్టమును పరిశీలించినను ఇది తేటతెల్లము.

ఏ కథయైనను సంవాదరూపమున నున్నపుడు నాటకీయ మనిపించుకొనును. కాని సంవాదమే నాటకీయత కాదు. అది అందులో ఒక భాగము మాత్రమే. నాటకీయతకు ప్రాణమని చెప్పదగినది పాత్ర సృష్టి.

తిక్కన నాటకీయత కేవలము కథను సంభాషణ రూపమున నడుపుటలో లేదు. నాటకములో నుండెడు సంధిబంధములను దృష్టినుంచుకొని సన్నివేశములను కల్పించి అందలి పాత్రల మనోవికాసాదులను చిత్రించుటలో నుండును. తిక్కన భారతమును చదువుచున్నపుడు కథను చదువుచున్నట్లు గాక నాటకమును చూచుచున్న భావన కల్గును. అనగా రసాస్వాద జన్యమైన ఆనందము కలుగును.

మహాభారతమున విభిన్నమనస్తత్త్వములు గల పాత్రలున్నవి. మనస్సు సందర్భోచితముగా వివిధములుగా వికృతులు చెందును. ఆ వికృతులకు భావములవి పేరు. ఆ భావములు శరీరముమీద పనిచేయునపుడు ఎన్నో మార్పులకు లోనగును. శాస్త్రమున వీటికన్నిటికి సాత్త్విక భావములు, వ్యభిచారిభావములు, అనుభావములు అను పేరులు కలవు. అందును వ్యభిచారిభావములు సముద్ర

తరంగములవంటివి మనస్తత్త్వవేది యగు తిక్కన ఈ సకల విధభావములను వర్ణించి పాత్రముల మూర్తులు ప్రత్యక్షమగునట్లు చేయుటలో నేర్పరి.

మహాసాధ్వియైన ద్రౌపదిని సుదేష్ణ, కీచకుని ఇంటికి కల్లు తెచ్చుటకు పొమ్మని నిర్బంధించి ఒప్పించెను. ద్రౌపది బయలుదేరి వెళ్లునపుడామె చిత్తవృత్తివి, ఆమెలో ఏర్పడిన అంగికానస్థా విపరిణామములను తిక్కన వర్ణించిన తీరు చూడుడు.

చ. 'అలమటఁ బొందు మాయవిధియా యని దైవము దూఱు నిత్తఱిం
గలరొకొ నాకు దిక్కను మొగంబున నశ్రులు వెల్లి గొల్పుఁ దొ
ట్రిలఁబడు జల్లనం జెదరు డెందముఁ గూడఁగఁ దెచ్చి నన్నుఁ గే
వలమున ముట్ట నెవ్వరికి వచ్చుననుం గలఁగు వెనుబడున్.

వ. అట్టియెడ.

దైన్యంబు తలపోఁ తలకొన్నఁ జెలువ కొననమున వెల్లఁదనంబుగదిరె
భయరస వేగంబు పైకొని ముట్టినఁ గాంతకుఁ దనులతఁ గంపమడరె
బెగడంతకంతకు మిగిలిన నింతికిఁ బడముల నటఁ దొట్రుపాటు బెరసెఁ
దల్లడం బొందినఁ దన్వికి నవయవంబుల నెల్ల ఘర్మాంబు కళిక లెసఁగెఁ

ఆ. దలఁకు పుట్టెఁ గొంకు కొలఁదికి మీచి వెం
బాటు దోఁచె ముట్టు పాటు దొడరె
వెఱఁగుపాటు దనికె నెఱనాడె నొవ్వనె
వ్వగలు వగల నీ నె దిగులు వొదివె' (–విరాట, 2–104, 106)

ఇందు మొదటి పద్యమున ద్రౌపది వేదనము, రెండవ పద్యమున ఆమె భావములు శరీరము మీద పని చేసిన విధానము వర్ణితమైనది. ఆటవెలది పద్యము నందలి తెలుగు ధాతువులన్నియు ద్రౌపది చిత్తమునందలి వ్యభిచారి భావములకు స్ఫోరకములై సూక్ష్మభావ భేదములను వెల్ల డించుచున్నవి.

విరాటనగరమున కేగునపుడు మార్గాయాసముచే డప్పిన సుకుమారియైన బిద్రౌపది ధర్మరాజుతో ఇట్లనినది :

‘డప్పి జనించె; వ్రేగుల పుటంబులు పొక్కఁదొడంగా, గోళ్ళలోఁ
జిప్పిలఁ జొచ్చె నెత్తురులు, చిత్తమునాకుఁ గడుక వశంబుగా;
దప్పుర మిచ్చుటచ్చుటను నాసలవచ్చితి, నెంతడవ్వకో !
యిప్పటింగి నొక్కడుకు నేఁగెడు దానికి నోర్వనెమ్మెయిన్.’ (–విరాట,1–148)

ఇందలి వ్రేళ్లు పొక్కుట, గోళ్ళలో నెత్తురు వచ్చుట మొదలగు పదార్థముల వర్ణనలకంటే ద్రౌపదికి కల్గిన ఆయాసము, దైన్యము అను భావముల వైపే మన దృష్టి కేంద్రీకృతమగును. తిక్కన దీర్ఘ సమాసములను వాడక పొడిపొడి మాటలను ప్రయోగించి ద్రౌపది మనోగత భావములను వ్యక్తపరచెను. ఈ భావ విస్తరణము, ఆంగికాభి వర్ణనము మూలమున లేదు. కావ్య శిల్పమునకు, రసాశ్రయ భావోన్మీలన పద్ధతికి ఈ పద్యము చక్కని ఉదాహరణము.

తిక్కన భారతమునందంతట పాత్రల చిత్తవృత్తి కనువగు ఆంగిక సాత్త్వికాభి వర్ణనము కన్పట్టుచుండును. ఇది మూల భారతమునందు మృగ్యము. తిక్కన కవితాశిల్పమునకు విశిష్టత నాపాదించు ప్రధానవై లక్షణ్యమిదియే. అతని సజీవపాత్ర సృష్టికి ప్రధాన సాధనమిదియే.

కీచకుడు ద్రౌపదిని చూచిన సందర్భమున భయాదిభావములచే ద్రౌపది మేన స్వేదము, స్తంభము, కంపము మొదలగు అనుభావములు పొడసూపినవి. వాటిని చూచి కామార్తుడైన కీచకుడు మన్మథావస్థలని భ్రమించి మదనవికృతికి లోనయి నాడు. ఈ సందర్భమున తిక్కన వ్రాసిన ఈ పద్యమును చూడుడు.

‘వెఱవక ననుఁజూచె వీఁడని యెడఁగలు, షించిన నొండొండ చెమటవొడమ
ననుచిత కృత్యంబు లాచరించు విధాతృ, బలిమికి నివ్వెఱపాటు దోఁప
నిచ్చట దిక్కులేరెవ్వరు నా కను భయమున మేనఁ గంపంబు పుట్టఁ
జేయంగ నేమి యుపాయంబు లేమి నాననమున వెల్లఁదనంబు గదుర
తే. నున్న పాంచాలిఁ గనుఁగొని యన్న రాధ,
ముఁదు వివేకవిహీనుఁడై ముదితుఁడగుచు
మదన వికృతియకాఁ దనమదిఁ దలంచి,
రాగసాగర పూర నిర్మగ్నుఁడయ్యె.’ (–విరాట, 2–33)

పై పద్యము తిక్కన రసపోషణ పరాయణత్వమును, మనోధర్మ పరిజ్ఞాన మును చక్కగా వ్యక్తము చేయుచున్నది.

కౌరవసైన్యమును చూచి భీతిపొందిన ఉత్తరునిమూర్తిని తిక్కన ఇట్లు ప్రత్యక్షీకరించినాడు.

‘వెల వెలఁ బాఱుచు వెగడొందుఁ బెనవులు తడియాఱ నెంతయుఁదల్ల డిల్లు
జల్లన సంగంబు లెల్ల నిండఁ జెమర్చుఁ బదములుఁ గరములుఁగురియవడఁకు
హృదయంబు తటతట నదరంగఁ బెలుకుఱు దీనదృష్టుల మోముఁదేఱిచూచు
నెలుఁగు గద్గదికఁ దొట్రిల నేడ్చు విడుమని ప్రార్థించుమాటఁ గీడ్పాటుదోఁప
నిష్కశత శుద్ధ హేమంబు నిర్మలోజ్జ్వ,
లాష్టవైదూర్యములుఁ దుర గాఢ్య రథముఁ
గరటి దశకంబు లొకయూరుఁ బురమునొచ్చి,
నపుడయిచ్చెన నీకను చునార్తుఁడగు.’ (–విరాట, 4–80)

నిర్వచనోత్తరరామాయణ రచనము నాటికే తిక్కన ఈ నాటకీయ రచనా విద్యలో నిపుణుడు, రావణుడు కుబేరుని దూతను సంహరించు ఘట్టమున తిక్కన ఈ పద్యములలోని నాటకీయతను దర్శింపుడు.

‘అనిన నిరువది కన్నులనదరు కెంపు, పద్మవనగత బాలాతపంబుఁ బోల
భ్రుకుటి వికటలలాట విస్ఫూర్ఘదుగ్ర, కోపభీకరుఁడగుచు రక్షోవిభుండు
ఏమేమి; ననుఁ జెడుదని, నాముందటఁ గొంకులేక నాలుక తుదకీ
వీమాటఁ దెచ్చి, తఱువర, మేమిగఁ దలచితొకొ? నీకు నిదివిధి, యనుచున్.

కేసరముల దరుహరిక్రియ, మీసలదరలేచి, దూత మెడఁదునియఁగ, సిం
హాసనము కెలననున్నమ, హాసివెటికి వ్రేసెఁదమ్ముఁ దడ్డము సొరఁగన్
ఆవులించుతలయు, నడరెటునట్టయుఁ జూచి, ప్రీతుఁడగుచు సురవిరోధి
యచటి డింభతతికి నాకలి మడువుగా, నిల్చి యాగ్రహమున నిట్టులనియె.’
(–నిర్వచ. 4–37, 40)

పై పద్యములందు ఆంగోపాంగ సహితమైన ఆంగికాభినయము, కాకుస్వర సహితమైన వాచికాభినయము, ముఖరాగసహితమైన కోపాభివ్యక్తి రౌద్ర వ్యంజక వర్ణఘటిత వాక్యములుగల లఘుచ్ఛందములందు సమర్పితములై రెప్ప పాటులో జరిగిన సన్ని వేశమును తిక్కన మన కనులయెదుట రూపు కట్టించినాడు. ఇచట ఆంగికవాచిక వ్యాపారములు ఆరభటీ ప్రాయములు.

రావణుడు వాలిని బంధింపబోయి భంగపడిన ఘట్టమునందు తిక్కన రచనను తిలకింపుడు.

‘ఏదురెదురను ముడలింపఁగ, మరి (గొంకి, పిఱిందివలన మండగ తింజే
రెడనే మఱి యున్నెడఁబ ట్టెదననువగఁ బుష్పకంబు డిగి వచ్చుతఱిన్
రావణునుద్యోగమునకు, దైవము ప్రతికూలమైనఁ దత్త్వనిదిధ్యా
సావేశ విరామంబై, యావనచరవిభుఁడు గన్నుల విరియంగన్,
కడగంటి చూడ్కిదళముఖుఁ, బొడగని సంభ్రమము లేమిఁ బొంచి నతనిఁదాఁ
బెడమఱి చూచుట యుడిగి మ, గుడ నేత్రములల్ల మూసికొని చిత్తముసన్
‘వంచన నను నియ్యెడని, ర్ఘించు తలంపునను నసురసేరెదు; నే భం
జించెదఁ; బాపాత్ముల నొ, ప్పించుట ధర్మంబ’ యనుచుఁఓఱుఁ దార యుచున్.

ఉన్నయెడన్ ముని వ్రేశులఁ, దిన్ననినడ నసురపతి పదిలుఁడై చేరం
గొన్నియడుగు లరిగి, యడరి యన్నగ చరనాథుపై రయంబునఁ బడియెన్.
వెనుకకు మొనసి, కరంబునఁ బెనంచి తిగిచి, నిఖిలలోక భీకరుఁడగు న
ద్దనుజేంద్రు ననాయాసం, బునఁజంకిట నిఱికి యింద్రపుత్రుఁడచలుఁడై,’

(–నిర్వచ. 7 ఆశ్వా, 78–83)

లఘ్వక్షర బహుళములైన పై కందపద్యములందు వాలిరావణుల హృదయములు దడదడలాడుట వినబడుచున్నది. అందు ఆంగికవ్యాపారము అల్పము. వాగ్వ్యాపారము శూన్యకల్పము. ఉండిన కొంచెము కూడ ఇరువురియందును స్వగతరూపము. నాటకమున ఇది ఇంచుమించు నేత్రేంద్రియ విషయమైన మూకాభినయము.

పరిత్యాగకారణమును లక్ష్మణ ముఖమున విన్న సీత చిత్తవృత్తిని తిక్కన ఎట్లు వర్ణించెనో చూడుడు,

‘పడిమూర్ఛిల్లి మగుడ నొక, వడికించెలినొంది బాష్పవారి కనుఁగవం
గడలు కొనుచుండ వాతెఱఁ, దడుపుచు వెలవెల్ల నగుచుఁ దల్ల డపడుచున్.
పలుకుడిగి పెద్దప్రొద్దా, కులవృష్టి మఱందిఁజూచుఁ గొండొక నవ్వుం
దలయూఁచు ముక్కు పెనం, గుళమిడు వెఱఁగందు వగలకుం గొలువిచ్చున్
సందియంబువడ విచారంబునకుఁ జొర, మాఱువలుక నొండు మాడ్కి సేయ
వెరవుగాక పిడుగువ్రేసిన యట్లైన మాటకియ్యకొనుచు బోటిపలుకు,’

(–నిర్వచ. 9 ఆశ్వా. 10–0)

ఇది శుద్ధశోకమూకాభినయము.

రావణునిచే అవమానితయైన రంభ పొందిన చిత్తవైకల్యమును ఛాయా మాత్రముగా అర్థభేదముగల క్రియలతో తిక్కన ఇట్లు వర్ణించినాడు.

‘వెలవెలఁబాఱుచు, కొంకుచుఁ, డలరుచు, నడఁదొట్రుపడుచుఁ దలఁకుచుఁదనలోఁ
బలుకుచు, నెడ నెడ నిలుచుచు, సలకూబరుకడకు నింతి నలఁగుచుఁజనియెన్.

(–నిర్వ. 6–76)

పాత్రల ప్రవేశ నిష్క్రమణములు, స్థితిగతి భేదములు, భ్రూనేత్ర కర్మ భేదములు, హాసభేదములు, ఆలాపభేదములు మున్నగు నాట్యసామగ్రి నిర్వచనో త్తర రామాయణము నందంతట నిండుగా నున్నది.

పాత్రముల ఆంగికాభినయము పాఠకులకు కన్నులగట్టునట్లు తిక్కన సంభాషణలు రచించెను. భీష్ముడు కర్ణుని దుర్ణయము నిరూపించుచు ధృతరాష్ట్రునితో నిట్లనెను.

‘ఒక్కడొకం డనేక విధ యుద్ధ జయంబులు గొన్న వారు వా
రెక్కడ నేమిసేసె నితఁ డీతని తమ్మునిఁ గూల నేని యు
క్కెక్కిన పార్థుపైఁ గవిసెనే పసులాకఁడు గ్రమ్మఱింపఁగా
నక్కడ లేఁడె వీఁడు భవదాత్మజుఁ గోల్పడె ఘోషయాత్రలోన్.’ (ఉద్యో. 2–162)

పై పద్యమున "ఇతడు" అనినపుడు భీష్ముడు, కర్ణుని వైపు చేయచాచును. 'ఈతని తమ్ముడు' అన్నపుడు దుర్యోధనుని చూపును. "అతడు" అని అర్జును నుద్దేశించి పలుకునపుడు చేయి ఏటవాలుగా పయికెత్తును. 'ఎక్కడ', 'అక్కడ' అనునప్పుడు ఇట్లే చేయును. ఇది అంతయు అంగికాభినయమే.

తిక్కన ఆంగిక సాత్త్వికానుభావ వర్ణనములను మనుష్యులకు వలెనే జంతువుల పట్లకూడ సలిపియున్నాడు. శాంతి పర్వమున వ్యాఘ్రగోమాయు సంవాదమున తిక్కన వ్రాసిన ఈ పద్యమును పరికింపుడు.

'అనవుడు నక్క రాబనిచి యస్వ్వలి గౌఁగిటఁజేర్చి బాష్పము
ల్గనుఁగవఁ గ్రమ్మునుం బలుకులందగఁ బెద్దయు గారవించి న
న్విముము మృగేంద్ర మున్నటుల నీవు సభిన్ ననువీఁడు మంచి వాఁ
డని కొనియాడి యిప్డుదెగటార్చితి పెంపును నాదుమానమున్.'

(–శాంతి, 3–74)

వ్యాసునిది ఐతిహాసిక దృష్టి. తిక్కనది కావ్యకళాదృష్టి. తెలుగు భారతములో తిక్కన పాత్రల వ్యక్తిత్వము, భిన్నత్వము పరిస్ఫుటమగునట్లు శీలమును పోషించినాడు. మూలములో మసక మసకగా కన్పించు సుదేష్ణవంటి స్వల్ప పాత్రను కూడ ప్రత్యేక వ్యక్తిత్వముతో సూక్ష్మ శిల్ప కళానైపుణ్యముతో –తిక్కన చిత్రించిన తీరు చూడుడు.

'అనినం గేకయ రాజనందన ప్రభూతాశ్చర్యయై యిట్లనున్
విను నీరూపము చూచి మానృపతి యువ్విళ్లూరు నే నెమ్మెయిం
బని గొందుండగ నింతులుం దగిలి నీ పైఁ జూడ్కి నెక్కొల్పి నె
మ్మనముల్ విస్మయమండ c జూచెదరు భామా పల్కు లింకేటికిన్.
దుర్భరయగునినుఁ గర్కటి, గర్భము ధరియించునట్లు గైకొనినాకై
నిర్భర విధ్వంసదశా, విర్భావము దెచ్చుకొనుట వెరవైయున్నే.'

(–విరాట, 1–321, 322)

పై పద్యములలో సుదేష్ణ శార్యము సువ్యక్తమగుచున్నది. వ్యాసభారత మున

నిందిత చరితగా తోచు సుదేష్ణను తిక్కన పాఠకుల సానుభూతికి, మెప్పునకు పాత్రమగునట్లు సజీవముగా చిత్రించి యున్నాడు.

భీష్ముని వంటి అకలంక చరిత్రుడు, మహనీయవ్యక్తి మరొకడు లేడని క్రింది పద్యమున తిక్కన తెల్పినాడు.

'రాజటె, రాగహీనుడటె, రాజిత సుందరమూర్తి యట్టె, వి
భ్రాజిత సంపదున్నతి విభాసిత వర్తనుఁడట్టె, కామినీ
రాజి మనోజ్ఞ భంగి చతురత్వ ధనుండటె బ్రహ్మ చర్య దీ
క్షాజిత మన్మథుండునటే, జన్మము లిట్టివి యెందుఁగల్గునే.' (–శాంతి,2–103)

తిక్కన పాత్రచిత్రణ అద్వితీయము. విరాటపర్వములో ద్రౌపది. వెంటనంటిన కీచకుని ప్రవర్తనలోను, రాయబార ఘట్టములో నడచిన సంభాషణలలోను ఆయా పాత్రలు వెల్లడించిన అభిప్రాయములలోను, స్త్రీ పర్వమున గాంధారి పాత్ర చిత్రణలోను, ఆనుశాసనిక పర్వములో ధృతరాష్ట్రుని చిత్తవిశ్లేషమును ప్రదర్శించిన తీరులోను తిక్కన నేర్పు కనిపించును.

కథలోని పాత్రల చేతనే మరియొక పాత్రను ప్రశంసింపజేసి పాత్ర చిత్రీకరణము చేయుచుండుట తిక్కన విధానములో చెప్పుకొనదగినది. ద్రౌపది. ధర్మజుని ఔన్నత్యమును కొనియాడిన సన్ని వేశము ఇందుకు చక్కని ఉదా హరణము,

'ఎవ్వని వాకిట నిభమద పంకంబు, రాజ భూషణ రజోరాజి నడఁగు
నెవ్వని చారిత్ర మెల్లలోకములకు, నొజ్జయై వినయంబు నొఱపు గఱపు
నెవ్వని కడకంట నివ్వటిల్లెడు చూడ్కి, మానిత సంపద లీనుచుండు
నెవ్వని గుణలత లేడు వారాసుల కడపటి కొండపైఁ గలయఁబ్రాకు
నతఁడు భూరి ప్రతాప మహాప్రదీప, దూరవిఘటిత గర్వాంధ కారవైరి
వీరకోటీరమణి ఘృణి వేష్టి తాంఘ్రి, తలుఁడు కేవలమర్త్యుఁడె ధర్మసుతుఁడు.'

(–విరాట, 2–191)

పై పద్యమున భాషాభావములకు చక్కని పొందిక కన్పట్టుచున్నది.

నాటకరచయితకన్న కావ్యరచయితకు పాత్ర పోషణమునందు సంపూర్ణ మగు దృష్టియు దానిని నిర్వహించు సదుపాయము నుండును. వర్ణనాత్మక పద్ధతి యైనచో పాత్రల అభినయాదులను సంపూర్ణముగ వర్ణింపవచ్చును. అందువలన పాత్రల శీల స్వభావాదులు మన కన్నులకు గట్టినట్లు ఉండును. భారత కవులలో నన్నయది కథాకథన దృష్టి. ఎఱ్ఱనది వర్ణనాత్మక దృష్టి, తిక్కనది కథాకథనము, వర్ణనాత్మకము రెండును కరగించి మూసబోసిన నాటకీయ శిల్పదృష్టి, తిక్కనది. శిల్పదృష్టి కావుననే వ్యాసభారతమునకు లేని శోభ, గౌరవము అతని భారతమునకు లభించినవి. నాటకీయత, సంభాషణచాతుర్యములే తిక్కన కవితా శిల్పమును ఉత్తమ భూములకు గొనిపోయినవి.

అనుశాసనిక పర్వములో భీష్ముడు చెప్పిన గరుడుని వృత్తాంతమును పేర్కొను సందర్భమున తిక్కన రచించిన ఈ పద్యమును పరికింపుడు.

'కుటిలంపుఁ దలఁపునఁ గొడుకుల రావించి కద్రువయిట్లనుఁ గన్ను నీరు
దొరఁగంగ వారలతో నబ్ధిపొంతకు వినతయు నేనును వేడ్క నరిగి
యచ్చు తెల్పునఁగడు నభిరామమగు నొక్క యశ్వంబు గాంచితి మవ్వధూటి
గేవల ధవళంబు నావిని యొద్దారమునకు నేనదె సల్లదనము గంటె
వెనుక దెసనన్న వాదయ్యెఁగనలి పన్నిదంబు సఱచితి మోడిన దాస్యవృత్తి
వచ్చు సవతికి నేనెటు వరవుడంబు సేయఁదగుఁ దోకనల్లగాఁజేయరయ్య.'

(-అనుశాసనిక, 1-193)

ఇందు కుటిలమతి యగు కద్రువ శీలస్వభావము ఉచిత సంభాషణ రూప మున నాటకీయమున కనువుగ వర్ణితమైనది. తిక్కన సంభాషణలు సహజ లక్షణ యుక్తములై, అలతియలతి మాటల కూర్పుతో నలరారు చుండును. పై పద్యము నందలి అభిప్రాయమే నన్నయ ఆదిపర్వమున గల గరుడోపాఖ్యానమునకూడ ఒక్క సీసపద్యమునందు వర్ణితమైనది. కథాంశము భిన్నము కాదు కనుక రచనా ధోరణిని బట్టి నన్నయ తిక్కనల దృక్పథములను తెలిసికొనవచ్చును. ఆదిపర్వమున గల గరుడోపాఖ్యానమునందు నన్నయ రచించిన ఈ క్రింది పద్యమును గమనింపుడు.

'కద్రువ కొడుకుల కడకేగి 'యేనుమిమ్మందఱ వేఁడెద నన్నలార !
నాపంపుసేయుండు నన్ను రక్షింపుఁడు కామచారులకు దుష్కరముగలదె
యుల్ల తెల్లని తురగోత్తము వాలంబునల్ల సేసితిరేని నాకు దాసి
యగు మనవినత మీరట్లు సేయనివాడు దానికి మతియేను దాసినగుదు
జంట పన్నిదంబు సఱచితిమిట్లుగా' ననినఁ బాములెల్ల 'ససయమదియుఁ
దల్లి పనిచెనని యధర్మువు సేయంగనగునె? యెఱుకగలరె మగువలెందు'.

(-ఆది, 2-38)

నన్నయ కథాకథన దక్షుడు గనుక, కథలోని రమణీయాంశమే అతనికి ప్రధానము గనుక కథాకథన శిల్పదృషి కుత్తమాదర్శముగా అతని రచన సాగి నది. తిక్కన కథావస్తువు అర్థమునకును, భావమునకును, నాటకీయతకును తెనుగు దనమునకును మధుపాత్రము గనుక అతని శిల్పదృష్టి నన్నయకు భిన్నమైనది. ఈ అంశము తిక్కన భారతము నందంతటను గోచరించుచుండును.

తిక్కన భారతములోని పాత్రలు నాటకరంగమందలి పాత్రలవలె ప్రవ ర్తించును. హావభావములను, కరుణ శృంగారాది రసములను, ముఖ భంగిమల తోను, అంగప్రత్యంగ విన్యాసములతోను సుస్పష్టముగా ప్రదర్శించును ఒక పాత్ర మరియొక పాత్రలో నాటకము నందువలె భాషించును. ఆ సంభాషణలు సరళములై సూటిగ నుండి పాత్రల మనోవృత్తులను గుణశీలాదులను నిరూ పించును. అట్టియెడ తిక్కన, రంగస్థల సన్నివేశములను, పాత్రల తత్తత్కాలో చిత్స్థితిని కూడ సూచించును. భారతమున కీచకవధ ఘట్టములోను, నిర్వచనోత్తర రామాయణమునందలి రంభా రావణ సంవాద ఘట్టములోను ఈ నాటకీయత ప్రస్ఫుటముగ గోచరించుచున్నది.

వివిధపాత్రల ఆంతరంగిక ప్రవృత్తులకు శబ్దరూప మిచ్చుటలో తిక్కన విశిష్టతను కనపరచినాడు. విరహదోదూయమానుడైన కీచకుని ఆందోళిత మన స్సును తిక్కన ఇట్లు ప్రదర్శించియున్నాడు.

'ఎవ్వరితోనైన నెలుఁగెత్తి యొక్కింత పనిలేని మొగలి పలుకువలుకు
మట్టియ లొండొంటి బిట్టుదాఁకఁగ నేల నందందమునిగాళ్ళ నప్పళించుఁ

గడు వికారంబుగా నొడలెల్ల విఱుచుచు మలఁగి రిత్తకురిత్త సెలంగి నవ్వుల
దాళంబుగాఁ గరతలమున బెలుచఁ గంబంబు(వ్రేయుచు వెడపాట పాఁడు
మలయుసంతంతఁజేరువఁ బొలయు నింతి తన్నుఁజూడమి కొంతయుఁడల్లడిల్లు
నిక్కడక్కడఁబడుఁ దగు లినుమడింపఁ జూచు నత్తన్విఁ బొరిఁబొరిఁగీచకుండు.'

(-విరాట, 2-250)

ఇచట కీచకుని మనఃప్రవృత్తికి అతని బాహ్య చేష్టలకు సన్నిహిత సంబంధమును చూపినాడు. తిక్కన, విరహజ్వర పీడితుడైన కీచకుడు తల్లడ మందిన విధమును తిక్కన ప్రబంధోచితముగా పెంచి ఇట్లు వర్ణించినాడు.

'మాయ రవియేల క్రుంకఁడొకో యను నిలతడసె నోయనుఁ గ్రుకం
బోయెడుఁ జూయిప్పుడయను, దాయపతిచెనను మనోజతాపము పేర్మిన్
దివమ కాని యింక భువనంబునందిట వట్టిరాత్రిలేని యట్టుగాఁగఁ
జేసె నొక్కొవిధి విశేషించి నాకకా, నేఁడ దివము సాగి నిలిచెనొక్కొ
అనుచుఁ గ్రుంకింపరాని ప్రొద్దరసియరసి, శిశిరపర్యంకమున మేను చేర్చిచేర్చి
వంతఁదలపోసి తలపోసి వనరివనరి, మిగులవందురి వందురి పొగిలిపొగిలి.'

(-విరాట, 2 ఆశ్వా. 312-314)

పై పద్యములు తరువాతి తెలుగు ప్రబంధములలోని చంద్రమన్మథాద్యు పాలంభములకు, శీతలోపచారములకు మార్గదర్శకము లయినవి. ఈ ఘట్టమునందు తిక్కన చూపిన మనస్తత్త్వనిరూపణత స్పష్టముగా గోచరించు చున్నది.

మానవ మానసిక తత్త్వ వివరణము సలుపు నావేశ పూరితమైన భావములను వ్యక్తీకరించుటలో ఉత్తమ కవిత్వమును వెల్లడించుట కవకాశము గలదు. ఆదియే ఉత్తమ శిల్పమునకు నిదానము. తిక్కన కవిత్వము ఈ తరగతికి చక్కని ఉదాహరణ ప్రాయము. ఈ క్రింది పద్యమును పరిశీలింపుడు.

ముదమున నెలమి సొంపొదవి నెమ్మొగమునఁ, ద్రోపంగవచ్చికఁద్రోచిత్రోచి
లలినుల్లసిల్లుచు లలితలోచనదీప్తు, లదర నుంకించిన నాఁగి యాఁగి
సంతసంబున బాలిశములగు చెయ్వులు దొడరఁజూచిన ఁ జేయకుడిగి యుడిగి

మనమున నుబ్బుమైమాట నాలుకకురాఁ, గడగిపనాడక కడపికడపి
ధీరయై యిట్లు సమ్మదపూరమునకు, గఱువతనమను బలితంపుఁ గట్టపెట్టి
వెలఁది యెఱుఁగని యదివోలె వికృతిలేక, యల్ల నెప్పటి పట్టుల యరుగుటయును.'

(-విరాట, 3-56)

పట్టరాని ఆనందము మనకు కలిగినపుడు ముఖ్యముగా ఆ ఆనందము ముఖమునందును, లోచనములందును, చేష్టలయందును, మాటలయందును వ్యక్తమగును. అది ప్రకృతి సిద్ధము, ప్రాణసంకటమగు కీచకుని వలని బాధ తీరుటచే ద్రౌపదికి సంతోషము కలిగినది. ఆ సంతోషమును గుప్తముగా తన హృదయమునం దుంచుకొనవలసినదే కాని, ఇతరులతో దాని విషయమై ప్రస్తావించుటకు వీలుకాని అజ్ఞాత సమయమది. అట్టి సమయములో ఇతరు లెవ్వరైన తన నిజప్రవర్తనను గుర్తెరిగిన విపరీత పరిస్థితి కల్గును. కావుననే ద్రౌపది "గఱువ తనమను బలితంపుఁ గట్ట వెట్టి' ముఖము నందును, కన్నులందును, చేష్టలందును మాటలందును వికృతి లేనిదై ధీరయైనది. తిక్కన సీసపద్యములోని నాల్గు పాదములకును ఎత్తుగీతలోని 'ధీర' అను పదమునకును సమన్వయము కుదిరించి చక్కని శిల్పమును పాటించినాడు మానవజీవితములోని చీకటి వెలుగులను పూర్ణపురుషాయుష మనుభవించిన వాడగుటచే తిక్కన, పాత్రల మానసిక స్థితిని నేర్పరి తనమున వర్ణించెను. ఈ మానవ మానసిక తత్త్వవివరణ శక్తియే అతని కవితాశిల్పమునకు వజ్రకిరీటమైనది.

సన్నివేశముల కనుకూలమగు సంభాషణద్వారా తిక్కన చలనరూపముగ నున్న పాత్రలనే వర్ణించును. కాని స్థిరరూపమున నున్న పాత్రల నెప్పుడును తిక్కన వర్ణింపడు. మెలకువతో వర్ణించిన ఆ యా పాత్రల సంభాషణలు వ్యంగ్య చమత్కృతులతో కూడి వారి మనోగత భావములను వ్యక్తపరచును. తమోదూషితంబగు నాట్యశాలయందు కామాతురుండగు కీచకునితో సైరంధ్రి వేషమున నుండు భీముడు పల్కిన పల్కుల నరయుడు.

'ఇట్టివాఁడవు గావున నీవు నిన్నుఁ;
బొగడికొనఁదగు నకట నా పోల్కిఁయాఁడు

దాని వెదకియు నెయ్యెడనైన నీకుఁ
బడయవచ్చునె యెఱుగక పలికితిట్లు,' (-విరాట, 2-337)

ఈ పద్యమందలి సంభాషణ మూలమున హాస్యము గోచరించుచున్నది. సింహబలుడగు కీచకుని నిగూఢభంగి సంహరింప దలచిన విషమ ఘట్టమునందు కూడ బండభీముని నోటినుండి హాస్యరసపోషకములగు ఈ మాటలు వెల్వడుటకు తిక్కన కవితా శిల్పమే కారణము. ఈ పద్యమును బట్టి తిక్కన పాత్రోన్మీలన చాతుర్యము అనన్య సామాన్యమని తెలియును.

తిక్కన రచనలో దృశ్యసాక్షాత్కార పద్ధతి పలుచోట్ల కన్పించును. విర టుని ఆస్థానములో కీచకుడు ద్రౌపదిని వెంబడించి ఒడిచి తలపట్టి తిగిచి కూల దాచినప్పుడు భీముని హృదయమున రేగిన కోపాటోపమును తిక్కన ఇట్లు వర్ణించినాడు.

'కనుఁగొని కోప వేగమునఁ గన్నుల నిప్పులు రాల సంగము
ల్గనలఁగ సాంద్ర ఘర్మ సలిలంబులు గ్రమ్మ నితాంత దంత పీ
డన రట దాస్య రంగ వికటభ్రు క్రుటీ చటుల ప్రవృత్త న
ర్తన ఘటనా ప్రకార భయవ స్ఫురణా పరిణద్ధ మూర్తియై,
నేలయు నింగియుఁ దాళముల్ గాఁజేసి యేపున రేఁగి వాయించియాడఁ
గులపర్వతంబులు గూల్చి యొండొంటితోఁ దాఁకంగ వీఁక మైఁ దన్నియాడఁ
నేడు సాగరములు నిక్కడక్కడఁ బెట్టి పలుచని రొంపి మై సలఁదికొనఁగ
మిగిలి బ్రహ్మాండభాండంబు పగులవ్రేయ, నప్పళించుచుఁబ్రళయకాలానలమున
గండరించిన రూపంబు కరణి భీముఁ దతిభయంకరాకారత నతిశయిల్లె.'
(-విరాట, 2-133, 134)

పండ్లు పటపట కొరుకుచు, కనుబొమ లెగురవేయుచు, ఘర్మజలధారలు ప్రవహించుచుండగా మహోగ్రముగ ఈ పద్యమున భీముడు మనకు ప్రత్యక్ష మగును. తిక్కన భావములయొక్క ఉత్కటత్వమును, ప్రగాఢత్వమును చూపుట కొరకు అసంభావ్యములైన క్రియాపరిణామ రూప సాదృశ్యముల గొని చూపు చుండు ననుట కిది చక్కని ఉదాహరణము.

4. వర్ణనా శిల్పము:

తిక్కన వర్ణనలు రసానుగుణములై దృశ్యములను పఠితలకు సాక్షాత్క రింప జేయుచుండును.

తిక్కన నిశ్చల స్త్రీలనుగాక వారు నడచునపుడు, నవ్వినపుడు, పలుకు నప్పుడు కలుగు సౌందర్యమునే ఎక్కువగా వర్ణించును.

సుదేష్ణ కీచకునితో ఇట్లన్నది.

'లలితంబులగు మట్టియల చప్పుడింపార సంచకైవడి నడపల్ల వచ్చి
యెడమేని నెత్తావి సుడియంగఁ బయ్యెద సగము దూలించి పెరుగుడఁ దిగిచి
సోలెడు నెలదీఁగె లీలఁగ్రాలుచు వింత చెలువంబు దలకొనఁ జేరి నిలిచి
తెలిగన్నుఁగవకు నెచ్చెలియైన లేఁతన వ్వోలయంగ సరసంపుఁబలుకు పలికి
మెఱము చెయ్యులరాగంబు మెయికొనంగ, నెడద సొగయించు మాటలనెలమిమిగుల
నిన్ను ననురక్తిఁ గొలుచు నన్నెలఁతలుడ, నీరసాకార సైరంధ్రఁ గోరఁదగునె.'
(విరాట, 2-64)

ఉత్తర కొలువుకూటమునకు వచ్చిన తీరును తిక్కన ఇట్లు వర్ణించినాడు.

'అల్ల దనంబున యనువుమైకొనఁ జూచి నడపు కాంతికి వింతతోడవుగాఁగ
వెడవెడ నూఁగారు వింతయై యేర్పడఁ దారని వళులలో నారునిగుడ
నిట్టలఁద్రోచుచు నెలవుల కలమేక లెల్లను బిగియెక్కి యేర్పడంగఁ
దెలుపును గప్పును వెలయంగ మెఱుఁగెక్కు తారకంబులఁ గల్కితనముదొడరఁ
జరణములును నడుముఁ జన్నులుఁ గన్నులు; జవ్వనంబు చెన్ను నివ్వటిల్లు
చునికి c దెలుపుచుండ నుత్తర చనుదెంచె, నలరువిలుతు పువ్వుటమ్మువోలె.'
(విరాట, 1-245)

కేవలము సౌందర్యమును వర్ణించుటకే కాదు. కరుణ జాలి పుట్టించుటకు కూడ చలనమున్న స్త్రీలనే తిక్కన వర్ణించినాడు. స్త్రీ పర్వములలో తిక్కన చేసిన ఈ వర్ణనను చూడుడు,

'చేతులు నడుదల పేర్చుటుత్కట శోక మా కారములు దాల్చినట్టులుండ
విరిసిన వేనలుల్ వెన్నులఁ బ్రక్కల నెఱసి చూపఱ దృష్టి నీలు సెయ
నందంద దొరఁగెడు నశ్రుజలంబుల పెంపున మోములు ముంద బ్రఁదఁగ
నేమియఁ దొడవులు లేమిఁబొడతీయున్న యంగంబులందు దైన్యంబు నొరయఁ
బతుల నన్నలఁదమ్ముల సుతుల హితులఁ, చేరుకొని వాతులెండంగఁబ్రేముడించి
పనవు పలుకులు వినువారి వనటఁదేల్పఁ, గురుకుమార నారీ జనకోటివచ్చె.'

(–స్త్రీ, 1–98)

తిక్కన వర్ణనలు కథావశమున సహజముగా నావిర్భవించుచు ఉత్తర కథకు పోషకముగా పాత్రచిత్రీకరణమున కనుపుగా, రసమున కుద్దీపకములుగా నుందును. కథను శరవేగముగా నడిపించుటకేగాని కథ కడ్డుతగిలే వర్ణనలను తిక్కన సాధారణముగా చేయదు. సౌప్తిక పర్వములో వటవృక్ష శాఖోపశాఖలందు "నిద్రావివశంబులైన"కాకములను ఉలూకము రాత్రిపూట పగదీర వధియించి "శత్రువులం బొదివి సమయించిన మేటి మగని మాడ్కి మోదంబు నొందిన ' దృశ్యమును తిక్కన మనోజ్ఞముగా వర్ణనాత్మకముగా ప్రత్యక్షీకరించిన విధమును గమనింపుడు.

సీ. "మిడుగుఱుములు గ్రమ్మినయట్లు నిగిడెకు రోదులుగల మిడిగ్రుడ్లుదనర
మెఱుగారు కెంజాయ మెఱసిన యెటికల మోపున నెసఁగుపెన్ ప్రోతతోడఁ
గాళుల భీషణాకారత వేళ్ళతో లీలమై నెగసిన శైలమనఁగ
గరముగ్రమగు మొగ మిరుదెస మురియించి యామిషంబుల యిక్కలరసికొనుచు
నచటి బయలెల్లఁదానయై యక్కుజంపుఁజందమును ఘోరమైన నిస్వనముఁ
గతియు భూత వితాన భీకరముగాను, లూక మొక్కటి వచ్చె భూలోకనాథ.

వ. వచ్చి అవ్విటపి విటపంబు నూది యక్కా కంబుల నాలోకించి యంగంబుల యుద్భటత్వంబుడిసికొని గమనంబు తిన్న ందనంబు దలకొనఁజొచ్చి వానినాక్రమించి,

ఉ. కొన్నిటి కంఠముల్ నులుపుఁ గొన్నిటి కాళులుద్రుంచు నుగ్రతం
గొన్నిటి పక్షముల్ సఱకుఁ గొన్నిటి పొట్టలుప్రచ్చు లీల మైఁ

గొన్నిటి సప్పళించుకొని కోలెముకల్ నుఱుమాడు నిట్టుల
య్యన్నిటి సయ్యులూకము రయం బెసఁగన్ వధియించె భూవరా,'

(–సౌప్తిక, 1 ఆశ్వా. 10–18)

ఉలూక చర్యా దర్శనముచే అశ్వత్థామ శత్రువధోపాయము నూహించిన ఉత్సాహముతో పొంగి –

'ఇవ్విహంగమ ముపదేశ మిచ్చె నాకు, నిద్రవోవంగ శత్రుల నిగ్రహించు
నింత లెస్సగునే ముంద రేమి తెఱఁగు, గాననైతిని నాపూను కార్యమునకు'

(–సౌప్తిక, 1–20)

అని కర్తవ్య బోధితుడైనాడు. సౌప్తిక పర్వ కథ యంతయు ఈ సన్నివేశముపై నాధారపడియున్నందు వలన తిక్కన దీనిని వర్ణనాత్మకముగా కావ్య పరమార్థ బోధకముగా విపులీకరించినాడు తిక్కన వర్ణనలన్నియు ఇదే విధముగా కథా గమనమును పెంపొందించునవిగానే యుండును.

కథ కడ్డుతగిలే వర్ణనలను తిక్కన నిర్వచనోత్తర రామాయణమునందు రెండు చోట్ల చేసినాడు. మొదటిది రావణుని కథలో, రెండవది రాముని కథలో, రెండును శృంగార ఘట్టములే మొదటిది శృంగారాభాసము. రెండవది దాంపత్య శృంగారము. మొదటిది రావణుని పరకాంతా భోగమునకు తుది ఘట్టము. ఈ రెండు సన్నివేశములును కథానాయకుల జీవితములలో ప్రాధాన్యముగలఘట్టములు, రావణకథయందలి వర్ణనమునకు సుమారు 30 పద్యములను, సీతారాముల స్వచ్ఛంద విహారవర్ణనకు 64 పద్యములను తిక్కన వినియోగించినాడు. రావణుని "తామ్రచూడ లీలా చతురాసంగక్రీడ రంభ నెంగిలి గావింప, వాని వంశనాశనమునకు కారణమైనది. సీతారాముల సుదీర్ఘ కామోపభోగము వారి వంశ ప్రతిష్ఠకు హేతువైన సత్సంతాన ఫలముగా పర్యవసించినది.

మూలములో పది శ్లోకములలో ముగిసిన సీతారాముల ఉద్యానవన విహారము, జలవిహారము, లీలావిహారములను తిక్కన రసదృష్టితో 64 పద్యములలో వింతవింతగా విరివిగా వర్ణించినాడు. వాల్మీకి ఈ సందర్భములో సీతారాము

లచే మైరేయ మాంససేవ సేయించినాడు దీనిని తిక్కన తన అనువాదమున పూర్తిగా పరిహరించినాడు.

సీతారాముల శృంగార విలాసమును బొమ్మ కట్టించినట్లు తిక్కన వర్ణించి నాడు. అందని పువ్వులను సీతచేత రాముడు కోయించిన విధమిట్టిది.

'అల్లవె లెప్పపువ్వులని యందని గుత్తుల దిక్కు సూపితా
నల్లన చేరి నేను నెగయన్నిను నెత్తెడఁ గోయామంచు భూ
వల్లభుఁ దాడటం బొదివి వామవిలోచన నెత్తెఁ దత్తనూ
వల్లికతోన మైఁ బులకవర్గము కాముఁడు నారుపోయఁగన్.'

(నిర్వచ. 8-31)

వనవిహారము పూర్తి యగుసరికి సీతారాము లిరువురును

'సౌఖ్యరసములఁ గరువుగట్టి పోసి చేసిన రూపుల పోల్కు లైరి'.

యుద్ధపంచకములోని విభిన్న ఘట్టములను తిక్కన విసుగుదల, పునరుక్తి లేకుండ నానారసోల్లాసమొనర్చి రచించినాడు. ఆయావీరుల స్వభావముల కుచితములైన ఆలాపములు పరస్పర సంభాషణములు మొదలైన వాగ్వ్యాపారములే కాక రౌద్ర రసానుగుణములైన వారి హస్తన్యాస ముఖన్యాస ఖడ్గచాలన ప్రహరణాదులు సైతము సూక్ష్మాతిసూక్ష్మ వివరములతో వర్ణించి యుద్ధవర్ణనము కూడ మానవ హృదయముల కాస్వాదయోగ్యమే అని నిరూపించి మన ఆత్మలను యుద్ధ భూమిలో సంచరింపజేసినాడు.

పాండవులు యుద్ధమునకు బయలుదేరు సందర్భమున ప్రస్థానభేరి మ్రోగి. నప్పుడు కలిగిన పరిణామములను తిక్కన ఇట్లు వర్ణించినాడు.

'బీఱెండ తాఁకున బీఁటలు వాఱిన పచ్చిగోడల మాడ్కిఁబగిలె దిశలు
కాఁగిన యెసరుల కరణిఁబొరింబొరి శరనిధు లుప్పొంగి పొరలఁబడియెఁ
గలముపైఁ గీలించి గాలికెత్తిన చాఁపవోలె మిన్నంతయు బూరటిల్లెఁ
గుల పర్వతావలి గులిశభయంబున బెదరి వాపోవు నట్లెదుర సెలఁగె

ధాత్రి కుమ్మరి సారె విధమునఁ దిరిగెఁ జిత్రరూపుల భంగి నిశ్చేష్టితంబు
లయ్యె సర్వభూతములుఁ బ్రయాణభేరి, భూరినిష్ఠుర ఘోరభాంకారమడరి.'

(ఉద్యోగ. 4-116)

బీఱెండతాకున బీటలువాఱిన పచ్చిగోడలు, కాగిన యెసరులు, కలముపై గిలించి గాలికెత్తిన చాఁప, కుమ్మరిసారె అనెడు తెలుగు ఉపమానములను ఉపయో గించి తిక్కన ప్రకృతిలో బీభత్సదృశ్యములను కన్నులకు గట్టినట్లు ప్రదర్శించినాడు.

కీచకవధ ఘట్టమున కథాగమన సూచకముగ తిక్కనచేసిన ప్రకృతివర్ణనలు- సందర్భోచితములై రసనిష్యందములై యొప్పుచున్నవి. కీచకునిచే పరాభవ మందిన ద్రౌపది భీముని కడకేగి తన భంగపాటంతయు అతనికి చెప్పి కీచకవధో ద్యోగమునందు ఉత్సాహవంతునిగ చేసినది. అట్టి సమయసూచక సూర్యోదయ వర్ణన ఎంత రమ్యముగా నున్నదో చూడుడు.

'నీరజాకరములు నిష్ఠమైఁజేసిన భవ్యతపంబుల ఫలమనంగ
దివసముఖాభినందిత చక్రయుగ్మకంబుల యనురాగంపుఁ బ్రోవనంగ
హరి హర బ్రహ్మ మహానుభావంబు లొక్కటి గాఁగఁ గరఁగిన గట్టిచుఁగ
నతుల వేదత్రయ లతికాచయము పెను పొందఁ బుట్టెకు మూల కందమఁగ
నఖిల జగముల కన్దెఱయగుచు జనసమాజకర పుటహృదయ సరోజములగు
ముకుళంబును జృంభణంబును నొనర్చి భానుబింబంబు పూర్వాద్రిపై వెలింగె.'

(-విరాట, 2-241)

ఇది నిగూఢ భాసబధురమైన వర్ణన. ఇందు లౌకిక ఆధ్యాత్మిక వర్ణనలు రెండును సమముగా ద్యోతకమగుచున్నవి. పై పద్యమునందు నాల్గు దశలున్నవి. మొదటి దశలో సూర్యబింబము పద్మముల తపఃఫలముగా గోచరించినది. రెండవ దశలో చక్రవాకముల అనురాగము ప్రోగయినట్లుగా కనిపించినది. మూడవ దశలో హరిహరబ్రహ్మల మహానుభావములను ఒక చోట చేర్చి కరగగా ఏర్పడిన ముద్దగా కనిపించినది. నాలుగవ మెట్టులో వేదత్రయలతలకు మూల కందముగా

కనిపించినది. తామరలు నిష్ఠతోచేసిన తపస్సు ప్రణయ తపస్సు. సూర్యుడు పద్మినీ ప్రియుడుకదా! ఇక చక్రవాకమిథునము మధ్య అల్లుకొన్నది అనురాగబంధమే. కనుక రెండు దశలలో సూర్యబింబమును ప్రణయబింబముగా దర్శించినాడు కవిబ్రహ్మ. అతనికి చివరి రెండు దశలలో వేదవేద్యులైన హరి హరబ్రహ్మల మాహాత్మ్యమునకు ప్రతీకగా భానుబింబము సాక్షాత్కరించినది. పై నాలుగు దశలలో రక్తి, భక్తి ఈ రెండింటి సమ్మేళనము కనిపించును. రక్తి చిత్రణతో ప్రారంభమై భక్తిస్ఫూర్తితో ముగియుట ఈ పద్యములో నున్న గొప్ప విశేషము.

ద్రౌపది దుఃఖమునకు ప్రకృతి సహితము సానుభూతి వహించి దుఃఖించు చున్నదని తెల్పుచు తిక్కన చేసిన ప్రభాత వర్ణనలోని రామణీయకతను పరికింపుడు.

"ద్రుపదనందన పరిభవ దుఃఖమునకు, నుల్లమున దురపిల్లుచునున్న సరసి
వేడి నిట్టూర్పులో యన వెడలెఁ గ్రొత్త తానిమూతులు విచ్చునెత్తమ్మివిరుల.'

(–విరాట, 2–236)

ఇట్లే తిక్కన చంద్రాస్తమయము, తారకోదయాది ప్రకృతి వర్ణనలను కథాగతి కనుకూలముగ, భావి సూచకముగ, అలంకార శోభితముగ కూర్చినాడు.

'తనకులంబునఁ బుట్టిన ధార్తరాష్ట్రు, లన్నదమ్ములతో విగ్రహంబు కొమట
కుమ్మలించి వివర్ణత నొందినట్టు, కంది యెంతయుఁ జైలువేరెఁ జందురుడు.'

(–ఉద్యోగ, 3–107)

సనత్సుజాతుడు ధృతరాష్ట్రునికి ఆధ్యాత్మబోధ కావించి అరిగిన తరువాత చంద్రని వైవర్ణ్యమునకు తన కులమున పుట్టిన కౌరవ పాండవులొండొరులతో విగ్రహించుట వలని దుఃఖము కారణముగా తిక్కన చెప్పినాడు.

తిక్కన యుద్ధ పర్వములందు యుద్ధారంభవిరామములను సూచిందుటకై దినాద్యంత సంధులను వర్ణించుచు సూర్యుని ఉదయాస్తమయములతో పోల్చి ఆ వర్ణనములకు కథాసన్ని వేశములతో సన్నిహితమైన సంబంధమును కల్పించు చుందును.

5. తిక్కన ఔచిత్యపోషణము :

"ఔచిత్యం రససిద్ధస్య స్థిరం కావ్యస్య జీవితమ్" అని క్షేమేంద్రుని సిద్ధాంతము. అలంకారములకు గుణములకు ఈ ఔచిత్యమే మూలకందము. ఆనందవర్ధనుడు కూడ "అనౌచిత్యాదృతేనాన్యద్రస భంగస్య కారణమ్" అని చెప్పి నాడు. 'చక్కని ఔచిత్యము గల కావ్యము రసోపనిషత్తు' అని అతని అభిప్రా యము. ఈ దృష్టితో చూచిన తిక్కన భారతము రసోపనిషత్తు. తిక్కన రస పోషణ విధానము ప్రధానముగా ఔచిత్యపోషణముపై నాధారపడి యుండును.

(i) అనౌచిత్యమును పరిహరించుట:

తిక్కన నిశితమైన లోకజ్ఞానము కలవాడు. కావున రసపోషణకై ఔచిత్య దృష్టితో అతడు యథేచ్ఛముగ మూలాతిక్రమణము చేసి రచించిన భాగము లనేకము లతని భారతమునందు కలవు. బృహన్నలను ఉత్తరకు సంగీత నాట్యము లను నేర్పుటకు నియోగించుటకు పూర్వము అతడు నిజముగ నపుంసకుడా లేక పుంసత్వము కలవాడా అను సంగతి కొందరు స్త్రీల చేత ఆయా పరీక్షా విధుల పరీక్ష చేయించి విరటుడు తన సంశయము తీర్చుకొన్నట్లు సంస్కృత భారతము నందు కలదు. అందు "పరీక్ష్య చై నంప్రమదాభి రాశువై, అపుంస్త్వమప్యస్య నిశమ్య చ స్థిరమ్" అని చాల మొరటుగాను అనౌచిత్యముగాను కనిపించును. తిక్కన సోమయాజి ఔచిత్య శోభితముగా మార్చి సున్నితముగా ఇట్లు అనువదించి నాడు.

'అనుడు విషణ్ణమైన హృదయంబున గారవ మొంప నైపుణం
బున నుచితంబు మైనరిని పొచ్చెము లేమిఁదదీరు సేవగై
కొనుటకు నిశ్చయించి తనకూఁతు విరాటుఁడు పిల్వఁబుచ్చె న
ర్తనమునకై బృహన్నలకుఁ సత్వరతంచగ సెప్పగింపఁగన్.'

(–విరాట, 1–243)

ద్రౌపది విరటుని సభప్రవేశించి కీచకునివలన తన భంగపాటును చెప్పి కొను సందర్భమున సంస్కృత భారతమునందు ధర్మాధర్మ స్వరూపములను, తన భర్తల ప్రాభవమును, తన తండ్రి శౌర్యమును విపులముగా వర్ణించినట్లు కలదు.

ఈ ప్రసంగము కథాగమనమునకు పాత్రపోషణమునకు ప్రతిబంధకమైనది. ఉచితజ్ఞుడు, రసజ్ఞుడునైన తిక్కన ఈ అనుచిత ప్రసంగమును తొలగించి ద్రౌపది తన భంగపాటును ధీరయై చెప్పికొనినట్లు రచించినాడు. ధర్మజద్రౌపదుల సంభాషణా వసరమునందు కూడ తిక్కన మూలమునకు మెరుగు దిద్దుచు నాటకీయతను ప్రదర్శించి వ్యంగ్య వైభవముతో రసపోషణము గావించినాడు. ధర్మరాజు ద్రౌపదిని ఈ విధముగా మందలించినట్లు తిక్కన రచించినాడు.

'పలుపోకలఁ బోవుచు వి,
చ్చలవిడి నాట్యంబు చూపు చాడ్పున నిచటం
గులపతుల గఱువచందము,
దొలఁగఁగ నిట్టునికి దగునె తోయజవదనా.' (-విరాట, 2-150)

అందులకు ద్రౌపది ఇట్లు సమాధానమిచ్చినట్లున్నది,

'నాదువల్ల భుండు నటుఁడింత నిక్కంబు, పెద్దవారి యట్లపిన్న వారు,
గానఁబతుల విధమ కాకయే శైలూషిఁగా ననంగరాదు కంకభట్ట.'
(-విరాట, 2-152)

ద్రౌపది ప్రాగల్భ్యమిందు వ్యక్తమగుచున్నది. అన్వయకాఠిన్యముకాని ఆర్థక్లిష్టత గాని లేక ఈ పద్యము సామాన్యముగా కన్పించుచున్నను అసాధారణ మైన ధ్వని విశేషము చేత విశిష్టమై సంభాషణాత్మకమై తిక్కన కవిత్వ పటుత్వ మును చాటుచున్నది.

"నిగూఢస్త్వం తథా పార్థ కీచకం తం నిషూదయ" అని కీచకుని రహస్య ముగ చంపవలయునని భీమునితో ద్రౌపది చెప్పినట్లు మూలమున నున్నది. దీనికి విరుద్ధముగా భీమకీచకుల యుద్ధము "శబ్దః సమభవద్ఘోరో వేణుస్ఫోట సమో యుధి" అని, "అన్యోన్యం ప్రతిగర్జతాం" "విరురావ మహాబలం" అని, "నదంతం- చమహావాదం భిన్న భేరీ సమన్వితమ్" అని అట్టహాసాది గర్జనముతో ఉపద్రవ కరముగా వర్ణింపబడినది, తిక్కన పూర్వాపర సందర్భవైరుధ్యము కలుగకుండు నట్లు రహస్యయుద్ధమునకు కారణములు కూడ చూపి ఉచితముగ ఇట్లు వర్ణించినాడు.

'తనయగపాటొరు లెఱుఁగుదురనిమాగుఁడు, సమయభంగ మగుటకు భీముం
డును గొంకుచుఁ జప్పుడు నీయని గూఢ విమర్దన ప్రహారములఁ దగన్,'
(-విరాట, 2-345)

ఇచట తిక్కన ప్రదర్శించిన ఔచిత్యము మిక్కిలి ప్రశంసనీయము.

మూలభారతములో ఉత్తర, బృహన్నలను కొనితేర నర్తనశాలను ప్రవే శించినపుడు "సాహ స్తిహస్తోపమ సంహితోరు, అనిందితా చారుదతీ సుమధ్యమా ఆసాధ్యతంపై వరమాల్యధారిణీ, పార్థం శుభా నాగపధూరివ ద్వీపమ్" అను శ్లోక ములునున్నవి. ఇచట ఉత్తర గజరాజును సమీపించు నాగవధువువలె సుశోభితమై వెడలినట్లున్నది. ఈ ఉపమానమంత సమంజసముగా ఔచిత్యపోషకముగా లేదు. తిక్కన ఉత్తరను వర్ణించుచు ఈ సందర్భమున రచించిన పద్యమిది:

'మెఱుఁగు మొగిలు సొచ్చు తెఱఁగున నాట్యమందిరము సొచ్చి తనదు గురువుకడకు
నరిగె నెమ్మినిట్టులను నింతి ప్రార్థనా వినయసంభ్రమములు పెనఁగొనంగ.'
(-విరాట, 4-27)

ఇచట ఉత్తరరూపసంపదను, ఆభిజాత్యమును, సదాచార సంపత్తిని ఇను- మడించునట్టి ఔచితీ పరిపోషకవగు రచన తిక్కనది:

(ii) ఔచిత్యము నాదరించుట :

వ్యాసుడు వ్యక్తీకరించిన భావములను తిక్కన స్వాయత్తము చేసికొని పరమవిధేయతతో అనువదించిన భాగములు కూడ అతని భారతమున చాల కనిపిం చును. అజ్ఞాతవాసాంతమున ధర్మరాజు విరాటునకు కృతజ్ఞత వెల్లడించు సందర్భ మున మూలమున "గర్భవాస ఇవ ప్రజాః" అను ఉపమానము వాడబడినది. దాని ఔచిత్యమును గ్రహించి తిక్కన,

'చాలను స్థిరమైన యజ్ఞాతవాస, వత్సరంబు భవద్గర్భవాస గుప్తి
వలనఁగడపితి మతి సుఖా వాప్తచిత్త, వృత్తి నేము నిర్భయులమైవిందులట్లు.'
(-విరాట, 5-144)

అని గర్భవాసపదమును విడువక రమ్యముగా అనువదించినాడు. మాతృగర్భమున. జీవునికి భగవంతుడు కల్పించు సౌకర్యములవ్మానస గోచరములు కదా!

(iii) వృత్తనిష్ఠమైన ఔచిత్యము:

ద్రౌపది కీచకునితో తన సతుల పరాక్రమాదులను వర్ణించుచు చెప్పిన ఈ క్రింది కార్దూల పద్యము తిక్కన వృత్త నిష్ఠమైన ఔచిత్యమునకు నిదర్శనము.

'దుర్వారోద్యమ బాహు విక్రమ రసాస్తోక ప్రతాపస్ఫుర
ద్గర్వాంధ ప్రతివీర నిర్మథన విద్యా పారగుల్ మత్పతుల్
గీర్వాణాకృతులేవు రిప్టు నిను దోర్లీలన్ వెసం గిట్టి గం
ధర్వుల్ మానముఁ బ్రాణముం గొనుట తథ్యం బెమ్మెయిం గీచకా.'

(-విరాట, 2-55)

కీచకుని బెదరించుటకు ఉద్దేశించిన ద్రౌపది ఆంతర్యమునకు దూకుడుగా సాగిన ఈ శార్దూల పద్యము అత్యంత సముచితమైనది.

సంజయుని పక్షపాతవృత్తికి అలుక వొడమిన ధర్మరాజు సంజయుని ధట్టించుచు స్వపక్ష సామర్థ్యమును ఉగ్గడించుచు చెప్పిన ఈ క్రింది స్రగ్ధరా వృత్తము రౌద్రరస వ్యక్తికి సమర్థముగా నున్నది.

'గాండీవ జ్యారవంబుత్కటమయి పెలుచంగ్రమ్మినన్ భీము బాహా
దండం బేపారి శుండ్గవ జడియుచు రౌద్రంబుగాఁ దోఁచినన్ వే
దండ ద్వంద్వంబు మాడ్కిందటిమి కవలు మాద్యద్గతిం దాఁకినం జా
కుందం బోకుండఁ గౌరవ్యులకు వళ మె బిట్టుల్కి మూర్ఛిల్ల కుండన్.'

(-ఉద్యోగ, 1-323)

సౌప్తిక పర్వములో బీభత్స భావమునకు తిక్కన స్రగ్ధర'ను ప్రయో గించినాడు. అంతకుమునుపు ఏ పర్వమందును చెప్పని మహాస్రగ్ధరలను పదు నాలు గింటిని తిక్కన 'సౌప్తిక పర్వమున చెప్పినాడు. ద్రౌపది కుమారులలో ఒక్కొక్కరిని ఆశ్వత్థామ చంపునపుడు ఒక్కొక మహాస్రగ్ధరను వ్రాసినాడు. ఆద్యంత కరుణ రసభరితమైన

స్త్రీ పర్వమున మాత్రము తిక్కన తద్రసాను గుణముగా గీతికాప్రాయములైన సుమారు 38 విశేష వృత్తముల నుపయోగించి కరుణరస ప్రతీతిని సాధించినాడు. స్త్రీ పర్వమున అరుదైన 38 విశేష వృత్తములను వాడుటయే గాక ఉత్పలమాలాది మామూలు వృత్తములను తిక్కన వాడ లేదు. అంతియే గాక స్రగ్ధర, మహాస్రగ్ధరలు కూడ స్త్రీ పర్వమున కానరావు.

తిక్కన వృత్తములను ప్రయోగించుటలో కూడ ఔచిత్యమును పాటించి యందునని పైని పేర్కొనిన ఉదాహరణములను బట్టి తెలియును.

(iv) రసోచిత పదగుంఫనము:

కవిబ్రహ్మ క వితాశిల్పమునకు ప్రాణసమము రసోచిత పదగుంఫనము. ఇది తిక్కన కావ్యకళా మర్మజ్ఞతకు నికషోపలము. తిక్కన రచనలోని శబ్దసృష్టి అనన్యసామాన్యమైనది. "తన కావించిన సృష్టితక్కొరుల చేతంగా" దని ప్రబంధ పరమేశ్వరుడు తిక్కన రచనను గూర్చి ప్రశంసించియున్నాడు. తెలుగునుడికారపు సొంపునకు తిక్కన భారతమంతయు నుదాహరణ మే. పాండవులు వనవాసమునకు బయలుదేరు సందర్భమున కుంతీదేవి తన కడగొట్టు కుమారుడైన సహదేవుని గురించి ద్రౌపదితో చెప్పిన ఈ క్రింది పద్యములోని తెలుగుతనమును పరికింపుడు.

'కడుఁబసిబిడ్డ వీఁ డొకటి గాడువునా నెఱుఁగండు ముందరె
య్యెడ నొక పాటెఱుంగఁడెద యెంతయుఁ గోమల మెప్పుడైన నేఁ
గుడువఁగ బిల్తుఁగాని తనకుం గలయాఁకటి ప్రొద్దెఱుంగఁ డీ
కొడు కిటు పోకకున్ మనము గుందెదు ని9గని యూఅడిల్లెడున్.'

(-విరాట, 2-213)

ఇచట కుంతి తన కుమారునికి కలిగిన దురవస్థను తలచుకొని దురపిల్లెడి ఒక తెలుగుతల్లివలె భాసించును. సహదేవుడొక క్షత్రియకుమారుడని, వీరుడని, యౌవనుడని దయాపూరితమైన, అమృతమయమైన ఆ మాతృ హృదయమున కనిపించలేదు.

తిక్కన శైలి రసోచితమయినది. నాటకీయమయినది. బుద్ధిగమ్యమయినది. అర్థవ్యక్తి, సమ్మితత్వము, సంక్షేపము, సమత మొదలైనవి బుద్ధిగమ్యమైన శైలికి ప్రధాన లక్షణములు, తక్కిన బుద్ధి గమ్యమములైన గుణములలో సందర్భోచితముగా ఒక్కొక్కదానికి ప్రాధాన్యమిచ్చి హృదయార్ద్రతను, బుద్ధి వికాసమును సమముగా కలిగించును. కనుకనే ఔచిత్యపాలనము తిక్కన రచనలో ప్రతి వాక్యమునందును ప్రస్ఫుటమగుచుండుటకు కారణము.

తిక్కన రౌద్రభయానకాదులను వర్ణించునపుడు తత్తద్రసానుకూలముగా దీర్ఘ సమాసములను వాడును.

'భీష్మద్రోణ కృపాది ధన్వినిక రాభీలంబు దుర్యోధన
గ్రీష్మాదిత్యపటు ప్రతాప విసరాకీర్ణంబు శస్త్రాస్త్ర జా
లో ష్మస్ఫార చతుర్విధోజ్జ్వల బలాత్యుగ్రం బుదగ్రధ్వజా
ర్చి ష్మత్స్వా కలితంబు సైన్యమిది యేఁ జీరంగ శక్తుండనే.'

'పక్షి వ్యాకులముం బరేతనిలయోపాంతోత్థము దాకినీ
రక్షో భూత పిచాచ గోచరము దుర్గంధంబునై చూడఁ జి
త్త క్షోభం బొనరించు నట్లగుటఁ జెంతం జేరరా దీశమీ
వృక్షం బెవ్వరి కిందుఁ బెట్టుదమె పృథ్వీనాథ శస్త్రాస్త్రముల్."

(-విరాట, 1-164)

పై పద్యములు సమాసజటిలములును పరుషాక్షర ఘటితములు నై అచ్చటి' రసములను చక్కగా వ్యక్తము చేయుచున్నవి.

శృంగార కరుణాది రసములను వర్ణించుపట్ల తిక్కన రచన అలతి యంతి తెలుగు పదములతో కూడి హృద్యముగా నుండును. ఈ క్రింది పద్యములను పరిశీలింపుడు.

'ఇది కడు ముద్దరాలు పనులేమియుఁ జేయఁగ నేన దెంతయున్
మృదు వొక కీడు పాటునకు మేకొనఁజాల దుదాత్త చిత్త యొం

టి దిరుగుదాని కోర్వ దొకటిండనుఁదాసవరించు చొప్పెఱుం
గదు తగ్గ నొడ్లనుం గొలువఁగా వెరవెమ్మెయిఁగల్లు నక్కటా.'

(-విరాట, 1-103)

'లలితంబులగు మట్టియల చప్పుడింపార నంచకైవడిన దనల్ల వచ్చి.... '

(-విరాట, 2-54)

కౌరవపక్షము వారందరు యుద్ధమున నీల్గిన పిదస కృష్ణుడు గాంధారీ ధృతరాష్ట్రుల నూరడించుచు ధృతరాష్ట్రునితో ఇట్లనెను.

'గెలువరె జూదములెందును, గలదే తలఁబట్టి పుణ్యకాంతఁ గొలువులో
పలికీడ్చి తెచ్చి వలువల, నొలుచుట యేమనఁగవచ్చు సుర్వీనాథా.'

(శల్య, 2-365)

ఇది అచ్చముగా తెలుగువాడు మాట్లాడినట్లే ఉన్నది.

ఒక సన్నివేశమునందు అప్రయత్నముగా వచ్చి విలిచిన శబ్దము చెట్టు నందారబూసిన పుష్పమువలె భావ సౌందర్యమునిచ్చును. పదాడంబరము కొరకు "లేదా ఇంకొకరి ఆనందము కొరకు తెచ్చి కూర్చిన శబ్దము, త్రెంపి కూర్చిన పుష్పమువలె కొలదిలో ముడుచుకొని పోయి భావ సౌరభమును గోల్పోవును. కావున భావప్రధానమగు శబ్దము ఏ సన్నివేశమునకు యోగ్యమగునో తెలిసికొని ప్రయోగించినప్పుడే కవిప్రతిభ తేటతెల్లమగును. అట్టి కవితయే శాశ్వతానందమును కల్గించును. సార్వకాలికమగును. తిక్కన కవిత్వము ఈ తరగతికి చెందినదే. ఈ క్రింది పద్యమును చూడుడు.

'రక్తధారలు వెడలంగ రశ్మి వెలుఁగఁ బొలుచు బాలార్కు చాడ్పునఁ జెలువుమిగిలి
ఫల్గునుండు ప్రతాప సంభరితమూర్తి, యగుచు శర కిరణంబులు నిగుడఁజేసె.'

(-విరాట, 5-190)

ధుర్యోధనుడు వినిర్గళకరియాకృతి గవిసి అర్జునుని ఫాలతలమునందు శాతకరములను ప్రయోగించెను. అర్జునుని దేహము రక్తధారలచే అరుణకాంతి

వహించినది. అప్పటి అర్జునుడు బాలార్కు బింబము చెలువును దాల్చెను. సూర్యుడు ప్రచండ కిరణములు దాల్చినట్లు అర్జునుడు ప్రతాపసంభరిత మూర్తియయ్యెను. ఇట్టి వర్ణన సామాన్య కవులు చేయలేరు. ఎందులకనగా బీభత్స ఘట్టమును మనోజ్ఞముగా సూహించి వర్ణించుట సామాన్య కవుల కలవికాని విద్య. తిక్కన బీభత్స ఘట్టముల కాకరమగు సన్ని వేశములను కళాత్మకముగా రామణీయకముగా కావ్య పరమార్థ బోధకముగా వర్ణించును. అట్టి వర్ణనవలన లోకజ్ఞుడగు తిక్కన ఆత్మీయత గోచరించును. తిక్కన కవిత్వము సార్థక పదప్రయోగములచే విశిష్టమైనది.

తిక్కనకవితాశిల్పము బుద్ధిగమ్యమై అనుకరణ సాధ్యముకానిది. అందు వలన ఉత్తమాదర్శయుతమైనది. అతడు కావ్య శిల్పమున కొక గీటురాయి. తిక్కన కవితా శిల్పమును అర్థము చేసికొనుటకు పరిణతమైన హృదయ మవసరము. ఒక భావముయొక్క అర్థమును శబ్దగతముగా వస్తువునుండి ఊహింప జేసిన యెడల ఉత్తమ శిల్పము వెలార్చుట కవకాశముకలదు గదా! ఈ క్రింది పద్యమును గమనింపుడు:

'కలఁగెం దోయధి సప్తకంబు గిరివర్గం బెల్ల సూటాడే సం
చలతం బొందె వసుంధరావలయ మాశా చక్ర మల్లాడెఁ గొం
దలమందెం ద్రిద శేంద్రు పట్టణము పాతాళంబు ఘూర్ణిల్లె నా
కులమయ్యెన్ గ్రహతారకా కులము సంక్షోభించె నవ్వేధమున్.'

(-విరాట, 4-172)

పార్థుడు దేవదత్తము నొత్తుటచే కలిగిన సంక్షోభ మిచట చక్కగా వర్ణింప బడినది. 'తోయదసప్తకము, గిరివర్గము, వసుంధరావలయము, ఆశాచక్రము, త్రిద శేంద్రు పట్టణము, పాతాళము, గ్రహతారకాకులముఇవి అన్నియు వస్తు పరికరములు. ఈ వస్తువులనుండి తిక్కన మధుర విన్యాసములతో గూడిన విశిష్ట భావార్థమును విశదీకరింపజేసెను. భావావేశమున కాటపట్టగు రచనకు తోడు. తిక్కన సమాస కల్పనము ఔచితీవంతము.

తిక్కన పదౌచిత్యమునకు అనేక సందర్భములను నిదర్శనముగా చూప వచ్చును. కీచకుడు పాంచాలి విరహములో వేగి పోవుచు అక్కచేసిన వాగ్దానమును తలపునకు తెచ్చుకొని 'అమ్మదిరాక్షి రాక కెదురు చూచి"నాడట. సైరంధ్రి. సింహబలుని ఇంటికి మదిరకొరకు పంపబడ నున్నది. కీచకుడు మదిరాసక్తుడు. సైరంధ్రి ప్రసన్న నేత్రములు సైతము ఆ కామార్తునికి మదిరాక్తములుగానే స్ఫురించుట ఔచిత్యవంతము. నర్తనశాలకు ద్రౌపదితోపాటు కీచకవధార్థము వెళ్ళుచున్న భీముడు "ద్రౌపదీ రమణుఁడు గానే వర్ణింపబడినాడు. పాంచాలికి పతులేవురు. ఒక్క భీముడే కాదు. అయినను ద్రౌపదిని పరాభవించిన కీచకుని వధించుటకు ప్రతిన బూని వెళ్లుచున్న భీమసేనుడే ఆ క్షణములో ద్రౌపదీ రమణా భాధకు సమర్థుడు.

వస్తుసాన్నిహిత్యము, పాత్ర చిత్రణము వీటికంటె కూడ తిక్కన భారత ములో మనకు ఆధికమైన ఆనంద పారవశ్యమును కలిగించు అంశము భాషా గతమైన తెలుగు తనపు సొంపు. తిక్కన తెలుగులో ఇతర కవులలో కానరాని ప్రత్యేకతలెన్నో ఉన్నవి. తెలుగు పదములను ఆధికముగా వాడుట, ఎంత క్లిష్ట మైన భావమునైనను, గహనమైన విషయమునైనను తెలుగులోనే శక్తిమంతముగా చెప్పగలుగు, తెలుగు పలుకుబడులను సంస్కృతముచేసి వాడుట, సంస్కృత జాతీయములను తెలుగుచేసి చూపుట, తెలుగు జాతీయములను సామెతలను విరి విగా ప్రయోగించుట, వ్యావహారిక భాషావాక్యములకు అతి సన్నిహితమైన గ్రాంథిక వాక్య రచనచేసి ఒక సొంపు చేకూర్చుట, వ్యావహారికములోని కాకువు, ఎత్తి పొడుపు, అవహేళన మొదలైన విచ్ఛిత్తి విశేషములనే గ్రాంథిక దుస్తులు తొడిగి ప్రదర్శించుట, కారక ప్రయోగవై చిత్రివలన ఒక విచ్ఛిత్తి విశేషమును సంతరిం చుట, కొన్ని చోట్ల సంస్కృత సంప్రదాయానుసారియైన వాక్యనిర్మాణము, తెలుగు పదములతోడి పద్యమైనను తెలుగువారికి కూడ సులభముగా అర్థముకానంత భావప్రధానముగా ఉండుట – ఇత్యాదులు తిక్కన తెలుగులోని ప్రత్యేకతలు.

వ్యావహారికానుగుణమైన వాక్యరచన తిక్కన కవిత్వములో చాలచోట్ల కనిపించును. శకునికుమారుడైన ఉలూకుడు కౌరవుల పక్షమున పాండవుల శిబి

రములోనికి రాయబారము వెళ్లినపుడు ధర్మరాజు అతనితో ఇట్లనెను.

'నీకు వెఱవనేల? నిన్ను నాబుద్ధిమం,
తుండు సెప్పుమనిన తులువమాట
లెన్నిగలవు వాని సన్నింటిననుమాన,
మింతలేక యాడు మెల్ల వినఁగ.' (ఉద్యోగ, 4-189)

ఇచట 'బుద్ధిమంతుడు' దుర్యోధనుని ఉద్దేశించి పలికినమాట. ఆ దుర్మార్గుడు ఏమిచెప్పుమనెనో దానిని చెప్పు అని ధర్మరాజు ఉలూకుని అడిగినాడు. ఇచట 'బుద్ధిమంతుడు' అను పదమునకు 'దుర్మార్గుడు' అను అర్థమును ప్రకరణ మును బట్టి వ్యతిరేక లక్షణచే సిద్ధింపజేసుకొనవలసినదే. నిత్యవ్యవహారములో 'పెద్దమనిషి' అనినప్పుడు పెద్దమనిషి కానివాడు అని ఎట్లు అర్థము చెప్పుకొనె దమో అట్లే ఇక్కడ కూడ.

ఈ క్రింది పద్యమును పరిశీలింపుడు,

'వారు దెసలొత్తి కొని యుధ,
రారాజ్యం బిచ్చిపోయిరా పోరా? తా
రారణ్య పీడఁబడియును,
రారాజుం జెఱకుఁ బాప రామన మెఱుఁగన్.' (ఉద్యోగ, 2-204)

వారు దిగ్విజయముచేసి కూడ తమ రాజ్యమును మీకిచ్చిపోయినారా? లేదా? తాము అరణ్యవాసముచేయుచు కూడ దుర్యోధనుని గంధర్వరాజు చెరనుండి విడిపించినారా? లేదా?

తిక్కన భాషాప్రయోగ వైభవము, పదబంధవిన్యాస ప్రాభవము అపూ ర్వము. అనితరసాధ్యములును. అతనికి దేశీయ పదప్రయోగమునందే మక్కువ ఎక్కువ. జాతి జీవనములోనున్న సజీవభాషను తిక్కన గ్రంథస్థముచేసినాడు. అది ఆనాటి శిష్టవ్యావహారికము. అందలి నుడికారపు తీయదనము కొంతచూడుదు, కొట్టిన తిండికాఁడు, వెసగల కాలరులు, పల్లాయనంబువారు, కూటువమూక,

చిడిముడిపడు, చిదురుపాలు మొదలైన దేశీయ పదముల నెన్నిటినో తిక్కన తన భారతమునందు ప్రయోగించినాడు.

తిక్కన వాడిన పదబంధము పండిత పామరముదావహము. పెట్టనికోట నీకు హరి, కుదుటఁ గూడుపెట్టి కుడుచువారు, ముకుద్రాటఁ గాలుగ్రుచ్చు, ధర్మ సూతి మెత్తని పులి, చిచ్చయినఁ బిడికిరింతము, ఒంటరమింటరములు, విడిదల పయనములు, గదనేర్చు మసురు కవిసి, అడుగుమాలిపోవు మొదలైన పద బంధములు తిక్కన భారతమున కోకొల్లలు.

తిక్కన ఉపమాద్యలంకారములందును జాతీయపు పదబంధ శోభ వెలు గొందు చుండును. "మడుగుఁ జీరయందు మసిదాకినట్లు, పాలలోఁబడిన బల్లి విధంబున, పగయగలిగెనేని పామున్న యింటిలోనున్నయట్లు, నిప్పులు వేడిమి పెడినట్లు, చిచ్చొడింగట్టినయట్లు, వింజం బాకిడినకరణి, నేవోసిన యగ్ని భంగి, సాదు రేగెనేని తల పొలమునఁగాని నిలువఁబోఁదు, విధి సేపినగతిఁబడయక యుండ శివునకువశ మే, కొండంగని తగరు దాఁకఁగోరుటగాదే, అందని మ్రాకుల పండ్లుకోయదలచుట, పిడుగుపడినవాని గౌరవింజూడిన తెరంగున, మంటలో మిడు తలు చొచ్చినట్లయిన, ఏనుగునకు సిళ్ళు సూపినట్లు, కంటికిన్ రెప్పయు బోలె, నూతి కప్ప విధమున, పాము బొదివి పడదిగిచిన చీమల గమియట్ల,"- మొదలైనవి వాటి కుదాహరణములు.

భాషాగతమైన ఈ సౌందర్యానుభూతి ప్రత్యేక భాషా దృష్టిగల పండితు లకే కలుగును. "బుధసంతోషంబు నిండారఁగన్ రచియించుటొప్పు" అని చెప్పిన తిక్కన కోరిక ఇందు మూలముగా ఈడేరినది. "తిక్కన భారతంలోని లి వస్తువులో ఆంధ్రులు తమ నిత్య జీవితాన్ని దర్శించారు. అందులో చిత్రింపబడిన వివిధ పాత్రలలో ఆవేశ ప్రధానమైన తమ తత్త్వాన్ని తిలకించారు. అందులో నెల కొలుపబడిన భాషలో జవమూ జీవమూ కల తమ భాషలోని వివిధ విచ్ఛిత్తిరీతు లను వీక్షించారు. ఇలా తిక్కన భారతం ఈ మూడు మేలిగుణముల త్రివేణీ

సంగమమయ ఆంధ్రావళి మోదము సంపాదింప గలిగింది" అని ఆచార్య తిమ్మావజల కోదండరామయ్యగారు చెప్పిన మాటలు ఆమోదింపదగినవి.

భారతాంధ్రీకరణమున ద్వితీయుడయ్యు నద్వితీయ స్థానమాక్రమించిన తిక్కన కవితాశిల్పమనన్యసామాన్యము. అతని అమృత లేఖిని ఆంధ్రావళికి మోదము కలిగించినది. భారతమును తిక్కన రసమయకావ్యముగా తీర్చిదిద్దినాడు. కనుకనే కవిసార్వభౌముడగు శ్రీనాథుడతని రచనను గూర్చి "భాషింతు తిక్కయజ్వ ప్రకారము రసాభ్యుచిత బంధముగ నొక్కొక్కమాటు" అని చెప్పి యుండుటకు హేతువు.

3. ప్రబంధపరమేశ్వరుని సూక్తివైచిత్రి

ఎర్రన "నన్నయభట్ట మహాకవీంద్రు సరస సారస్వతాంశ ప్రశస్తి దన్ను జెందుటయు" "తత్కవితారీతియుఁ, గొంత దోప దద్రచనయకా నారణ్య పర్వ శేషము పూరించి"నాడు. భారతమున కనుబంధమగు హరివంశమును అతడు తిక్కన భారతమునకు పూరణముగానే ఆంధ్రీకరించినాడు. ఎర్రన రామాయణ మును కూడ నిర్వచనోత్తర రామాయణమునకు పూర్వగ్రంథముగా ప్రతిభతో రచించి యుండును. ఇట్లు ఎర్రన మహాభారత రామాయణములను తెలుగు వారి కందింపబూనిన ఇద్దరు మహాకవుల సంకల్పములను కొనసాగించుటకు వారి మార్గముననే వారి మీది భక్తి పెంపున వారి గ్రంథ భాగములను ప్రతిభతో రచించి కృతకృత్యుడై నాడు. కనుకనే ఎర్రనకు నన్నయ తిక్కనలతో సమాన మగు స్థానము లభించినది. అతడు కవిత్రయములో నొకడుగా కీర్తింపబడినాడు.

ఎఱపోతసూరి తన మనుమడైన ఎర్రన మహాకవిని ఇట్లు ప్రశంసించెను.

'ఉన్నత సంస్కృతాది చతురోక్తి పదంబులఁ గావ్యకర్త వై
యెన్నిక మైఁ బ్రబంధ పరమేశుఁ డనంగ నరణ్య పర్వ శే
షోన్నయ మంత్రభాష సుజనోత్సవ మొప్పగ నిర్వహించి తా
నన్నయభట్ట తిక్క కవినాథుల కెక్కిన భక్తి పెంపునన్.'

(–నృసింహపురాణము, పీఠిక –17)

జక్కన విక్రమార్కచరిత్రలో "ఈత్రయిదాబ్రబంధ పరమేశ్వరుడై విర చించె శబ్దవైచిత్రి నరణ్యము సశేషము" అని ఎర్రనను స్తుతించియున్నాడు. అరణ్య పర్వశేషరచనము వలననే ఎర్రనకు ప్రబంధపరమేశ్వరుడను బిరుదు సిద్ధించినట్లు వీటిని బట్టి తెలియుచున్నది. ఎర్రనకు ప్రబంధ రచనా ప్రావీణ్యము సహజ పరిణత సిద్ధమై వెలసినది.

కావ్య ప్రబంధ శబ్దములు సంస్కృతమున సమానార్థకములు. అయినను శబ్దవ్యుత్పత్తిని బట్టి వాటియందు కొంత భేదమును గుర్తింపవచ్చును. "కవ నీయం కావ్యమ్,", "కవయతీతి కవిః, తస్య కర్మ కావ్యమ్", "లోకోత్తర వర్ణనా నిపుణకవి కర్మకావ్యమ్" మొదలగు లాక్షణికుల నిర్వచనములను బట్టి కావ్యము నందు కవి లోకోత్తర వర్ణనానై పుణ్యమును ప్రకటించును. ప్రకృష్టమైన బంధము కలది ప్రబంధము. ఈ బంధము శబ్దార్థములందును గోచరించును. "కావ్యము వర్ణనాశక్తి వలన రక్తి కట్టునది. ప్రబంధము కవి రచనా సామర్థ్యము వలన రూపుకట్టునది"'

తెలుగులో ప్రబంధరచనా విశేష భావనకు మూలపురుషుడు తిక్కనయే. అతని నిర్వచనోత్తర రామాయణము సంస్కృత మహాకావ్యమార్గముననే నడచి నది. తిక్కన తన భారతములోని ప్రతిపర్వమును ఒక ప్రబంధముగా తీర్చిదిద్ది నాడు. విరాటపర్వమునందు తిక్కన మూలములో లేని సూర్యోదయ, సూర్యాస్త మయములు, కీచకుని విరహము మొదలగు వాటిని కల్పించి వర్ణనాత్మకముగా కావ్య మును పెంచు పద్ధతికి, అర్థప్రధానమైన రచనాకళకు మార్గము చూపినాడు. ఈ మార్గము నవలంబించి ఎఱ్ఱన తన కవితకొక విశిష్ట స్థానము కల్పించినాడు.

ఎఱ్ఱన, నన్నయ మార్గమున ప్రసన్న కథా విధానమును పాటించియు, తన కభిమత మైన ప్రాబంధిక విధానమును సైతము అరణ్యపర్వ శేష రచనము నందు ప్రారంభముననే ప్రవేశ పెట్టినాడు నన్నయ మధ్యలో విడిచిన శరత్కాల వర్ణనను ఎఱ్ఱన హఠాత్తుగా ప్రారంభించిన తొట్రుపాటు లేకుండా ప్రజ్ఞతో నిర్వ హించినాడు. ఎఱ్ఱన చేసిన శరదృతువర్ణనములోని ఈ పద్యమును గమనింపుడు.

'దానాంభః పటలంబునం బృథువయోధారావలిం దాల్చి గ
ర్జా నిర్ఘోషము బృంహిత చ్ఛలనఁ బ్రచ్ఛాదించి పావృట్పయో
దానీకంబు శరద్భయంబున నిగూఢాకారతన్ డిగ్గినాఁ
గా నొప్పారె మహోత్కట ద్విరద సంఘంబుల్ వనాంతంబునన్.'

(-అరణ్య, 4-143)

(శరత్ భయముచేత మేఘములు మదపుటేనుగుల రూపములో దాగి సంచరించినవట. ఆ మేఘముల జలప్రవాహములు ఏనుగుల దానధారలలోను, వాటి గర్జానిరోషము ఏనుగులఘీంకార రవములలోను తలదాచుకొన్నవట)

ఈ పద్యమందలి భావకల్పనము, పదసంఘటనము మిక్కిలి ఉజ్జ్వలముగా నున్నది. ప్రతిపద గతమైన ఈ సౌందర్యము సైంధవ పరాభవ ఘట్టమున ఇంకను చక్కగా ప్రకాశించుచున్నది.

విరాటపర్వములో తిక్కన ద్రౌపది తన్నుకీ వేధించు చకుని "దుర్వారోద్యమ..." అను ఒక శార్దూల పద్యములో భర్తల ప్రతాపమును వర్ణించి హెచ్చరించును. అజ్ఞాతవాసము గడుపు ద్రౌపదిచే మితముగా వ్యంగ్యముగ చెప్పిం చుట యుక్తముగానే యున్నది. అరణ్యా పర్వ శేషములో సైంధవ పరాభవ ఘట్టమున ద్రౌపదికి అట్టి ప్రతిబంధకము లేమియు లేవు. కనుకనే ఎఱ్ఱన ద్రౌపది "ప్రకటిత శౌర్యసారులగు" భర్తల ప్రతాపమును నోరార ముందు ఒక పద్యము లోను, పిమ్మట ధర్మజ భీమార్జునులను ఒక్కొక్కరిని ఒక్కొక్క పద్యములోను నకుల సహదేవుల నిరువురిని ఇంకొక పద్యములోను, తుదకు మరల ఏవురిని మరొక పద్యములోను మొత్తము ఆరు పద్యములలో వర్ణించి సైంధవుని బెదరించును. ఇచట వర్ణనల మూలముగనే కథాగమనమును పెంపొందించి రచించియుండుటచే ఎఱ్ఱనది వర్ణనాత్మక దృష్టియని చెప్పవచ్చును. సంస్కృత భారతములోని ఉపమానములనే తాను గ్రహించి ధర్మరాజును మదపుటేనుగునకును, భీముని సింహమునకును, అర్జునుని బెబ్బులికిని, నకుల సహదేవులను జంటపాములకును సరిపోల్చి వర్ణించి అంతటితో ఆగక ఎఱ్ఱన "ఏనుగుకు సిళ్ళుజూపుట", సింహము జూలు పట్టుకొని ఊగుట, బెబ్బులిని కాలితో కొట్టి త్రోసితోలుట, బుసకొట్టు త్రాచుపాములను కాళ్ళతో రాయుట వంటి ఆ సింహాదులను రెచ్చగొట్టు కార్యము లను కూడ పేర్కొని తన అనువాదమునకు తెలుగుతనమును చేకూర్చినాడు. సైంధవుడు తన్ను తరుముకొని వచ్చు పంచపాండవులను గూర్చి ద్రౌపది అడిగి నపుడు ఆమె అతని రథముపై నిలబడి తన భర్తల ప్రతాపాదులను వెల్లడించుచు ఒక్కొక్కరిని రెండేసి పద్యములలో వర్ణించు సందర్భమునందును ఎఱ్ఱన వర్ణనాసక్తి వ్యక్తమగుచున్నది.

ఈ ఘట్టము తిక్కన విరాటపర్వములోని వంటశాలలో భీముని ముందు పాండవులందరిని ద్రౌపది పొగడిన విధమును తలపింప జేయును.

అరణ్యపర్వములోని సావిత్ర్యుపాఖ్యానము 110 గద్యపద్యములలో మనోజ్ఞముగా రచింపబడిన ఒక చిన్న ప్రబంధము. సావిత్రి యముని కోరిన వరమువలన అంధుడైన ఆశ్వపతికి కన్నులువచ్చి చుట్టూ కలయజూడగా కుమారుడు కన్పించడు. అపుడు ఆ వృద్ధుడు పొందు ఆవేదనను ఎఱ్ఱన సూక్తివైచిత్రితో ఎట్లు వ్యక్తపరచినాడో పరిశీలింపుడు.

'కన్నులు వచ్చి యెల్లెడలుఁ గన్గొని వృద్ధనరేంద్రుఁ డాత్మకుం
గన్నులుఁ బోలెనైన తనగాదిలి పుత్త్రుఁడు గాననంబులో
నెన్నఁడు లేనియంత తడవాటికిఁ జిక్కెనొ యంచు నార్తితోఁ
గన్నులు లేని యట్లొకఁడుఁ గానక యేడ్చె సతీసమేతుండై.'

(ఆరణ్య, 7–209)

ఈ పద్యభావము మూలములో కానరాదు. మూలమునకు మెరుగుదెచ్చు ఔచితీ పరిపోషకములగు నిట్టి భావములను అరణ్యపర్వ శేషమున అక్కడక్కడ ప్రదర్శించుటవలనను, పురాణ కవిత్వమందును వర్ణనాత్మకశైలిని ప్రవేశ పెట్టుట మూలముననను ఎఱ్ఱనకు ప్రబంధపరమేశ్వరుడు" అను బిరుదు ఏర్పడియుండును.

ఆరణ్యపర్వ శేషమున అస్పష్టముగా కన్పించు ప్రౌఢకావ్య లక్షణములు వృసింహపురాణమున స్పష్టముగాను, సంపూర్ణముగాను నెలకొనినవి. అరణ్యపర్వ శేష, హరివంశ రచనల విషయమున ఎఱ్ఱన స్వతంత్రుడు కాడు. నన్నయ తిక్కనల రచనా విధానమునకును, భారతస్థవిషయ గౌరవమునకును కటుబడిన ఎఱ్ఱన తన రచనలో సంయమనమును వహించినాడు. నృసింహపురాణములో స్వేచ్ఛ ఏర్పడుటచే తన కిష్టమైన స్వతంత్ర మార్గమున నడచి అతడు నూతన – కవితాశాఖకు ప్రవర్తకుడైనాడు. నృసింహపురాణము వర్ణనాప్రధానమైన ప్రౌఢ ప్రబంధము. అందలి క్షీరసాగరవర్ణన, శ్వేతద్వీపవర్ణన, వైకుంఠనగర వర్ణన – ఇత్యాదులు స్వతంత్రములై దీర్ఘములును, అపూర్వభావ చిత్రణములును, ప్రౌఢ ములునై తరువాతి

ప్రబంధ కవులకు మార్గదర్శకములయినవి. ఇందు ఎఱ్ఱన ఇతర కావ్యములందువలె పురాణ శైలినికాక ప్రబంధశైలిని ప్రదర్శించెను. కథా గమనములో కంటే వర్ణనలలోను, పద్యముల జిలుగులోను శబ్దమాధుర్యములోను. ఇందులో నేర్పు ఎక్కువ కనబడును.

విడివిడిగా నున్న నన్నయ తిక్కనల గ్రథంభాగములను చక్కగా కూర్చుటవలన ఎఱ్ఱనకు ప్రబంధ పరమేశ్వరత్వము సిద్ధించినది.

"మూర్తిత్రయ కల్పనమునందుఁ బరమేశ్వరుఁడు నడిమివాడు. ఆ విధము గనే నన్నయ తిక్కనల రచనలకుఁ నడుమఁజేరగల అరణ్యపర్వ శేషభాగమును రచించిన ఎఱ్ఱన కవిత్రయ కల్పనయందు పరమేశ్వర (మధ్య) స్థాన మాక్రమించి నాఁడు. ఎఱ్ఱాప్రెగడకుఁ బ్రబంధపరమేశ్వర బిరుద మరణ్యపర్వ శేషపూరణము వలననే లభించినది."

తెలుగులో హృదయాహ్లాదమును ఆశ్చర్యమును కల్గించు చమత్కార రచనకు ఆద్యుడు నన్నెచోడుడే. అతని కుమార సంభవము ప్రథమాంధ్ర ప్రౌఢ ప్రబంధ మనదగినది. పూర్వలాక్షణికులు, కవులును నన్నెచోడుని భావములను అనుసరించి యున్నను ఏకారణము చేతనో అతనిని నామమాత్రముగ నైనను స్మరించి యుఁడలేదు. సూక్తి వైచిత్రి నన్నెచోడుని కవితలో నానావిధములుగ వ్యక్తమగు చున్నను, 'ప్రబంధ పరమేశ్వరు'డను బిరుదు నన్నెచోడునికే సార్థకమగునని కొందరు భావించు చున్నను, జక్కన, శ్రీనాథాది కవులు ఎఱ్ఱననే 'ప్రబంధపర మేశ్వరు'నిగా కీర్తించి అతని కవితా గుణమగు "సూక్తివైచిత్రి"ని గుర్తించి అనుసరించి యున్నందువలన ఆంధ్ర సాహిత్య లోకమున "ప్రబంధ పరమేశ్వరుడ"ను బిరుదు ఎఱ్ఱనకే రూఢియైనది.

ప్రబంధ పరమేశ్వరుడు తన కవితా గుణముగ పేర్కొనిన "చతురోక్తి పదంబుల" నే శ్రీనాథుడు సూక్తివైచిత్రి'గాను, జక్కన "శబ్దవై చిత్రి" గాను, చింతలపూడి ఎల్లనార్యుడు "నానావిధ పటునటదీశాన శివశిరస్సరిదభంగ సలిలోర్మి ఘటానూనధ్వని మృదుమధుర వచస్సంపద" గాను భావించి అతని పట్ల భక్తి

భావ మును వ్యక్తపరచినారు. సూక్తి చాతుర్యము కొద్దిగానో గొప్పగానో పట్టుబడని వాడు సుకవి కానేరడను మాటలో సత్యము లేకపోలేదు. కాని పొందికైన మాటలను ఆయా సందర్భమునకు తగినట్లుగా వివిధ విచిత్రరీతుల కల్పించుకొనివాటితో అపూర్వ సాహిత్య శిల్ప నిర్మాణము సాధించిన కొద్దిమంది కవులలో ప్రథముడు కాకపోయినను ప్రధానుడు ప్రబంధపరమేశ్వరుడు.

ఏదైన ఒక నీతినో, ధర్మమునో, న్యాయమునో, సూటిగా సూత్ర ప్రాయముగా చెప్పినపుడు వాటిని సూక్తులని వ్యవహరించుట పరిపాటి. కాని కవిత్వములో 'సూక్తి' అను పదమునకు అర్థము అనంతము. "సుష్టు ఉక్తం సూక్తం" మనోజ్ఞముగా చెప్పబడిన మాట సూక్తి. రుచిరమై చమత్కార యుక్తమైన కూర్పు కూడా సూక్తి యగును. ఈ చమత్కారము వివిధభంగుల మండవచ్చును. ఈ సూక్తిప్రపంచము అలంకారముల కంటె విస్తృతమయినది.

అర్థము శబ్దాశ్రయము. వాటిసంబంధము విడదీయరానిది. అర్థావ బోధమునకు తోడ్పడి సంభాషణమునకు పుష్టిని చేకూరునవి సూక్తులు మనము గ్రహించిన సూక్తి నిర్వచనము కుంతకుడను అలంకారికుని వక్రోక్తికి దగ్గరగా నున్నది. విరలంకారమైన, రసహీనమై నిత్యజీవితవ్య వహారమునకు భిన్నముగా చమత్కార యుక్తముగ అర్థవిశేషవంతముగ భాషను ప్రయోగించుటయే వక్రోక్తి.

'సూక్తి వైచిత్రి' అనగా భావనాశక్తిచే మనస్సు నాకట్టుకొని మధుర చతురోక్తులచే లోకోత్తర చమత్కారమును నిర్వహించి హృదయ వికాసమును కల్గించుటయే.

ఉక్తివిశేషమే కావ్యమని ప్రాచీనాలంకారికుల మతము. ఉత్తమ కవిత్వమునకు సూ క్తులు ప్రధానాంగములని భావించియే, నన్నయ తాను "నానారుచిరార్థ సూక్తినిధి"నని కంఠో క్తిగా చెప్పినాడు. "అక్షరములు సూక్తులార్యులకుఁ గర్ణ రసాయన లీలఁగ్రాలగాన్" ఇత్యాదిగా నన్నెచోడుడు కుమార సంభవమునందు సూక్తుల ప్రాధాన్యమును మిక్కుటముగా తలచినాడు.

'చతురోక్తుల నుతపద బహు,
గతుల నలంకారభావ కాంతి రసార్థో

న్నతి గృతి సతిరసికులు ఎర,
సతిగతి నెతిగింపవలదె సౌభాగ్యమును.' (కుమా. 1-59)

అని నన్నెచోడుడు చెప్పినాడు. దీనిని బట్టి నన్నెచోడుడు సూక్తులకంటె చతురోక్తులే కావ్యసౌభాగ్యహేతువులని నమ్మినట్లు విదితమగుచున్నది. నుతపద బహుగతులును, అలంకారభావకాంతియు, రసార్థాన్నతియు చతురో క్తిమయ కవిత్వమువలన కలుగునని నన్నెచోడుని ఈ పద్యమునుండి గ్రహింప వచ్చును.. ఎర్రన ఉన్నత సంస్కృతోక్తులతో 'చతురోక్తి పదంబు'లతో కావ్యమును రచించి యున్నట్లు సూచించినాడు. సులభమైన జాతీయపదములతో నుడికారములతో కూడి మనోజ్ఞమైన తెలుగువారి సంభాషణా ధోరణిని స్ఫురింప జేయు రచననే ఎర్రన 'చతురోక్తి సదంబు'లని వ్యవహరించి యుండవచ్చును.

అరణ్య పర్వశేషమున "పరీక్షితుఁడను నౌకరాజు మృగయారతుండ .పోయి వనంబున నొక్కపువ్వు టోఁడిగనియె" చతురోక్తి పదములతో కూడిన వారి సంభాషణ ఎర్రన ప్రదర్శించిన తీరు గమనింపుడు:

"ఎవ్వరిదానవంబుజద ళేక్షణ! యేకత మిట్టు లేల నీ
వివ్వన భూమియందుఁ జరియించెదు నావుడు ఁ దంఢ్రిపంపునం
దివ్వన భూమియందుఁ జరియించెద సద్వరుఁ గోరి కన్యనే
నెవ్వరి దానఁగావలయు నేర్పడం జెప్పుము రాజనందనా.'

(-ఆరణ్య, 4-324)

ఈ భావమును, ఇట్టి వకార ద్విత్వప్రాసము ననుసరించియే అల్లసాని - పెద్దన మనుచరిత్రమందు

'ఎవ్వతె వీవు భీతహరిణేక్షణ యొంటిఁ జరించె దోటలే
కివ్వన భూమి ! భూసురుఁడ ....'

అను పద్యమును రచించి యున్నాడు.

అత్రి గౌతమ సంవాద సందర్భమున ఎర్రన రచించిన ఈ పద్యములోని సహజత్వమును మాటల పొందికను గమనింపుడు

'కలయ సరలు వచ్చి తల తెల్లనైనంతఁ, జేసి నీకు నెట్లుఁ జీరు నెఱుక
జ్ఞానవృద్ధుఁడైన వాని మాటలు గదా సభలఁ జెల్లు నార్యజనుల కెక్కి.'
(–ఆరణ్య, 4–200)

భారతములో కర్ణజన్మ వృత్తాంతము నన్నయ ఆది పర్వమునందును, ఎఱ్ఱన అరణ్యపర్వశేషమునందును కలదు. నన్నయ ఎఱ్ఱనలకు మూలము ఒకటే ఆయనను పాత్రలనిజాంతర్నైజముల వ్యక్తపరచుటలో వారిరువురికి తార తమ్యమున్నట్లు గమనింపవచ్చును.

దుర్వాసు డిచ్చిన దివ్యమంత్ర శక్తి నెరుగదలచి నన్నయ కుంతి "నాకు నిమ్ము ప్రియమ్మున నీ యట్టి కొడుకు"నని సూర్యుని "కేలు మొగిచి" మ్రొక్కను సూర్యుడు తన తేజో రూపమును చూచి విస్మయమును భయమును పొందుచున్న కుంతిని "ఓడకుండు" మని ప్రసన్నుడై, "నీ కోరిన వరంబీవచ్చితి" ననును, అప్పుడు కుంతి "లజ్ఞాననత వదనయై" –

"ఎఱుక లేమిఁజేసి యింతు లెప్పుడు నప, రాధయుతలు, సాపరాధలయిన వారిఁ గరుణః నెల్ల వారును రక్షింతు.' (–ఆది, 5–22)

రని, తన అపరాధమును సహింపుమని సూర్యునికి మ్రొక్కి–

'ఏను మంత్ర శక్తి యెఱుగక కోరితిఁ,
గన్యకిదియు గుణము గాదునాక
నాకు గర్భమయిన నా తలిదండ్రులు,
జుట్టములును నన్నుఁజూచి నగరె.' (–ఆది, 5–24)

అని ధర్మమునకు వెరచి పల్కినది. కుంతిని విశద స్వభావురాలుగాను, కల్లాకపటము లెరుగని అమాయక ప్రకృతిగాను నన్నయ చిత్రించినాడు. మిత ముగా సాగిన కుంతీ సూర్యుల సంవాదములో నన్నయ సూక్తినిధిత్వము సువ్యక్త మగుచున్నది. ఇది నన్నయ గాంభీర్యమునకు, ధర్మదృష్టికి, కథాకథన పద్ధతికి తగియున్నది.

నన్నయ కుంతికంటె భిన్నమయిన ప్రతృతి గలది ఎఱ్ఱన కుంతి. ఈమె గడుసరి. వ్యంగ్య ప్రధానముగా మనస్సులోని భావములను వ్యక్తపరచగల జాణ.

'నను నిచ్చుటకుం గర్తలు,
జననియు జనకుండుఁగాక చనునే నాకున్
వనితాధర్మువు విడువఁగ,
ననఘా యిట్లయిన ధర్మహానియుఁ గాదే.' (ఆరణ్య, 7–332)

అని పైకి సూర్యుని వారించుచున్నట్లే కన్పించినను, అతనిపై తనకుగల అనురక్తిని నిగూఢముగా ప్రకటించినది ధర్మహాని కాకున్నచో అతని కలయికకు ఆమె కెట్టి అభ్యంతరము లేదని సూచించినది. పిమ్మట తిరుగుదు చేతలచే త్రోసిపుచ్చ జూచు కుంతిని సూర్యుడు మాత్రము వదలునా? చివరకు లాభము లేదనుకొని కుంతి,

'మంత్రబల మెఱుంగ మదిఁగోరి తప్పు సే,
సితి మహాత్మ ! దీనిఁజెట్టగాఁగ
నవధరింప కెట్టులైన నా బాల్యంబుఁ,
గరుణ సై (పవలయుఁ గమలమిత్ర.' (ఆరణ్య, 7–333)

అని చిన్నతనమువలన జరిగిన పొరపాటును సహించి తన కన్యాత్వము నోర్వుమని రెండర్థములతో సర్మగర్భితముగా సూక్తి వైచిత్రితో నుడివినది, ఎఱ్ఱన కుంతి గడుసరితనముతో నక్కజిత్తులు, నయగారములను ప్రదర్శింపగల్గిన దిట్ట. "మొదటఁదన కారణంబునఁ గులంబునకును, గురుజనంబులకును సమయం బగుననియునుం దలపోసి మిగుల భయము నొందియు, తుదకు తెగువచేసి,"

'జగములయందు ధర్మువును సత్యము నీయది గాదె యెందునే
తగవులు నీయెఱుగని విధంబులె యిట్టిది నీదు భంగికిం
దగవగునేని మార్పులుకు దాసనె యే సగుఁగాక నీకు నిం
పగు తెఱఁ గాచరింపు మిట యావల సయ్యెడు నిందకోర్చితిన్.'
(–ఆరణ్య, 7–337)

అని అనర్థములను ఎదుర్కొనుటకే ఎఱ్ఱన కుంతి సిద్ధమయినది. ఇట్లు కర్ణజన్మ వృత్తాంతమునందలి కుంతీ సూర్యుల సంవాదమును నన్నయ మితముగా 'రుచిరార్థసూక్తి నిధిత్వము"తో రచింపగా, ఎఱ్ఱన "సూక్తివైచిత్రి"తో సహజ ముగా చిత్రించినాడు. పాత్రోన్మీలన చాతుర్యమునందును ఎఱ్ఱన సూక్తి వైచిత్రిని ప్రదర్శించినాడని చెప్పుట కిది ప్రబల తార్కాణము.

ఎఱపోతసూరి ఎఱ్ఱన కవితలోని "మధురోక్తి గుంభన" మును కూడ పేర్కొనెను. 'ఉదాత్తతరహృద్యోక్తిన్' హరివంశమును జనమేజయునకు వైశంపాయనుడు వినిపించెనట. ఈ హృద్యోక్తియే ఆ మధురోక్తి. ఎఱ్ఱన కవితకు మాధుర్యము సహజ లక్షణము.

ఎఱ్ఱన చేసిన మాయామృగవర్ణనలోని మద్భుపదరచనను చూడుడు.

'పఱచున్ దవ్వుగఁ జేయలంతి నిలుచుం బట్టీక యాసాసలం
బిఱువోవుం బొదలందు డిందుఁ బొదమున్ బిట్టుల్కి వేదాఁటుఁ గ్ర
మ్మఱి చూచుం జెవిదార్చి నిల్చు మలయున్ మట్టాడుఁ గోరాదు సే
మఱి నట్లుండఁ దృణంబు మేయు నెలయున్ మాయామృగంబిమ్ములన్.'

(-ఆరణ్య, 6-327)

ఎఱ్ఱన వర్ణించిన ఈ క్రింది బాలకృష్ణలీలలు గమనింపుడు:

'పాలుపారఁగా బోరగిలి పాన్పునాల్గు మూ, ల లకును వచ్చుచు మెలఁగి
లలిఁగపోలంబులు గిలిగిలింతలు పుచ్చి, సవ్వింసం గలకల నవ్వి నవ్వి
ముద్దులు దొలఁకాడ మాఁకాలఁగేలను దడవుచు నెందును దారి తారి
నిలుచుండఁ బెట్టి యంగుళులూఁత్ర సూపఁగాఁ బ్రీతిఁదప్పడుగులు వెట్టిపెట్టి
యన్నఁగంటిఁదండ్రినిఁగంటి, నయ్యఁగంటి, నిందురావయ్య,విందులువిందులనుచు
నర్థిఁవనుఁ బిలువఁగ నడయాడి యాడి, యుల్లసిల్లెఁ గృష్ణుఁడు శైశవోత్సవముల.'

(-హరి.పూ.5-193)

ఈ పద్యము చదివినంతనే బాలకృష్ణుని మధురమూర్తితోపాటు ఎఱ్ఱన మధురోక్తి కూడ మన మనస్సులలో నిలుచుచున్నది. ఇందు వస్తువునందును,

వర్ణనమునందును, సంవిధానమునందును, చెప్పు తీరునందును మాధుర్య ముట్టి. వడుచున్నది. వస్తువిస్తృతియందు విభావవిస్ఫూర్తియు దానివలన రసభావవ్యక్తియు- కలుగుచున్నది.

నృసింహపురాణములో హిరణ్యకశిపుని తపము చెఱపి రమ్మని అప్సరస లను పంపు సందర్భమున ఇంద్రుడు వారితో పల్కిన మాటలలోని మధురోక్తిని ఆలకింపుడు:

'వ్రతములఁ గ్రొచ్చి శీలముల వ్రచ్చి జపంబులఁ గ్రాలి యుత్తమ
క్రతువులఁ దోలి యోగములు గాంచి తపంబుల వేఁచి యెందు న
ప్రతిహత లీలమై మదను బాణ చయంబుల తోదునీడలై
ధృతులు తలంచుచుండు సుదతీమద తీక్ష కటాక్ష కోణముల్.'

(-నృసింహ. 2-49)

లోకమున శబ్దము వ్యక్తపరుపలేని కొన్ని భావములను కంఠస్వరము వలనను, అంగవిక్షేపాదుల మూలమునను, సంభాషణల ద్వారమునను మానవుడు కల్పించుకొని గ్రహించుచున్నాడు. కావ్యజగత్తునందట్టి కల్పన సుసాధ్యముకాదు. కావ్యమునందు విశిష్ట భావస్ఫూర్తికాకరములగు నంశములు-అక్షర పద సంఘట నము సూక్తివైచిత్రిలో వైవిధ్యము లేనిచో రచన చమత్కార జనకమైనను సరస త్వమును కోల్పోవును. ఆంధ్ర సాహిత్యములోని శ్లేషకావ్యములు, అచ్చ తెనుగు కావ్యములు మొదలగునవి ఒకే పద్ధతికి చెందిన సూక్తివైచిత్రితో నిర్వ హింపబడినవే. ఎఱ్ఱన కవితలోని సూక్తివైచిత్రి భిన్నభిన్న మార్గముల సంచ రించినది.

ఉత్కృష్ట భావముల నూహించి చమత్కరించి రమణీయముగా హృద ఆయంగమముగా ప్రకటించు నేర్పు మహాకవుల సొత్తు. కవి మనస్సు స్వచ్ఛమై అతని భావన స్పష్టతరమై యున్నగాని అతని నోట వెలువడిన వాక్కు అర్థ వంతమై స్ఫుటత్వమును దాల్చి సూక్తివైచిత్రిని పొందదు. ఆయా సందర్భ మునకు తగినట్లు రసానుకూలనుగు పదములను చమత్కార యుక్తముగ ప్రయో గించుటలో ఎఱ్ఱన

మిక్కిలి నిపుణుడు. హిరణ్యకశిపుడు దేవతలను పీడించిన విధమును తెల్పు ఈ పద్యములో పదగతమైన చమత్కారమున్నది. చూడుడు.

'అమరు అనినఁజంప నలుగు హవ్యాహారు,
లనిన నోరికళ్ళఁగొసఁగఁ దలఁచు
త్రిదివవాసులనిన నదుమంగఁ జూచుఁ బా,
తాళమునకు దేవతల నతండు.' (–నృసింహ, 2–5)

అమరులు, హవ్యాహారులు, త్రిదివవాసులు అను మూడు పదములును దేవ తలను సూచించునట్టివే. ఎఱ్ఱన ఒక్కొక్క పదమును వేరువేరుగా నుపయోగించి ఒక్కొక్కదానికి తగిన పీడన విధానమును ప్రత్యేకముగా సూచించి ఆ పదముల అర్థమునకు సార్థక్యము చేకూర్చినాడు. మృత్యువు లేని వారగుటచే అమరులను చంపనలిగెనని, హవ్యమాహారముగా గలవారగుట హవ్యాహారులు నోరికళ్లు కొన దలచెనని, ఊర్ధ్వస్థిత స్వర్గనివాసులగుటచే త్రిదివవాసులను పాతాళమున కదుమ జూచెనని చమత్కారముగ చెప్పుటచే ఔతితీ శోభితమై యొప్పుచున్నది.

మునులు రోమహర్షణుని ఉత్తమమైన తీర్థమును గూర్చి 'పరమోదాత్త ప్రబంధోక్తులతో నెఱిఁగింపు" మని అడిగినట్లు ఎఱ్ఱన తెల్పినాడు. దీనిని బట్టి నృసింహపురాణమును ఎఱ్ఱన ఉదాత్త ప్రబంధముగా రచించియున్నట్లు విదితమగు చున్నది. ప్రౌఢమైన పదముల కూర్పు నృసింహపురాణము నందంతటను గోచరించును.

ఈ క్రింది పద్యములోని ఉన్నత సంస్కృత పదగుంభనము ఎంత హృద్యముగ సాగినదో చూడుడు

'శ్రీస్తన కుంకుమద్రవ నిషిక్త భుజాంతరభాగ విస్ఫుర
త్కౌస్తుభరత్న నూత్నరుచి గర్విత నాభి సరోజ సౌరభ
ప్రస్తుత మత్తభృంగ రవరాగ రసోల్బణ భోగి భోగ త
ల్పాస్తరణుం దలంచు సుకృతాత్ము లపాస్త సమస్త కల్మషుల్.'
(నృసింహ, 2–37)

ఇది అక్షర రమ్యతతో నొప్పి అన్వయక్లేశ రహితమై ధారాళ గమన శోభితమై నన్నయ పద్యరచనను తలపించుచున్నది. మూడు చరణములలో ఇట్లు ఒక సమాసమును నడుపు గడుసుదనము ఎఱ్ఱన ప్రవృత్తికి భిన్నము.

తెలుగునుడుల బెడంగులతో కూడి తిక్కన కవితారీతిని పుడికిపుచ్చుకొను –పద్యముల నెన్నిటినో ఎఱ్ఱన రచించినాడు. నృసింహ పురాణము నందలి వసంత –వర్ణనమున తమ్మిపూవుల విలాసమును ఎఱ్ఱన వర్ణించిన పద్యమీక్రిందిది.

'అంచబోదలు మోద మారంగఁజెక్కిళ్ళు,
గొట్టుచునెలదూఁడు కొనలు సలుప
నళిబాలికలు ముదం బెలరారఁ బింపిళ్ళు,
గూయుచు మధువులు గ్రోలిసోల
జక్కవదోలక్కజపు వేడుకలదిమ్మ,
దివురున నకరువుల్ దిగిచికొనఁగ
మలయానిలుఁడు గర్వమలరంగ పఱువులు,
వాఱుచునెత్తావి చూఱలాడఁ
బసిఁడిగద్దియ యౌ దుద్దుపైఁగరంబు,
ప్రీతినెలకొన సిరి పేరుఁబెంపుఁబడయఁ
గామినులచూడ్కి రేకుల కాంతివడసి,
దర్పమునఁగ్రాల నొప్పా రెఁడమ్మి విరులు.' (–నృసింహ, 2–57)

ఇందు 'అంచబోదలు, అళిబాలికలు, జక్కవలజంట మలయానిలుదు' అను సమాసములందలి రూపకము అర్థము నలంకరించుచున్నది. 'చెక్కిళ్లు, మధువు, వెడుకలు, సిరిపేరు" మొదలగు పదములు చతురోక్తి వైచిత్ర్యమును సాధించుచున్నవి.

ఉన్నదున్నట్లు ఒక వస్తువును వర్ణించిన కల్పనాశక్తికి ఆస్కారముండదు. కల్పనాశక్తిని విబిడీకృతము చేయు గుణములు – ఊహావైచిత్ర్యము, అపూర్వ భావ చిత్రములు, సందర్భానుగుణమగు సన్ని వేశములు.

రామలక్ష్మణులు చూచిన పంపాసరోవరమును ఎఱ్ఱన ఇట్లు వర్ణించినాడు.

"కమనీయ కమలినీకహ్లారదళ కేసరాన్వితజలముల సర్వవిధియుక

దరళతరంగ హస్తములఁ బాద్యంబు, నున్మదచక్రసారస మనుప హంస

రుతులఁ బ్రియోక్తులు రుచిర వానీరని, వేళనచ్ఛాయల విశ్రమంబు

మంద సంచారిత మారు తంబుల, నురుతాపనోదనమును దగిలియెపుడు

నాచరించుచును సమంచితాతిథిజన, సేవనమునఁ దనదు జీవనంబు

ఫలము నొందనొప్పు పంపాసరోవరం, బెదురఁగాంచి రన్న రేంద్రసుతులు.'

(ఆరణ్య, 6-364)

పంపాసరోవరమునందు అతిథిసేవానురక్త యైన వనితా స్వభావము ఆరో పితమగుట వ్యంగ్యము. పఠితకు అందుమూలమున చమత్కారము కలుగు: యే కాక ఆట్టివనితగా సీతాస్వరూపము అతని భావవీథియందు నిలుచును. పూర్వ కథార్థభావనమువలన కథలో రసా?న్నతి ఏర్పడుచున్నది.

తాండవ నృత్య సమయమునందలి హరునితో పోలిక చెప్పి, ఎఱ్ఱవ కల్లోల భరితమగు మహాసముద్ర గాంభీర్యమును మనకన్నుల యెదుట ఎట్లు: విలివెనో గమనింపుడు.

"కడలు చేతులార్చుచు ఫేనఘనతరాట్ట,

హాసరుచితోఁ బ్రవాళజటాలివిద్రిచి

యార్వశిఖఫాలలోచనం బనఁగ సింధు,

నమరుఁ దాండవమాడెడు హరునిఁబోలి." (-నృసింహ, 1-34)

పై పద్యమున ఎఱ్ఱన జడపదార్థమగు సముద్రమునకు ప్రాణిధర్మ మారో పింపజేసి భావనాత్మకముగ, ప్రౌఢో కి శిల్పముతో సంయమన ఉక్తితో ఉపమాలం కార విశేషముచే రసలోకమును రమణీయముగ సాక్షాత్కరింప జేసినాడు. ఇది వట్టి ఊహా మాత్రమే కాదు. అపూర్వభావనా శక్తిచే పరిపుష్టము. పరిశీలనాను రక్తి, దానికి పరివేషము.

ఊహావైచిత్ర్యములందే కాక వాస్తవిక సన్నివేశములందును ఎఱ్ఱన

స్వాభావికతను, సూక్తి వైచిత్రిని ప్రదర్శించి యున్నాడు. వేసవి వర్ణనలోని ఎఱ్ఱన ఈ స్వభావో క్తిని పరికింపుడు.

"పగళులెలతోఁట నీడలు బ్రాంతియయ్యెఁ,

బగళులును రేలుదను గాలి బ్రతి

రేలువెన్నెలబయళులు ప్రియములయ్యె,

రేలుఁబగళులు నిద్రలు ప్రియములయ్యె." (-నృసింహ, 3-73)

ఈ పద్యమును చదివినంతనే లోకప్రసిద్ధమగు అనుభవము. లలిత భావ ములు పాఠకునకు హృదయ గోచరమగును.

వసంత సమయమునందు పురందరాదేశము నేరపంబూనిన అప్సరసలు హిరణ్యకశిపుని తపోవనమునందు దీ ప్తించిన విధమును తిలకింపుడు,

"కమనీయకరపద్మ కాంతి పల్లవములు,

కోమలస్మితదీప్తి కుసుమములును

జారుపయోధర స్ఫార గుచ్ఛములును,

లలితబింబాధరోజ్జ్వల ఫలములు

సురభినిశ్వాసభాసుర గంధపవనము,

లుచిత సల్లాప కీరోక్తములును

గలమఘురోద్గీత కలకంఠరవములు,

కాంచీనినాద భృంగస్వనములు

నతిశయిల్లంగ మధుసమయాధిదేవ,

తలు శుభాకారలీలలు దాల్చిరనఁగ

నెమ్మిపుష్పాపచయ కేలి నెపముఁబెట్టి,

యందుఁజరియించిరింపార నిందుముఖులు" (-నృసింహ, 2-77)

పై పద్యములోని కరపద్మము, కోమల స్మితము, చారుపయోధరము, లలిత బింబాధరము, సురభినిశ్వాసము, ఉచితసల్లాపము, కలమధురోద్గీతము, కాంచీ వినాదము ు ఈ పదబంధముల మూలమున అచ్చరల అవయవ సౌందర్యము,

హావభావవిలాసాదులు సువ్యక్తమగును. వీటికి వరుసగా పల్ల వములు, కుసుమ ములు, గుచ్ఛములు, పలములు, గంధపవనములు, కీరో కములు, కలకంఠరవ ములు, భృంగస్వనములు ం అను ప్రకృతిలోని వివిధాంశములతో రూపకల్పన సాధింపబడినది. పై సీస పద్యములోని నాల్గు పాదములకు ఎత్తుగీతలోని "అతిశ యిల్లంగ" అను పదము చక్కని ఐక్యతను గూర్చుచున్నది. ఇది పద్య మెత్తు గడలోని ఉదాత్తఠీవిని సూచించుచు పద్యగమనములో ఎర్రన పాటించిన సూక్తివై చిత్రికి ప్రబల నిదర్శనమై యొప్పుచున్నది.

ఈ క్రింది పద్యములో ఎర్రన శైలిని పరిశీలింపుడు:

"అలసవిలాస లాల సరసాన్వితలైన నితంబినీ జనుల్,
వలసిన భూరివిస్ఫురిత వస్తు సమగ్రములైన గ్రామముల్,
వలసిన నుల్లసన్మణి సువర్ణ విభూషణ గోధనావళుల్,
వలసినఁ గోరు మిచ్చెద ధ్రువంబుగ నావుడు నాతడిట్లనున్"

(–ఆరణ్య, 7–359)

ఎర్రన, నన్నయ ధారాశుద్ధిని, తిక్కన పదముల విఱువును సాధించి తన–దైన కూర్పుతో కవిత్వమున నౌక వ్యక్తిత్వమును సాధించెను. ఆ కూర్పులోని? నేర్పు అతనిని ప్రబంధపరమేశ్వరుని చేసినది.

ఎర్రన రచించిన రామాయణము అలభ్యము, కూచినుంచి తిమ్మకవి సర్వ లక్షణ సార సంగ్రహమునందు ఎర్రన రామాయణములోని తొమ్మిది పద్యముల నుదాహరించినాడు. వేటూరి ప్రభాకరశాస్త్రిగారు వివిధ ఆకరములనుండి సేక రించినవి ఎర్రన రామాయణములోని వని 46 పద్యములను ప్రకటించినారు. ఈ పద్యములలో లక్ష్మణమూర్ఛ ఘట్టములోని ఒక పద్య మీ క్రిందిది.

'కందక గాజువాఱక మొగంబు వికాసము న్నెఱెందెఁ జేతులీ
యందములైన కాళ్లు సరుణాంబురుహంబుల లీలఁ జూడఁజె
న్నొందెదు జీవహీను లిటులుండరు ప్రాణముతోడ నున్నవా
డిందు సహోదరుండు ధరణీశ్వర! నీకు విషాద మేటికిన్?"

ఈ పద్యములోని ఉక్తివై చిత్రినే శ్రీనాథుడు హరవిలాసమునందు ఈక్రింది. విధముగ అనుకరించినాడు.

'కందక గాజు నాఱక వికాసము డిందక మందహాస ని
ష్యందము చెక్కుటద్దముల నారక నెమ్మది నిద్రపోవున
ట్లందము నొందె ధాత్రి నిరియాల కుమారుని వక్త్ర చంద్రుడా
నందము నొందె నప్పు డెలనాగమనంబును భర్తచిత్తమున్.'

(–హరవిలాసము, 2–118)

కేవలము పద్యములందే గాక గద్యములందును హృద్యమైన రచన చేయగల సమర్థుడు ఎర్రన.

"ఉదగ్రభోగిభోగ మహాశ్వేత శయనీయంబునఁ గమనీయ హిమశైల శృంగ సంగతంబగు సతోయ తోయదంబు చాయకు నుపమేయం బగుచుం బొలుపారు సోయగంబును, నవపారిజాత పల్లవంబుల యుల్లాసంబు నుల్లసంబా డుచు శ్రు తిసీమంత సిందూర రంజన రంజితంబులైనవి యివియని కొనియాడుటకుం జాలి చాలఁజెన్నొందు చరణతలంబులును..." (–నృసింహ, 3–14)

ఇత్యాదిగ సుమారు 88 వదన పాదములలో నారాయణుని చరణముల. నుండి శిరస్సు వరకును గల సకలావయవములను, ఆభరణములను, ఆయుధము–లను, చేష్టలను ఎర్రనసరససుందరముగ, సాలంకారముగ, సమాసభూయిష్ఠముగ, భావగంభీరముగ ప్రౌఢ ప్రబంధ శైలిలో వర్ణించినాడు.

నరసింహుడు స్తంభమును భేదించుకొని బయలు వెడలునపుడు శబ్దాను. గుణముగా ఉత్కలికాప్రాయముగ ఎర్రన రచించిన స్తంభోద్భవ వచన మీక్రిందిది:

"అమ్మహాస్తంభంబున విజృంభమాణ జిహ్వాల వివృత వదన గహ్వరస్ఫుర దసహ్యకహకహోత్తరన, గర్వాస్ఫూర్జితంబును, వికటఘోర దంష్ట్రా దండ దారుణ దహనదండహ్యామాన దశదిశాభాగంబును, విపుల కపిల క్రూర తరల తార

కాంత రంగితోద్వలిత వృత్తాయతేక్ష రూక్ష రదన స్ఫులింగ పూరిత భువన రంధ్రంబును"
(-నృసింహ, 5-82)

ఇందలి ద్విత్వ మహాప్రాణాక్షర సంఘటనము నరసింహుని ఉగ్రతను చక్కగా ధ్వనింప జేయుచున్నది. ఇట్లు నారాయణుని అంగవర్ణన వచనము, స్తంభోద్భవచనము ఇత్యాదులందు ఎఱ్ఱన పాటించిన సూక్తి వైచిత్రి ఉదాత్తమై భావగంభీరముగ నున్నది.

ఇట్లు ప్రబంధపరమేశ్వరుని సూక్తి వైచిత్రి వై విధ్యముతో నొప్పుచు. కవితలోని విశిష్టభావస్ఫూర్తిని, ఉదాత్తతను వ్యక్తము చేయుచున్నది. ఎఱ్ఱన. కవితలో నానావిధములుగ వ్యక్తమగు ఈ విశిష్ట గుణమును గమనించియే కాబోలు "పరిఢవింతు ప్రబంధపరమేశ్వరుని తేవ సూక్తి వైచిత్రి నొక్కొక్క మాటు" అని శ్రీనాథుడు కీర్తించి యుండుట. నిజముగా ఎఱ్ఱన ఆంధ్ర కవితా ప్రపంచమునకు మూడవ వేల్పు.

II. ప్రబంధ సాహిత్యం

1. ప్రబంధ నిర్వచనం-సాహిత్యం-వికాసం

1. ప్రబంధ నిర్వచనం-వివరణ:

'ప్రకృష్టమైన బంధము (కూర్పు) కల ఏ కావ్యాన్ని అయినా ప్రబంధమని' అనవచ్చును. "పురాణేతిహాసాలలో కథనుగాని, ఉపాఖ్యానాలనుగాని గ్రహించి స్వయంకల్పనలచే వాటి పెంపుజేసి, అష్టాదశ వర్ణనలతో, వీర శృంగారాది నవరసాలతో, పాత్రచిత్రణకు విశేష ప్రాధాన్యత నిచ్చి శబ్దాలంకార సహితంగా రచింపబడిన స్వతంత్ర గ్రంథాన్ని ప్రబంధమని" అంటారు. కొన్ని సందర్భాలలో వీటన్నింటితోపాటు, ధర్మముకాని, భక్తికాని ప్రధానంగా ఉండవచ్చును.

అంటే పురాణాలు, ఇతిహాసాలు వీటిలోని ప్రముఖ ఘట్టాలను కాని, ఉపకథను కాని ప్రబంధ ఇతివృత్తంగా గ్రహించాలి. గ్రహించిన కథను కవి తన బుద్ధిశక్తిని ఉపయోగించి కల్పనలచే పెంపు చేయాలి. విస్తరించి రాయాలి. దీనికి అష్టాదశ వర్ణనలు (పద్దెనిమిది వర్ణనలు) జోడించాలి. భక్తి, వీర, శృంగారాలలో ఒకటి ప్రధానరసమై మిగిలినవి పోషక రసాలై ఉండాలి. పాత్రచిత్రణకు అధిక ప్రాధాన్యత ఇవ్వాలి. శబ్దాలంకారాదులతో స్వతంత్రమై ఉండాలి. ఇన్ని లక్షణాలున్న గ్రంథాన్ని ప్రబంధమంటారని దీని అర్థం.

ప్రబంధ సాహిత్యం తెలుగు సాహిత్యంలోనికి ఒక్కసారిగా ప్రవేశించలేదు. ప్రబంధాలు సంస్కృత సాహిత్యంలో మొదట రచింపబడి తరువాత ప్రాకృత కర్ణాటక సాహిత్యాలలో వెలిశాయి. తెలుగు సాహిత్యంలో కొంత ఆలస్యంగా ప్రవేశించాయి. తెలుగు సాహిత్య ప్రథమ దశలో దేశకాలాదులు అనుకూలంగా లేకపోవడమనేది ఆలస్యానికి కారణమని చెప్పవచ్చును.

ఇలా ఆలస్యంగా క్రీ.శ. 16వ శతాబ్దంలో జరిగిన పూర్తిస్థాయి ప్రబంధ రచన అకస్మాత్తుగా జరుగలేదు. ఈ పరిణామం నన్నయకాలం నుండి 16వ శతాబ్దంవరకు ఎలా కొనసాగిందో పరిశీలిద్దాం.

2. తెలుగు ప్రబంధ వాఙ్మయ పరిణామం:

నన్నయ భారతం పురాణమే. అయితే రచన మాత్రం ప్రబంధోన్ముఖంగా కొనసాగింది. తరువాత రచింపబడిన ప్రబంధాలకు నన్నయ తన భారతంలోనే ప్రబంధ బీజాన్ని వేశాడు. ఈ బీజమే తరువాతి రచనలకు ఆధారభూతమైంది.

నన్నయ తరువాతి కవి నన్నెచోడుడు. ఈయన కుమార సంభవంలో మొదటిసారిగా ప్రబంధ లక్షణాలు గోచరిస్తాయి. అయితే ఈ గ్రంథం పురాణానువాద కాలంలో రచింపబడి కథా సంవిధానంలో పురాణాలవలనే ఉన్నదని పలువురి అభిప్రాయం. అంతేగాక ఇతివృత్తంలో పురాణ కథాచ్ఛాయ లుండడం వల్ల రసము, రీతి, ప్రాధాన్యము, కావ్య శిల్ప లక్షణాలు అసమగ్రంగా ఉండడంవల్ల ఈ గ్రంథాన్ని ఆధారంగా జేసుకొని ఇతరులెవ్వరూ ప్రబంధ' రచన చేయకపోవడంవల్ల ఈ గ్రంథానికి శుద్ధ ప్రబంధ స్వరూపం సిద్ధింపలేదని విమర్శకుల అభిప్రాయం. అయినప్పటికి కుమార సంభవం ప్రబంధ లక్షణాలు ఎక్కువగా కలిగిన, పురాణ యుగంలో రచింపబడిన అనువాద గ్రంథమని పండితుల అభిప్రాయం.

తిక్కన నన్నెచోడుని తరువాతి కవి. తిక్కన తన భారతాన్ని 'ప్రబంధమండలి' అని పేర్కొన్నాడు. తిక్కన మరొక రచన నిర్వచనోత్తర రామాయణం. ఇందులో వన విహార సందర్భంగా తిక్కన చూపిన శృంగార రసపోషణ నైపుణ్యం తరువాత ప్రబంధ కవులకు మార్గదర్శకమైంది.

ఎఱ్ఱన భారతారణ్యపర్వంలోని సావిత్రోపాఖ్యానమును, హరివంశంలోని ఉషానిరుద్ధుల కథను ప్రబంధముగానే రచించాడు. ఎఱ్ఱన నృసింహపురాణము కూడా ప్రబంధ లక్షణాల్ని సంతరించుకొన్న కథా ప్రధానమైన ప్రబంధమని

చెప్పవచ్చును. నృసింహపురాణము పాండురంగ మాహాత్మ్యము మొదలైన తరువాతి ప్రబంధాలకు మార్గదర్శకమయింది. ప్రబంధ పరమేశ్వరుడైన ఎఱ్ఱన వర్ణన విషయాల్లో ప్రబంధ కవులకు ప్రథమాచార్యుడని చెప్పవచ్చును.

ఉత్తర హరివంశ కర్త నాచనసోముడు. ఉత్తర హరివంశంలోని వర్ణనా చమత్కృతి అనుప్రాస వచన రచన, చిత్ర కవిత్వము, దీర్ఘ సమాసాలతో కూడిన రచన తరువాతి ప్రబంధ కవులకు మార్గదర్శకాలయ్యాయి. ఉత్తర హరివంశంలోని వేట వర్ణన పినవీరభద్రుని శృంగార శాకుంతలంలోని వేటవర్ణనకు, పెద్దన మనుచరిత్రలోని స్వరోచి వేట వర్ణనకు ఒరవడి పెట్టింది.

ప్రబంధ కవులకు పెద్ద గురువు శ్రీనాథుడు. శ్రీనాథుని శృంగార నైషధంలో కనిపించే ప్రబంధ లక్షణాలైన అలంకార పోషణ, రసపోషణ, స్త్రీ సౌందర్యవర్ణన తరువాతి ప్రబంధకవులకు లక్షణ ప్రాయాలయ్యాయి. అందువల్లనే పింగళి లక్ష్మీకాంతంగారు ఇలా అన్నారు. "భారతంలో బీజప్రాయంగా, ఎఱ్ఱనలో అంకురప్రాయంగా, సోమన్నలో మొలకగా పొడసూపిన ప్రబంధలత శ్రీనాథుని చేతిలో చిగిర్చి మారకు వేసినది. అది పుష్పఫల సమన్వితమగుట రాయలకాలంలో, మనుచరిత్రయే ఆ లత పూచిన తొలిపూవు, పండిన తొలిఫలము."

3. తెలుగు కవులు ప్రబంధ శబ్ద ప్రయోగం:

ప్రబంధయుగం తెలుగు సాహిత్యంలో పదహారవ శతాబ్దంలో ప్రారంభ మైనప్పటికి, పురాణయుగం నాటి తెనుగు కవులు తమ గ్రంథాలలో, ఇతరుల గ్రంథాల ప్రస్తావన వచ్చినప్పుడు ప్రబంధశబ్దాన్ని ప్రయోగించారు. అలాంటి వారిలో కొందరి ముఖ్యుల ప్రయోగాలను పరిశీలిద్దాం.

(ఎ) నన్నయ:

ఆది కవి నన్నయ భట్టారకుడు భారతగ్రంధావతారికలో రాజరాజనరేంద్రునితో "దేవా, నీ యనుమతంబును విద్వజ్జనంబుల యనుగ్రహంబున జేసి, నా నేర్చు విధంబున నిక్కావ్యంబు రచియించెద"నని కావ్య శబ్దమునే ప్రయోగించాడు.

మరొకచోట 'నన్నయ భట్టు దెనుంగునన్ మహాభారత సంహితా రచన బంధురుడయ్యె' నని మాత్రం పలికాడు.

అలానే రాజరాజనరేంద్రుడు కూడా ఉదాత్త కావ్య నాటక క్రమములు పెక్కు సూచితి'నని మాత్రమే అన్నాడు.

దీన్ని బట్టి చూస్తే నన్నయకాని, రాజరాజ నరేంద్రుడు కాని ఎక్కడా ప్రబంధ శబ్దాన్ని యోగించలేదు. నన్నయ అన్ని చోట్లా కావ్య శబ్దాన్నే ప్రయోగించాడు.

పదిహేనవ శతాబ్ది ప్రారంభంలో నివసించిన జక్కన తన విక్రమార్క చరిత్రలో 15వ శతాబ్ది ప్రారంభంలోనే తనకు, పదకొండవ శతాబ్ది ప్రారంభంలో ఉన్న నన్నయకు మధ్య అనేకమంది కవులు. 'సుప్రబంధములు చెప్పిరని' వ్రాశాడు. అలాంటి వారిని పరిశీలిద్దాం.

(బి) నన్నెచోడుడు:

నన్నయ తిక్కనలకు మధ్య నివసించిన కవి నన్నెచోడుడు. ఈయన తన కుమార సంభవ అవతారికలో ఒక్కచోట మాత్రము ప్రబంధ శబ్దాన్ని పేర్కొన్నాడు.

'లోకమునం బ్రసిద్ధిగా భంగిగ విస్తరించెద! బ్రబంధము సద్రసంబంధురంబుగాన్'

దీన్ని బట్టి ప్రబంధ శబ్దాన్ని తెలుగు సాహిత్యంలో మొదట ప్రయోగించిన కవి నన్నెచోడుడని చెప్పవచ్చును.

(సి) తిక్కన:

నన్నెచోడుని పిమ్మట కవి బ్రహ్మ సోమయాజి తాను ప్రారంభించిన భారత విదాట పర్వావతారికలోని మూడవ పద్యం కందంలో

'నీ ప్రబంధమండలి కధినాథునిగా నేపురుషుని బేర్కొనువాడనో యను తలంపు గూడిన మదిలోన్' అని; వచనం నాల్గింటిలో "అనిపూని యీ' దృశంబులగు పుణ్యప్రబంధములు దేవసన్నిధిం బ్రశంసించుటయు నొక్క యారాధన విశేషంబగుటంజేసి" అని రెండు చోట్ల ప్రబంధ శబ్దాన్ని వాడాడు.

అలాగే నిర్వచనోత్తర రామాయణం ఆశ్వాసాంత గద్యలో రెండు మార్లు తిక్కన ప్రబంధ శబ్దాన్ని వాడాడు.

(డి) కేతన:

అభినవదండి బిరుదాంకితుడైన కేతన, దండి గద్యదశకుమార చరిత్రను తెలుగులో పద్య కావ్యంగా రచించి తిక్కనకు అంకితమిచ్చాడు. దశకుమార చరిత్ర కృతి ఆదిలో, తిక్కన ఉభయ భాషలలో కావ్యము చెబుతాడని వ్రాసి, సరసకవీంద్రుడైన తిక్కన 'సత్ప్రబంధము లొప్పగొనునని వ్రాశాడు.

(ఇ) పాల్కురికి సోమనాథుడు తరువాతి కవులు:

సోమన బసవపురాణంలోని ఉడుమూరి కన్నప్ప కథలో, దీని తరువాతి రచన పండితారాధ్య చరిత్ర దీక్షాప్రకరణం మొదట్లో ప్రబంధ శబ్దం వాడబడింది.

సోమన తరువాత కవులైన ఎర్రన, విన్నకోట పెద్దన, శ్రీనాథ కవిసార్వభౌముడు అనేకమార్లు ఈ శబ్దాన్ని ప్రయోగించారు. వీరి కాలానికి ప్రబంధ లక్షణాలు కావ్యాలలో ప్రదర్శితం కానదంవల్ల, వీళ్లలో ముఖ్యంగా శ్రీనాథుడు పదే పదే తన రచనల్లో ప్రబంధ శబ్దాన్ని ప్రయోగించాడని తెలుస్తున్నది.

ఈ విధంగా నన్నయ మొదలైన వారి స్వతంత్రానువాదాల్లో వేయబడిన ప్రబంధ బీజాలు శ్రీనాథుడు ఆయన తరువాత కవుల రచనల్లో మొలకెత్తి, బోదిపెట్టి పెద్దన నాటికి శాఖోపశాఖలుగా విస్తరిల్లింది. అలా విస్తరిల్లిన పిమ్మట ప్రబంధాలంటే ఇలా ఉండాలనే అభిప్రాయం కవులలో చోటుచేసుకుంది. ఈ అభిప్రాయాలనే ప్రబంధ లక్షణాలని చెప్పవచ్చు.

2) ప్రబంధ లక్షణాలు:

పురాణేతిహాసాల నుండి కథను గ్రహించి విస్తరించడం:

పురాణాలనుండి లేక ఇతిహాసాలనుండి కథను గ్రహించిన ప్రబంధకవులు రెండు విధాలైన వారు కన్పిస్తారు. 1, పురాణాలనుండి సరస కథను గ్రహించి సరసముగా విస్తరించి రచన చేసేవారు: 2, పురాణాలనుండి భక్తి కథను స్వీకరించి

సరసముగా విస్తరించి రచన చేసేవారు. మొదటి కోవకు చెందిన కవుల రచనల్ని శృంగార ప్రబంధమార్గ రచనలని అన్నారు.

ఈ ప్రబంధాలలో శృంగారము ప్రధానంగా పోషింపబడి ఉంటుంది. మనుచరిత్ర ఇలాంటిదే. రెండువ విభాగానికి చెందిన కవుల 'రచనల్ని భక్తి మార్గ ప్రబంధాలని అన్నారు. ఇందులో భక్తి ప్రధానరసం కాళహస్తి మాహాత్మ్యము, పాండురంగ మాహాత్మ్యము మొదలైనవి ఇలాంటివే. పురాణాలనుండి ఏ విధమైన కథను స్వీకరించినా దానిని స్వయం కల్పనలచే విస్తరించి వ్రాయడమనేది ప్రబంధ ప్రథమలక్షణంగా పరిగణింపబడుతుంది.

ఏకనాయక – నాయికి విచారము:

ప్రబంధ లక్షణాలలో తరువాత విచారింపదగింది నాయకులు ఒకరా ఇద్దరా? అదే విధంగా నాయికలు కూడా ఒకరా ఇద్దరా అన్న ప్రశ్న నాయికా నాయకులను ఏ సూత్రాల ఆధారంగా నిర్ణయించవచ్చు? అనేవి కష్టతరమైన సమస్యలు. పారిజాతాపహరణంలో నాయకుడు ఒకడే. ఎలాంటి సమస్యలేదు. మనుచరిత్రలో నాయకుడు ఒకడు కాదు. కథానాయకుడు ఒక్కడు కానప్పటికి కథావిషయం ఒక్కటే. పురాణానికి ప్రబంధానికి నాయకులలో తేడా స్పష్టంగా కన్పిస్తుంది. పురాణాలలో పెక్కు మంది నాయకులు ఉంటారు. ప్రబంధాలలో తక్కువగా ఉంటారు. భారతంలో నాయకులెవరని సరిగ్గా చెప్పలేం. అయితే ప్రబంధాలు ఏక నాయకాశ్రయాలు.

వస్త్వైక్యము:

ప్రబంధకవికి పురాణ కవివలె ధర్మప్రచారాదులు ప్రధాన లక్ష్యాలు కావు, ప్రబంధకవి దృష్టి కథమీద మాత్రమే లగ్నమై ఉంటుంది. కాబట్టి ప్రబంధ కవికి వస్త్వైక్యము ముఖ్యము. పురాణకవులు ఎంతటి ప్రతిభా పాండిత్యాలు కలవారైనప్పటికి వారి రచనలన్నీ అనువాదాలని చెప్పకతప్పదు. కాని ప్రబంధ కవులు అలాకాక, కేవలం కథావస్తువు కోసం పురాణాల మీద ఆధారపడినారు. గ్రహించిన కథావస్తువులో ఐక్యత సాధిస్తూ స్వకపోల కల్పనలను, వర్ణనల్ని చేర్చి ఒక మనోహరతను, నవ్యతను సృష్టించారు.

అష్టాదశ వర్ణనలు:

కావ్యాలలో అష్టాదశ వర్ణనలుండాలనే నియమాన్ని సంస్కృత అలంకారికులు ర్ణయించారు. ఈ వర్ణనలున్నప్పుడే అది దివ్య ప్రబంధమవుతుందని అన్నారు. ప్రబంధాలలో కూడా అష్టాదశ వర్ణనలుండాలనే నియమం ఉంది. అష్టాదశ వర్ణనలు ప్రబంధకాలంలో తారాస్థాయికి చేరుకున్నాయి. అవి 1. శైలము, 2.పురము, 3. రాజు, 4. ఋతువులు, 5. యాత్ర, 6. యుద్ధం, 7. మంత్రం, 8. ఉద్యానవనం, 9.చారుడు, 10. సురతము, 11. వివాహం, 12, జలక్రీడ, 13. విప్రలంభము, 14. చంద్రోదయం, 15. సూర్యోదయం, 16. పుత్రోదయం, 17. మధుపానము, 18. వేట – అనేవి అష్టాదశ వర్ణనలు.

అందువల్లనే ప్రబంధాల్లో కథకంటే వర్ణనలకే ప్రాధాన్యం ఎక్కువయింది. అయితే పెద్దన తన మనుచరిత్రలో కథకు వర్ణనలకు సమాన ప్రాధాన్యం ఇచ్చాడు. ప్రబంధాలలో అవసరమున్న చోట మాత్రమే వర్ణనలు ఉండాలి. అతి ప్రయత్నంతో అనవసరమైన చోట వర్ణనలు చేయాలని చేస్తే, ప్రబంధ ప్రయోజనం చెడిపోతుంది. పెద్దన వీటికి క్రమపద్ధతిలో ప్రాధాన్యం ఇవ్వడంవల్లనే మనుచరిత్ర దివ్య ప్రబంధమయింది.

శృంగారము:

నిత్య జీవితంలో ఉన్నస్థానము సాహిత్యంలో తెలియజేసినప్పుడే రెండింటికి దగ్గర సంబంధ మేర్పడుతుంది. ప్రబంధకాలంలోని కొన్ని రచనల్లో శృంగార రసం తారాస్థాయిలో వర్ణించబడింది. నాయక రాజుల కాలంలో రచింపబడిన ప్రబంధాలన్నీ ఇలాంటివే. ఈ కాలపు ప్రబంధాలలో శృంగారము అంగిరసంగా పోషింపబడింది. దీనినే ప్రబంధ శిల్పమని అన్నారు. అనగా ప్రబంధరచన చేయడంలో ఊతగా కలిగినది 'శిల్పం'.

స్వతంత్రము:

మొట్టమొదటి తెలుగు కావ్యాలన్నీ అనువాదాలే. తరువాతి ప్రబంధ కవులు పురాణాలలోని ఒక్క అంశాన్ని గ్రహించి, పెంచి స్వతంత్ర రచన చేశారు. కావ్యాన్ని

పెంచి రాయడమన్నది తెలుగువారి లక్షణం. పెంచి రాయడంలో స్వతంత్రత కన్పిస్తుంది.

పురాణ ప్రబంధ యుగాల సామ్యభేదాలు:

పురాణయుగంలో జరిగిన రచనలన్నీ మతాన్ని ప్రాతిపదికగా చేసుకొని రచింపబడిన అనువాద రచనలు, ప్రబంధయుగంలోని ప్రబంధాల ఇతివృత్తాన్ని పురాణాల నుండి గ్రహించినప్పటికి ఇవి రసం, అష్టాదశ వర్ణనలు, అలంకారాల ప్రాధాన్యాన్ని కలిగిన స్వతంత్ర రచనలై ఉన్నాయి.

నాయికా – నాయకుల స్వభావం:

పురాణాలలోని నాయకులు ఉదాత్త ప్రకృతి కలవారు, ధైర్యం, ఔదార్యము సమపాళ్ళలో ఉంటాయి. వీరు తమ కాలాన్ని లలిత కళలకు, కామినీగోష్టికి వినియోగిస్తారు. కథానాయకులు ప్రేమ నినాధులై ఉంటారు. ప్రబంధాలలో కులస్త్రీలేకాక వారకాంతలు కూడా నాయికలై 1 ఉన్నట్లు తెలుస్తున్నది. సత్యభామ కులస్త్రీ, వరూధుని గంధర్వకాంత, కులభాషిణి వేశ్యకాంత, సంగీతాది విద్యల్లో నేర్పురాలు.

రసము:

పురాణాలలో వీర శాంత రసాలకు ప్రాధాన్యం. శృంగార రసానికి ఆధిక్యత తక్కువ. ప్రబంధాలలో శృంగార వీర రసాలలో ఏదైనా ఒకటి అంగియై మిగిలినవి అంగములుగా ఉంటాయి. శృంగారరసం ప్రధానంగాకల కొన్ని ప్రబంధాల్లో స్త్రీపురుషుల ప్రేమభావాలు సూక్ష్మాతి సూక్ష్మంగా వర్ణింపబడి ఉంటాయి. పాండురంగ మాహాత్మ్యం, కాళహస్తీశ్వర మాహాత్మ్యం మొదలైన ప్రబంధాలలో భక్తిరసం ప్రధానరసంగా పోషింపబడింది.

అలంకారాలు:

శబ్దానికి, అర్థానికి సంబంధించిన అలంకారాలు ప్రబంధాలలో ఉండాలి. పురాణాలలో ఉపమ, రూపక, స్వభావోక్తి అలంకారాలకు ప్రాధాన్యం ఎక్కువ. కావ్య ప్రబంధాలలో ఉత్ప్రేక్ష, అతిశయోక్తులు విరివిగా ఉంటాయి.

శైలి:

శైలి అంటే రచనా విధానం. కవుల మనస్తత్వానికి కావ్యగతంగా ఏది అద్దంపడుతుందో లేక ప్రతిబింబిస్తుందో దాన్ని శైలి అంటారు. పురాణాలలో సులభసామాన్య శైలి కన్పిస్తుంది. ప్రబంధరచన ప్రౌఢశైలితో కూడినదై ఉంటుంది.

నాటకీయత:

ప్రబంధాలు సంవాద రీతిలో ఉండాలి. పాత్రల మనోభావాన్ని, చేష్టలను అభినయంద్వారా తెలియజేసే నాటకీయ సంభాషణలుండాలి. సాత్వికాభినయాలకు పూరకములైన లేక పుష్టినిచ్చే నాటకీయ రచన ప్రబంధాల్లో ఉండాలి. పాత్రోచిత భాష ఉండాలి.

కవితా దర్శనం:

పురాణ కవుల దృష్టి ధర్మము, ధర్మబద్ధమైన పాలన, ధర్మ ప్రతిపాదికము, నీతి బోధ. ప్రబంధ కవుల దృష్టి లౌకిక కావ్యదృష్టి, కావ్యము ఆనందంకోసమే అన్నది వీరి భావన.

పైన తెలియజేయబడిన లక్షణాలు అన్ని ప్రబంధాల్లోమా సంపూర్ణంగా కనిపించవు. వీటిలో ప్రధానమైన కథను పురాణేతిహాసాల నుండి గ్రహించుట, రసపోషణ, అష్టాదశవర్ణనలు, అలంకారిక శైలి. ఏక నాయికా శైలి నాయకులు, స్వతంత్రరచనలాంటి లక్షణాల్ని సందర్భానుసారంగా ఉపయోగించిన ప్రబంధాలే ఎక్కువగా ఉన్నాయి. మనుచరిత్ర, ఆముక్తమాల్యద, పారిజాతావహరణం, కళాపూర్ణోదయం, వసుచరిత్ర, కాళహస్తీశ్వర మాహాత్మ్యము, పాండురంగ మాహాత్మ్యాలు ప్రబంధ లక్షణాలు కలిగిన ప్రబంధాలు. వీటిని రసప్రాధాన్యతను బట్టి ప్రధానంగా శృంగార మార్గ ప్రబంధాలు, భక్తిమార్గ ప్రబంధాలని విభజించారు.

కఠిన పదాలకు అర్థాలు:

నిరాటంకంగా= ఎలాంటి అడ్డులేకుండా

వస్త్వైక్యము = కథ చెప్పడంలో సరళత, ఎలాంటి ఉపకథలు లేకపోవడం

కావ్య అవతారిక	= కావ్యం చెప్పడానికి ముందు కవి తనవంశావళి మొదలైన విషయాలు ఇందులో చెప్పుకొంటాడు.
ప్రకృష్టమైన	= 'పటిష్టమైన
ఉపాఖ్యానాలు	= ప్రధాన కథలో వచ్చే ఉపకథలు
స్వయం కల్పన	= తానే కల్పించడం
తారాస్థాయి	= అతి ఉన్నత స్థాయికి చేరుకొను
చారుడు	= గూఢచారి
సురతము	= రతి, స్త్రీపురుషుల సమాగమం
ఔదార్యం	= ఉదారత
కామినీగోష్ఠి	= కామప్రవృత్తిగల స్త్రీలతోగోష్ఠి

2. శ్రీకృష్ణదేవరాయలు-ప్రబంధ సాహిత్యం

శ్రీకృష్ణదేవరాయలచే విరచితమైన ఆముక్తమాల్యద ఏడాశ్వాసముల ప్రబంధము.

1. నామౌచిత్యము:

లోకమున ఆముక్తమాల్యదకు విష్ణుచిత్తీయమను నామాంతరము. ద్రవిడ దేశమున వైష్ణవమత ప్రవర్తకులగు పన్నిద్దరాళ్వారులలో పెరియాళ్వారు (క్రీ.శ.725) అను పేర ప్రసిద్ధుడైన విష్ణుచిత్తుని విమలచారిత్రమిందు పాండ్యమత్స్య ధ్వజుని కథనుండి గోదాదేవి వివాహపర్యంతము వ్యాపించియున్నది. ఆముక్తమాల్యదలో ప్రతి ఉపాఖ్యానమందును విష్ణుచిత్తుని స్వరూపము ప్రతిబింబించును. కనుక కొందరు విష్ణుచిత్తుడే నాయకుడని భావించినందున దీనికి విష్ణుచిత్తీయమను వ్యవహార మేర్పడినదని భావించిరి. క్రీ.శ.1106-1200 ప్రాంతమున జీవించిన ఎంగళాళ్వాన్ అనుపేర ప్రసిద్ధుడైన విష్ణుచిత్తుడు మరొకడున్నాడు. అతడు పురాణరత్నమునకు 'విష్ణుచిత్తీయము'ను పేరుతో వ్యాఖ్యానమును రచించి నాడు. ఆ విష్ణుచిత్తుని విష్ణు చిత్తీయ వ్యాఖ్యానము ననుసరించియే కృష్ణ రాయలు రచించిన ఆముక్తమాల్యదకు విష్ణుచిత్తీయమను పేరు వచ్చియుండునని డా॥ టి.కోటేశ్వరరావుగారు ఊహించినారు. కాని వాస్తవమునకు ఆముక్తమాల్యదలో విష్ణుచిత్తుడు నాయకుడుకాడు. శ్రీరంగనాథుడే నాయకుడు. గోదా, శ్రీరంగనాథుల వివాహము ప్రధాన కథ. కనుక ప్రతివిషయమును వీరి వివాహమున కాలంబనముగ నున్నది. కావున రంగనాథుడు నాయకుడు, ఈ రంగేశ్వరుని విషయము ఆముక్తమాల్యద నాలుగాశ్వాసముల తరువాతనే కన్పట్టుచున్నది. గ్రంథారంభము నుండియు రంగనాథుని పాత్రలేదు. అంతమాత్రమున రంగనాథుడు నాయకుడు కాదనలేము ప్రతిజ్ఞా యౌగంధరాయణములో యౌగంధ రాయణునివలె ముద్రారాక్షసములో

చాణుక్యునివలె ఆముక్తమాల్యదయందును విష్ణుచిత్తుడు వృత్తగమనమున ప్రధానుడు. పై కావ్యములలో నాయకులైన వత్సరాజు, చంద్రగుప్తులు సచివాత్తసిద్ధులు. అట్లే అముక్తమాల్యదయందును నాయకు డైన రంగనాథుడులు విష్ణుచిత్తాయత్త సిద్ధుడు. కృష్ణరాయలు విష్ణుచిత్తీయమని పేర్కొనక కావ్యనాయికయైన గోదాదేవి ననుసరించి 'ఆముక్తమూల్యద' అనియే వ్యవహరించినాడు. "తాను మున్ను (కొప్పులో) ధరించి తీసిన మాలికను (భగ వంతునకు) సమర్పించిన ముగుద" అను అర్థముగల "చూడికొడుత్తాళ్"" అను తమిళపద సంపుటికి సంస్కృతీకరణమే ఆముక్తమాల్యద కావ్యనామముచే కవి వివక్షచే అముక్తమాల్యద విష్ణు చిత్తీయము కాదు. గోదాదేవి ధరించిన దండయే తనకు ప్రీతికరమని విష్ణుచిత్తునకు విష్ణువు చెప్పినాడు. కృష్ణరాయలకు స్వప్నమున సాక్షాత్కరించిన అంధ్ర విష్ణువు.

"ఎన్నినుఁ గూర్తునన్న విను, మేమును దాల్చిన మాల్యమిచ్చు న
ప్పిన్నది రంగమందయిన పెండిలి సెప్పుము, మున్నుఁ గొంటినే
వన్నన దండయొక్క మగ వాండిడ, నేను దెలుంగు రాయఁడన్
గన్నడరాయ, యక్కొదువఁ గప్పు ప్రియాపరిభుక్త భాక్కథన్."

(–ఆముక్తమాల్యద, 1-14)

అని తెలిపినాడు. ఈ సందర్భముల ననుసరించి అముక్తమాల్యద అను నామ సార్థక్య మొప్పుచున్నది. నాయికా నామముతో వెలసిన మొదటి ప్రాచీ నాంధ్ర గ్రంథము ఆముక్తమాల్యద. ఆది రసోత్కృష్టమగు మహాప్రబంధము. ఆముక్త మాల్యద యందలి ప్రబంధ లక్షణములను పరిశీలింతము.

2. వస్త్వైక్యము :

ఆముక్తమాల్యదయందు వస్త్వైక్యము కొరవడినదని కొందరు విమర్శకుల భావన. ఇందలి ఆధికారిక కథ గోదా శ్రీరంగేశ్వరుల పరిణయము. గోదాదేవి పెంపుడు తండ్రియగు విష్ణుచిత్తుని వృత్తాంతము పతాక. ప్రధానకథకు సంబంధించని ఖాండిక్య కేశి ధ్వజుల సంవాదము, యామునాచార్య వృత్తాంతము మాలదాసరి కథ మున్నగు ఉపాఖ్యానములు చెప్పబడుటచే ఇందు వస్త్వైక్యము లేదను విమర్శకు

కారణము. కాని ఇందు వస్త్వైక్యము లేదనుట అసంగతము. వస్త్వైక్యమనగా భిన్న సంఘటనల పొసగింపు. ఇందలి ఉపాఖ్యానము లన్నియును ప్రధానకథయైన గోదాదేవి రంగనాథుల వివాహమందు అంతర్భూత మందు. చున్నవి. ఆము మాల్యద సద్వాక్యము గల ప్రబంధమని కాండూరు వెంగగా చార్యులు చక్కగా నిరూపించినారు.

విష్ణువు తన సతీమణి లక్ష్మితో 'విదితునిచే సాంక్యరాజునకు జ్ఞాన మార్గమును కల్గించెద చూడు' మని చెప్పి విష్ణుచిత్తునకు సాక్షాత్కరించి పాండ్య సంకేగి రాజునకు జ్ఞానమార్గము నుపదేశింపుమని ఆజ్ఞాపించి, కార్యసాధనలో తానెల్లప్పుడును అతనికి అండగా నుండెదనని పల్కి ఆతనిని కార్యోన్ముఖుని గావించి అంతర్థానము చెందెను. అంతట విష్ణుచిత్తుడు పాండ్యరాజు సభకేగి అతని ప్రతిస్మృతుల ననుసరించి వైష్ణవభక్తి భావమును భోధించి "అట్టి పరమేశ్వరం గనుటకుం దగిన యోగంబు సెప్పెద, ఖాండిక్య కేశిధ్వజ సంవాదంబు విను"మని తదనుగుణముగా ఆ కథను చెప్పినాడు. కనుక వేదాంత బోధకమగు కాండిక్క కేశిధ్వజోపాఖ్యానము విష్ణుచిత్తునికథ కంగభూతమే. కృష్ణరాయలకు యోగముపై అభిమానము మెండు. కనుకనే కేశిధ్వజుడు రాజ్యము నాక్రమించుట, ఖాండిక్యుడు అడవిపాలగుట, కేశిధ్వజుని యజ్ఞపశువు పులివాతపడుట, యజ్ఞు తరుణోపాయమునకై కేశిధ్వజుడు ఖాండిక్యుని కడకేగుట మున్నగు అప్రధాన విషయములను కృష్ణరాయలు ఈ కథలో ద్రుతగతిని నడిపించినాడు. కేశిధ్వజుడు. ఖాండిక్యునకు బ్రహ్మవిద్యను బోధించు సందర్భమును కృష్ణరాయలు చక్కగా చిత్రించినాడు.

యామునాచార్య వృత్తాంతమునుకూడ విష్ణువు లక్ష్మికి చెప్పినట్టిదే. విష్ణువు ప్రేరణచే యామునాచార్యుడు పాండ్యరాజు సభకేగి వాదమున పరమతములను ఖండించి శైవముపై అభిమానముగల రాజును వైష్ణవమతమాణపై మరల్చి రాజుచే సన్మానమును పొంది అతడిచ్చిన అర్థరాజ్యమును పాలించెను.

పై రెండు ఉపాఖ్యానములను రంగనాథునిచే భూదేవికి కృష్ణరాయలు చెప్పించుటకు గల ముఖ్యకారణము భూదేవి అవతారమైన గోదాదేవికి

రంగనాథునిపై ప్రేమ భక్తి భావములను పెంపొందించుటయే. కనుకనే గోదాదేవి రంగనాథునిఁ వరించినది.

గోదాదేవి విరహము అర్థముకాక ఆమె తండ్రియైన విష్ణుచిత్తుడు శ్రీరంగనాథునితో మొరపెట్టుకొనగా ఆయన మాలదాసరికథను విష్ణుచిత్తునికి చెప్పినాడు. మూలమున వరాహమూర్తి భూదేవికి మాలదాసరి కథను చెప్పినట్లున్నది. భూదేవి. మాలదాసరికథలోని కైశికీగాన మాహాత్మ్యము వినినది. భూదేవియే గోదాదేవిగా జన్మించినది. భూదేవి గోదాదేవిగా జన్మించుటకిది హేతువుగా కృష్ణరాయలు నిక్షేపించినాడు అందువలన మాలదాసరి కథకు గోదాదేవి కథకు ఒక సంబంధ మేర్పడుచున్నది. కైశికీగాన మాహాత్మ్యము వివరించి అట్లే తానును స్వామిని పాడవలెనని భూదేవి గోదాదేవిగా అవతరించెనని మూలమున లేని కల్పనను కృష్ణ రాయలు చేసినాడు.

కనుక ప్రధానకథయైన గోదా రంగనాథుల వివాహమునకు పైన పేర్కొన బడిన ఉపాఖ్యానము లెంతయో అనుకూలించినవి.

3. ప్రాసంగికములలో ప్రబంధోచితములగు మార్పుకూర్పులు:

కృష్ణరాయలు విష్ణుచిత్తుని కథను, యామునాచార్య వృత్తాంతమును, గోదా శ్రీరంగేశ్వరుల కల్యాణమును గరుడవాహన పండితుడు (క్రీ.శ. 11-12 శతాబ్దములు) సంస్కృతమున రచించిన దివ్యసూరిచరిత్రము (సర్గలు 9-13 మొత్తము 446 శ్లోకములు) నుండియు, పిన్నజగియ పెరుమాళజీయర్ (క్రీ.శ. 14వ శతాబ్ది) సంస్కృత ద్రావిడమిశ్రమగు మణిప్రవాళభాషలో రచించిన గురు పరంపరా ప్రభావమను ప్రాచీన వైష్ణవమతాచార్యుల చరిత్రమునుండియు గ్రహించినాడు. రాయలు విష్ణుభక్తుడు. కనుకనే వైష్ణవమత పారమ్యములైన ఉపాఖ్యానములతో ఆముక్తమాల్యదను రచించినాడు. మూలమునందు విష్ణుచిత్తునికి విష్ణువు స్వప్నమన సాక్షాత్కరించినట్లుండగా ఇందును ప్రత్యక్షమైనట్లు కృష్ణరాయలు వర్ణించినాడు. మూలకథలో విష్ణుచిత్తుడే వైష్ణవమత స్థాపన చేసినట్లుండగా, విష్ణువే తన్ముఖమున చేసినట్లు కృష్ణరాయలు మార్పుచేసెను. మత్స్యధ్వజుడు సత్రమున విశ్రమించిన

పరదేశిని లేపి, ఒక శ్లోకమును చెప్పుమనగా "వర్షార్థమషే" అని చదువగ రాజు విరక్తుడైనట్లు మూలమునందు కలదు కాని ఇది అసంగతముగా భావించిన కృష్ణరాయలు రాజు వేశ్యాసంగతి కేగుట ఇత్యాదిగా మార్చినాడు. విష్ణుపురాణము నాధారముగా ఖాండిక్యుడు కేశిధ్వజునకు పెన తండ్రియో, పినతండ్రియో అగును. భాగవతము ననుసరించి వారు అన్నదమ్ములు. ఈ విషయమున కృష్ణరాయలు భాగవతము ననుసరించెను. రాజ్యలోభమున సోదరులైన కౌరవపాండవులు పోరాడిరి. కాని తండ్రి కొడుకులు పోరాడినట్లు ఎచటను కన్పట్టదు. కావుననే కృష్ణరాయలు భాగవతము ననుసరించి కథను మలచెను. ఖాండిక్య కేశిధ్వజ సంవాదమున రాయలు ప్రత్యేకముగ మార్పులేమియు చేయలేదు.

మూలమున యామునాచార్యుడు ఆక్కియాశ్యాను నోడించినట్లున్నది. కాని వైష్ణవమత స్థాపన చేసినట్లు లేదు. యామునాచార్యుని మూలముగానే శ్రీవైష్ణవము విశిష్టాద్వైత మతముగా రూఢికెక్కినది. కనుక అతడు పాండ్యరాజు కొలుపు కూటమున వైష్ణవమత స్థాపన చేసినట్లు కష్ణరాయలు చెప్పినాడు. పాండ్యరాజు యామునాచార్యునికి అర్ధరాజ్యమిచ్చుటతోపాటు తన కడగొట్టు చెల్లెలినిచ్చి వివాహము చేయుట, వర్షాశరద్వర్ణనలు, రాజనీతి ఇత్యాది మార్పులను కూడ కృష్ణరాయలు యామునాచార్య కథలో చేసినాడు.

చండాల బ్రహ్మరాక్షస సంవాదము వరాహపురాణాంతర్గతము. ఇది కూడ వైష్ణవమతోత్కర్షను స్థాపించుట కొరకే ఆముక్తమాల్యద యందు చెప్పబడినది. విష్ణుభక్తి కీర్తన ప్రభావమువలననే బ్రహ్మరాక్షసునకు కూడ పూర్వపాప విమోచనము కలిగి విష్ణుసాయుజ్యము లభించినది.

ఈ ప్రాసంగికములు ప్రధానకథతో సుసంఘితములనను, కాకున్నను నిరర్థకములైనవి మాత్రము కావని అవి ఆముక్తమాల్యదా ప్రథమోపదేశమైన విష్ణుభక్తికి పోషకము లగుటయే కాక భగవదను గ్రహప్రాప్తికి భక్తిజ్ఞాన యోగ ములలో ఏదియు నొండొంటికి తీసిపోదని నిరూపించుటకు సాధన భూతములుగా మన్నవని పింగళి లక్ష్మీకాంతముగారు తెలిపినారు.

ఇట్లు కృష్ణరాయలు పురాణ కథలను గ్రహించి రసపోషణ కవసరములగు మార్పులను చేసి. కథాను కూలములగు హేతువులను కల్పించి ఆముక్తమాల్యనా ప్రబంధమును వినిర్మించినాడు. అముక్తమాల్యదలోని "కథాసంవిధానము పురాణో చితముగను రచన ప్రబంధోచితముగను భాసిల్లున"ని డా॥ యస్వీజోగారావుగారు వ్రాసినారు. ఆముక్త మాల్యదలో భిన్న భిన్న కథలున్నను దేనికదే స్వతంత్రమన్నట్లుగా భ్రమింపజేసి కృష్ణరాయలు ప్రధాన కథకు వ్యంజన సామగ్రిగా చేసి వస్త్వైక్యమును సాధించెనని, అందలి కథా సంవిధానము నందలి క్రమము –సక్రమమైనదని ఔచిత్య శోభితమైనదని డా॥ టి.కోటేశ్వరరావుగారు నిరూపించినారు.

4. రస నిరూపణము:

గోదాదేవి రంగనాథునిపై మరలుగొని విరహవేదనచే తపించి, రంగ నాథుని వివాహమాడినట్లు ఆముక్తమాల్యదమున కలదు. ఇందు నాయకుడు దివ్య ప్రకృతి కావుననే రాయలు నాయిక విరహ వేదనను మాత్రమే వర్ణించెను. కాని నాయకుని విరహమును వర్ణించలేదు. గోదాదేవి దేహ సౌందర్యమును ముప్పది పద్యములలో ముచ్చటగా వర్ణించినాడు. వసంత వర్షర్తువర్ణనలును శృంగార రసపుష్టికే తోడ్పడినవి. ఆముక్త మాల్యదమున అంగిరసము శృంగారము. ఆ శృంగారము అలౌకికమైనది. సర్వాత్మనా స్త్రీపురుషులు స్వయం వ్యక్తిత్వమును విస్మరించి అన్యోన్య విలీనత్వమున సుఖించు నొక ద్వంద్వాతీత స్థితి యందు కలదు. ప్రధానమైన శృంగారమునకు అంగముగా వీరరసమును కూడ రాయలు పోషించెను. వీరమునకు స్థాయిభావము ఉత్సాహము. ఖాండిక్య కేశిధ్వజో పాఖ్యానమున దయావీరము, యామునాచార్య వృతాంతమున ధర్మవీరము –మాలదాసరి కథలో దాన వీరము అంగరసములుగా పోషింపబడినవని. డా॥ టి. కోటేశ్వరరావుగారు తన ఆముక్తమాల్యదా సౌందర్యము నందు నిరూపించినారు. మత్స్యధ్వజునిపై దయకల్గుటవలననే విష్ణుచిత్తుడు ఉత్సాహముతో బ్రహ్మవిద్యా సమ్మిళితమగు బాండిక్య కేశిధ్వజో పాఖ్యానమును చెప్పినాడు. కనుక ఇది దయా వీర సంబంధి. పాండ్యరాజుచే ధర్మచ్యుతి జరుగు సందర్భమున యామునాచార్యుడు తన పాండిత్య ప్రకర్షచే విష్ణుతత్పర భక్తిచే రాజును విష్ణుభక్తునిగా మార్చి, ధర్మరక్షణ కావించెను. కనుక ఇచట ధర్మవీరము

పోషింపబడినది. మాలదాసరి బ్రహ్మరాక్షసునకు తన కైశికీ గానఫలమును దానముగా నొసగి ఆతని తరింపజేసెను. కనుక ఇచట దానవీరము. యామునా చార్యుడు ధర్మస్థాపనకై పాండ్యరాజును సందర్శించిన సందర్భములో యుద్ధవీరము కూడ వర్ణింపబడినది. మాలదాసరి పాత్ర చిత్రణలో శాంతరసము కూడ కన్పట్టును, రాక్షసుడు సోమ. శర్మగా మారిన సందర్భము అద్భుతరసమునకు స్థానమైనది, కనుక ఆముక్తమాల్యదయందు వీర, అద్భుత శాంతరసములన్నియును అంగికసమగు శృంగార మునకు పరిపోషకములయినవి. ఆముక్తమాల్యదలో అంగిరసము భక్తి అనిc కొందరి విశ్వాసము. అందలి ప్రతి ఉపాఖ్యానము భక్తి భావములతో చెప్పబడిన మాట వాస్తవమే అయినను అవి అలౌకిక శృంగార మిళితము లగుట గమనింపు దగినది. కొందరు ఇందు మధురభక్తి శృంగార మున్నదనిరి.

"మధురభక్తి పరకీయులగువారికి నున్నది. గోదాదేవి స్వకీయ, మధుర భక్తియందు వైవాహిక మంగళము లుండవు. ఇందున్నవి కదా. ఇందుచేసే నిందలి రసము భరతముని నిరూపించిన శృంగారమే" అని డా॥ టి. కోటేశ్వరరావుగారి నిర్ణయము.

5. వర్ణనలు:

రాయలు అతి వర్ణనాభిలాషి, అతడేది వర్ణించినను తనివితీర వర్ణించును. అతని వర్ణనలు సుదీర్ఘములై కథైక్యమునకు భంగము కలిగించుచున్నవని విమర్శకుల అభిప్రాయము.

ఆముక్తమాల్యదలోని గ్రీష్మవర్ష శరద్వసంతములకు సంబంధించిన భిన్నభిన్న వాతావరణ పరిస్థితులను, ప్రకృతి సౌందర్యాధి విశేషములను రాయలు స్పష్టముగా సుందరముగా సమగ్రముగా రసోపస్కారకములుగా ఔచిత్యముఖముగా వర్ణించి నాడు. ఋతువుల ఆకృతిలోని వైలక్షణ్యమును తీర్చి దిద్దుటకు కావలసిన నిశితమైన ప్రకృతి పరిశీలనము, భావనాపటిమ, ప్రతిభావై దుష్యములు. కృష్ణరాయల యందు సర్వతోముఖముగా గోచరించుచున్నవి.

ఆముక్తమాల్యదలోని ప్రకృతి వర్ణనలు ఉపజ్ఞాసహితములైనవి. ప్రకృతి అను పదమునకు బాహ్యప్రకృతి అను నర్థమే కాక 'స్వభావము' అను అర్థము కూడ కలదు. ఈ ప్రకృతి వర్ణనలు పలు విధములు, భావనామిశ్రితముకాని శుద్ధమైన సహజ ప్రకృతి వర్ణనలు ఒక విధము, ప్రకృతిని ఆలంబనముగా తీసికొని భావన అలంకారాదుల సహాయముతో విశృంఖలముగా విజృంబించి చేసిన వర్ణనలు మరొకరకము. విలుబుత్తూరు వర్ణనలో ఈ రెండువిధముల ప్రకృతి. వర్ణనలు కన్పట్టుచున్నవి. మొదటి దానికి ఉదాహరణ మీ క్రింది పద్యము.

"శయ పూజాంబుజముల్ ఘటిం దడఁబడన్ జనోయిలేఁ గౌనుపై
దయఁదప్పన్ బసుపొడి, పొగడపుఁ బాదంబొప్పఁ జెంగల్వడి
గ్గియ నీ రచ్యుత మజ్జనార్థము గటిం గీలించి దివ్యప్రబం
ధ యుగాస్యల్ ద్రవిడాంగనల్ నడగురుద్యానంపులో త్రోవలన్."

(–ఆముక్తమాల్యద, 1–56)

స్వాభావికమైన ద్రావిడ స్త్రీ స్వభావమును రాయలు పై పద్యమునందు చిత్రించినాడు. ఇక రెండవదాని కుదాహరణమిది:

"కలయన్నీల మయంపుఁ దల్లి యొఱ దాఁకం దేట నీ రొప్పర
ధ్యల కూపంబుల నిలఁ జూచి వలభివ్యాసంగి తుంగ ద్రు శా
ఖలలో నుండి గుబాలునన్ లకుముకుల్ క్రందై పదున్ లేచు ద్రు
చ్చిలి గేహేందిర ద్రావిడీ పరిచితిం జెందాడు చందంబునన్."

(–ఆముక్తమాల్యద. 1–57)

ఇచట లకుముకి పిట్టలు తటాయిన వ్రాలి నూతులలోని చేపలను పట్టుకొని ఎగిరిపోవుట అనునది స్వాభావికమైన ప్రకృతి సన్ని వేశము. దానిని గృహలక్ష్మికి ద్రావిడ స్త్రీ పరిచయమువలన అలవడిన బంతులాటగా కృష్ణరాయలు ఉత్ప్రేక్షించి వర్ణించినాడు.

కృష్ణరాయల బాహ్యాంతర ప్రకృతి పరిశీలనము చాల నిశితముగా నుండును. రాయలుచేసిన వర్షవర్ణన పరికించుడు.

"స్థూల పరిపక్వ కాననోదుంబరాగ్ర,
రంధ్రముల వాననీరు సొరంగ వెడలె
మశక పంక్తులు దావ భూమంబులణఁగ,
రచ్చ సేయంగ వెడలె విశ్రాంతి." (–ఆముక్తమాల్యద. 4–111)

పెద్దవై పండిన మేడిపండ్లలోనికి వాననీరు ప్రవేశించినది. అంతవరకు ఆ పండ్లలోనున్న దోమల పంక్తులు వెంటనే వరుసగా పైకి వచ్చినవట. ఇది సామాన్యుల కందని పరిశీలనము.

వర్షాకాలమున మూసుకొన్న రోజులలో పొయ్యి సరిగా మండక వంట వండు ఇల్లాండ్రు పడు క్లేశమును కృష్ణరాయలు ఎంత సూక్ష్మాతిసూక్ష్మముగా పరిత్రిలించి వర్ణించినాడో చూడుడు,

సీ. **"ఇల్లిల్లుదిరుగ నొక్కింతబ్బు శిఖి, యబ్బె**
నేనింటిలోఁ బూరి యిడి విసరకు
రాజదు; రాఁజిన రవులుకో ల్వాసాలఁ
గాని కల్గదు; మఱి దానఁ గలిగె
నేని కూడగుట మం; దైనఁ బెన్పొగ సుఖ
భుక్తిసేకూర; దాభుక్తి కిడినఁ
బ్రాగ్భోక్తలకె తీఱు బహుజనాన్నము; దీఱ
నారుల కొడవుఁబునః ప్రయత్న

తే. **మాజ్యపట ముఖ్యలయమెన్న; రాలయాంగ**
దారులయమెన్నరంతిక; కారజనిక
వచన నాంధోగృహిణి రామిఁ బడుక మరుఁడు
వెడవెడనె యార్పనొగిలి రజ్జడిని గృహులు." (–ఆముక్తమాల్యద 4–127)

కృష్ణరాయల కమనీయ భావనాపటిమకు ఈ క్రింది గ్రీష్మవర్ణన ప్రబల నిదర్శనము.

తే. "తోఁటఁబగలుండి, మల్లెలు దుఱిమి, కావు,
లమరమాపైన నిక్ష యంత్రముల కొయ్యఁ
జేరు ప్రజవొల్చె భావి వృష్టికిని గ్రుడ్డుతో
మనురి మేచ్చుడిగు నెఱచీమ అనఁగ." (–ఆముక్తమాల్యద 2–70)

వసంతఋతువర్ణనలో ప్రకృతి సిద్ధముగా నేర్పడిన ఈ ఇక్షుచాపమును. వీక్షింపుడు.

"దిగ్గియ సంచ దూఁడుగొని తీర వనేత వు వంక మీఁదుగా
నగౌడ పుల్ల కేసరమునందు వసింపఁగ నెక్కు నూలినున్
ప్రగ్గము నందఁ గాఁదరు మరంద సరోమకరంద గోష్ఠికిన్
వెగ్గలమాడు తేంట్లు మరు వింటి ఁ బూనె గుణద్వయత్వమున్."
(–ఆముక్తమాల్యద, 5–122)

కృషరాయలు పశుపక్ష్యాది ప్రాణిస్వభావములను కూడ నేర్పుతో చిత్రించినాడు. గ్రీష్మవర్ణనలోని కొంగల స్వభావ వర్ణన కుదాహరణము.

"మీఁటగు మీల నెల్లమును మ్రింగి క్రమంబున నానెబీ నెండ పె
న్బీటిక వెంటఁదోఁచు తొగ వేరుబడి గ్గొడుపై చెలంగఁగా
ద్రోటికఁ గర్ద మద్రవముతో నెనయించిన బొమ్మిడాయడా
త్కూటకులంపు లేజెన బకోటకులం బజల హ్రదంబులన్."
(–ఆముక్తమాల్యద 2–54)

మధురాపుర వర్ణనలోని స్వాభావిక గజస్వరూపమును కనుడు:

సీ. ఉపరిస్థ జనవారణోక్తికిఁ జెవిదార్చి
యమ్మొగంబై బయల్చిమ్మి చిమ్మి
గవనువెక్నొర య మిన్నవియ దట్టించు తో
త్ర ధరు బందపు దాంట్లఁ దఱిమి తఱి
చలువ చేద్వార వేదు లెఱింగి నిల్చి త
జ్జన జిష్ణుక్షకుఁ గేలుఁ సాఁచి సాఁచి

డిండిమంబుల కుబ్బ గండాల్పదాన మే
ఖలుగఁ ఉద్వహు ఖాల ఖువ్వి, ఖువ్వి,

తే. వేణుకాహతులకు వీడు వెడలి వెడలి,
పరపథ గజధ్వనికిఁ బోక తిరిగి తిరిగి
దృక్పుటలు వైరులకుఁ బంపు కృత్యలన వ
శానుగతిఁ జేరు వెలిఁగరు లగ్గలికల." (–ఆముక్తమాల్యద 2–24)

విష్ణుచిత్తునివాదము వినుటకువచ్చిన విద్వాంసుల స్వభావమును, వాదములో విజేతయైన విష్ణునిపట్లను పాండ్యరాజుమీదను వారికి కలిగిన అసూయను, వెనుతిరిగి పోవువాని మనఃస్థితిని కృష్ణరాయలు సహజ సుందరముగా వర్ణించినాడు. చూడుడు.

సీ. "సెలవులు నాకుచు వెలియరంగులు సూడ,
కరిగి పాదూవాహు సరయువారురీ
తమమ్రోల నుండు నందలముఁ గానక దాఁటి
పేరెలుంగిడి బెస్తఁ జీరువారు
నగరు వెల్వడుదాఁకఁ దెగిపోయి మఱి నిల్చి
తోడి విద్వాంసులఁ గూడువారు
నెదురైన తమవాని గృహకృత్యమడిగి వాఁ
డనునవి తప్ప నూఁకొనెడివారు

తే. 'వాదమేమాయె?' నన్న 'భూవరుని పక్ష
పాత మాదాసరికిఁ గల్గి బ్రతికె', ననెడు
వారు; 'నౌలెం, డిటు విమర్శ దూరమైన
వాకిట వసించునెవ్వఁ?' డన్వారు నగుచు." (–ఆముక్తమాల్యద 4–7)

అతి సుందరమైన ప్రకృతి సన్నివేశములను సహజ మనోహరముగా అలంకార సమ్మిశ్రితముగా కృష్ణరాయలు వర్ణించినాడు. ముక్కులను తమ రెక్కలలో క్రుచ్చుకొని నిద్రించు బాతుల సహజ మనోహర దృశ్యములోని చమత్కారమును దర్శింపుడు.

మ.“తలఁబక్షచ్ఛట గ్రుచ్చి బాతువులు కేదారంపుఁ గుల్యాంతర
స్థలి నిద్రింపఁగఁ జూచి యారెకు లుషస్స్నాత ప్రయాతద్విజా
వలి పిండీకృత శాటికల్సని దావాసంబుఁ జేర్పంగ రే
వుల డిగ్గన్వెసఁ బాఱువానిఁ గని నవ్వున్నాలి గోప్యోఘముల్.”

(–ఆముక్తమాల్యద 1–65)

మెడవంచి వీపునపెట్టుకొని నిద్రపోతున్న బాతులనుచూచి అరేకులు, అమ్మాయి స్నానముచేసి మాములు పిండి పెట్టిదని పొరసకిరణ. ఇది ఈ పద్యములోని చమత్కార కల్పన.

కృష్ణరాయలు పాత్రల స్వభావములను వారి చర్యలలో మాటలతో వ్యంగ్యముగా సూచించు పద్ధతిని అవలంబించలేదు. అతని మానవ స్వధావచిత్రణము ఎక్కువగా వర్ణనాత్మకమైనది. మాలదాసరి స్వరూప చిత్రణమును చూడుడు,

సీ. చమురైన తోల్కుబుసంబు టెక్కియును; ని
త్తడి శంఖచక్రకుండలము లమర,
దివెదారికొమ్ముఁ దోలిత్తియు జోడమ్ము;
మెడమీఁది మొగలాకుగొడుగుఁ దనర
మత్పాదరక్షయు; మావు పెన్వెఱకఁగు
ట్టైన యోటి తిపిరి దండెయును మెఱయ,
జిటి తాళములు సంక పుటిక నొక్కొకమాటు
గతిరయంబునఁ దాఁకి కలసి మొరాయ
తే. వలుదవనమాల కంటెయు మలినతనువుఁ
బట్టెతిరువన్ను, బెదరుఁ గెంపుట్టుఁదాపు
బసుపుఁబొడితోలు వల్లంబు నెసక మెసఁగ
వచ్చు సేవింప సురియాను వైష్ణవుండు,” (–ఆముక్తమాల్యద 6–6)

కృష్ణరాయల వర్ణనలలో భావనాసహితమైన వాస్తవిక దృక్పథమెక్కువ. బ్రహ్మరాక్షసుని వర్ణన:

సీ. “మృతమర్త్యు రెంటానే నిద్దఁజాలక నెత్రు
రంజిల్లు పెనుబొద్దు ముంజివానిఁ,
బల్లచీమల వక్రభల్లాతకియాఁబోలె
నెఱముప్పటి నొప్పు కత్తివాని
వ్యత్యస్త హస్తిమస్తాభఁబాయగు గడ్డ
మును దంష్ట్రికలుఁ బొల్చు మొగమువానిఁ
గడుఁదుర్ల నిడు తుట్టెగతిఁ దొంగలోఁ బాండు
రతిమించు కపిల కూర్చంబువాని

తే. నెఱకు దెఱువరిఁ గన శాఖ లెక్కజాఱుఁ
ప్రేవు జందెంబు గసరిపైఁ బెట్టువాని
వ్రేలుడగు బొజ్జగల బూరగాలివానిఁ
జెంబుతలవాని నవటు కచంబువాని.”

తే. “కండకన్నులవాని, నాఁకటను బండ
తిట్ల భేతాళికల సారెఁ దిట్టువాని,
నగరిమవాని, నన్వర్థ నాముఁ గుంభ
జానువను నొక్కద్విజ పిశాచరునిఁ గనియె” (–ఆముక్తమాల్యద 6–19,20)

భీభత్సఘట్టములను జుగుప్సావహముగ చిత్రించిన కృష్ణరాయలు శృంగార ఘట్టములను సురుచిరముగినే చిత్రించినాడు గోదాదేవి స్వభావ చిత్రణమును సుమారు 30 పద్యములలో వంచినాడు. గోదాదేవి యౌవనోదయమును చమత్కార పూర్వకముగా కృష్ణరాయలు చిత్రించిన తీరు చూడుడు.

సీ. “వాతెఱ తొంటికైవడి మాటలాడకు,
కుటిలవృత్తి వహించెఁ గుంతలములు
అక్షులు నీతులు రావటిగంటఁగనుఁ గొనె
నాడించె బొనుగొని యాననంబు
సనుగొమ ల్నెగయ వక్షము పేక్షఁ గడకొత్తెఁ
బాణిపాదము లెఱ్ఱవాఱఁ దొడఁగె

సారెకు మధ్యంబు దారిద్ర్యముల చెప్పె
తొంచ్చేర్వ కిటు లోఁగఁ జొచ్చెమేను

తే. వట్టిగాంభీర్య మొక్కఁడు వెట్టుకొనియె,
నాభి నానాఁటికీ గతినాఁటి ప్రియము
చవుక యైనట్టి యిచ్చటఁదవదు నిలువ
ననుచు జాతిన కరణి బాల్యంబుజాతె." (–ఆముక్తమాల్యద, 5–7)

గోదాదేవి శరీరము యౌవనము యొక్క మద్దతు చూచుకొని బాల్యమను దానిని ఆనాదరము చేయగా అది "చవుకయైనట్టి యిచ్చటఁజనదు నిలువ" అని చల్లగా జారుకొన్నదట. ఇట్టు గోదాదేవి సౌందర్యమును కృష్ణరాయలు ఉత్ప్రేక్షాతి శయోక్తులతో బహుప్రౌఢముగ వర్ణించినాడు.

ఆముక్తమాల్యద పంచమాశ్వాసమున గోదాదేవి విరహము వర్ణింపబడినది. గోదాదేవి శ్రీరంగనాథునిపై మరులు కొన్నట్లు వర్ణించినను కృష్ణరాయలు ఇతర ప్రబంధనాయకుల వలె ఆమె విరాహోద్యవస్థలను వర్ణించినాడు. కాని ఇందు ఆమె హృదయతాపమును మాత్రమే వర్ణించినాడు. ఆమె తన హృదయేశ్వరుడైన రంగనాథుని అపూర్వముగా ఉపాలంభించినది. అది వ్యంగ్య వైభవమున కాకరమై హృద్గతమైన ఆమె తాపమును వ్యక్తము చేయుచున్నది. "ఆంధ్రవ్మాయమున విరహము నింత పరమాచిత్య భాసురముగా వర్ణించినవా రింకొకరు లేరు. రాయలు రాజమ్యుని సందర్భమున శృంగారము నెంతో నిగ్రహముతో నిరుపమాస నైర్యల్యముతో వర్ణించినాడు అందుచేతనే యా వర్ణనమున కొక యపూర్వ సౌందర్యమును బ్రత్యేక ప్రశస్తియుఁ జేకూరినవి" అని దివాకర్ల వేంకటావధానిగారు తెల్పినారు.

మధురానగరము నందలి పుష్పలావికలను వర్ణించు సందర్భమున మాత్రము కృష్ణరాయలు తన కాలపుటభిరుచుల ననుసరించి సామాన్య ప్రబంధ మార్గమునే అవలంబించి యున్నాడు. ఈ క్రింది పద్యమును చూడుడు,

సీ. "వెలఁది, యీ నీదండ వెలయెంత?
నాదండకును వెలబెట్ట నెవ్వని తరంబు?
కలువఁతావులుగానమలికదంబక వేణి?
కలువతావులు వాడకయ కలుగునె?
కడివోదు నాకిమ్ము పడతి యీ గేదంగి
ననఁగడివోమి ముందటికిఁ జూడు
జాతులేవంబుజేక్షణ పద్మినులు సైత
మును నున్నయెడ జాతులునికియరుదె?

తే. యనుచుఁ దొలినుడి నభిలాష లెనయమూఁగి
పలుకుతోడనె నర్మగర్భంబుగాఁగ
నుత్తరము పల్లవశ్రేణి కొనఁగు చలరు
లమ్ముదురు పుష్ప లావిక లప్పురమున." (–ఆముక్తమాల్యద, 2–19)

కృష్ణరాయలు విలుబుత్తూరు వర్ణనను 26 పద్యములలోను మధురానగర వర్ణనను 38 పద్యములలో సుదీర్ఘముగ చేసినాడు. "విష్ణుచిత్తునకు నివాసమైన విలిబుత్తూరు వర్ణనమున 'పుణ్యక్షేత్ర పావిత్ర్యమును మ్య ధ్వజునకు నిలయామైన మధురావర్ణనయందు రాజధానీ వైభవమును కృష్ణ రాయలు ధ్వనింప జేసివాడు." ఇట్లు కృష్ణరాయలు చేసిన నగరవర్ణనలు ఔచిత్య భాసరము లయినవి.

గ్రీష్మవర్ణనను 26 పద్యములలోను, వసంత ఋతువర్ణనను 48 పద్యముల లోను చేసినాడు. యామునా చార్య చరిత్రను రాయలు 247 గద్యపద్యములలో చెప్పినాడు. ఇందు 108 పద్యములలో ఋతువర్ణన రాజనీతి 82 పద్యములలో చేయబడినది. దీనిని బట్టి కథకంటె వర్ణనకే రాయలు ప్రాముఖ్య మిచ్చినట్లు విదితమగుచున్నది.

కృష్ణరాయలు నాయక సౌందర్య వర్ణనమును శ్రీరంగవర్ణనమున చేసినాడు. విష్ణుచిత్తుడు మధుర కేగు సందర్భమున ప్రయాణము, 'యాము నాచార్యుని జైత్ర యాత్రను వర్ణించుసందర్భమున యుద్ధము. గోదాశ్రీరంగేశ్వరుల వివాహ సందర్భ

మున పరిణయము మొదలగు ప్రబంధోచితములగు పెక్కు వర్ణనలను కృష్ణరాయలు తన ఆముక్తమాల్యదయందు చేసినాడు అష్టాదశవర్ణనలలో కొన్ని వర్ణనలు ఆముక్తమాల్యదయందు కానరావు. అష్టాదశ వర్ణనలలో కొన్ని లేకుండుట దోషము కాదని ఆలంకారికులే తెలుపుటచే నిదిలో పముకాదు. "రాయల వర్ణనలు గొప్ప ఉపజ్ఞను, ఊహశాలికను వ్యక్తము చేయును. చేపట్టిన వస్తువు స్వభావ భటాంకర స్నాయువులను గూడ స్పృశింపగల రూపతిని కున్నదని ఋజువు చేయగలవు. కాని అనపేక్షిత విస్తీర్ణములై కథాగతి కడ్డుతగులును" అని కృష్ణరాయని వర్ణనలను గురించి డా॥ యస్వీజోగారావుగారు వివరించినారు. కృష్ణరాయల వర్ణనములందు శైలీసౌష్ఠనము కంటె భావపటిష్టత అధిక ముగా గోచరించును.

కృష్ణరాయలు వ్యవహారప్రబోధమునకు రాజనీతిని సద్యః పరనివృత్తికై ఋతువర్ణలను, శివేతరక్షతికై శ్రీరంగేళుని వర్ణనాదులను ఉపదేశమునకై విష్ణు భక్తుల ప్రబోధములను చేసి కాంతా సమ్మిత మగు ప్రబంధమును వినిర్మించినాడు.

5. ఆలంకారిక రచన :

ఆముక్తమాల్యదవంటి శైలీ వైవిధ్యమున్న ప్రబంధము మరొకటిలేదు. శైలినే ప్రాచీనాలంకారికులు "శయ్య" అని పేర్కొనిరి. కావ్యత్వసిద్ధిహేతుక మైన శబ్దవిన్యాసము శైలి. ఇది రచనారీతికి సంబంధించినది. కృష్ణరాయలశైలి వర్ణనాత్మకమైనది. సంస్కృతాంధ్రముల ప్రౌఢిని సమ్మేళనము చేసికొని రూపొం దిన విశిష్టశైలి అతనిది.

కృష్ణరాయలకు ఉత్ప్రేక్షోపమలతో మిళితమైన స్వభావోక్తిపై ఎక్కువ మక్కువ. కాని అతడు చేసిన కొన్ని కల్పనలు అతిశయోక్తులతో అసహజముగా కూడ ఉన్నవి. మధురానగర వర్ణనా సందర్భములోని క్రింది పద్యమును పరిశీలింపుడు.

తే. "కాద్రవేయులు భూమి ముఁ గై కొనంగ,
నురగలోకంబు వెడలి తత్పరిఖనీలు
నెగసితోడ నెక్రుంకుదుర్నిలువ లేక
తత్తటా బద్ధ గారుత్మతముల కులికి." (–ఆముక్తమాల్యద 2–7)

ఇట్టి వర్ణనలు సావకాశముగా ఒకచోట కూర్చొనిచేయు గడ్డు సమస్య పూరణములవంటిది. కృష్ణరాయల కాలములో ఇట్టి వర్ణనలకు కూడ ఆదరముండి యుండును.

ఆముక్తమాల్యద, ఉద్మహాలయనాథుడు, తింత్రిణీపల్లవోత్కరము – ఇత్యాది ప్రయోగములనుబట్టి కృష్ణరాయల సంస్కృతీకరణ చాతురి సువ్యక్తమగు చున్నది. సుధాశనవర్ధకి, ద్రుహిణాండము, రథచరణపాణి మున్నగు స్వతంత్ర సంస్కృత సమాసములను కూడ కృష్ణరాయలు కల్పించియున్నాడు. దేశ్యశబ్దములను ప్రయోగించుటయందును కృష్ణదేవరాయలు ఇతర కవులెవరికిని తీసిపోలేదు. దండ, సడింపులు, తగిలించుట, ఈలకఅచుట, కాటువడుట, తప్పిదారుట, పిల్ల పిల్లతరము, తొలకులు, కందనకాయ ఇత్యాది జనవ్యవహార సన్ని హితములగు అర్థవంతములైన దేశ్యపదము లెన్నిటినో రాయలు ఆముక్తమాల్యదలో ప్రయో గించినాడు. 'గుమ్మడికాయంత ముత్తెము' 'ఇంటిలో ఏదుముల్లు' వంటి జాతీయ ములను, నూతుల్ ద్రవ్యబేతాళములు పుట్టుట, అఱచేతి వ్రాలుగనుట ఇత్యాది లోకోక్తులను రాయలు వాడినాడు. ఇవి అతని శైలికి పుష్టిని చేకూర్చుచున్నవి. కాని నైఘంటిక మైన పదము లుపయోగించుటవలనను, సంస్కృత వ్యాకరణము తెలిసినవారికే అర్థమగు పదప్రయోగములవలనను, తెలుగు వ్యాకరణములలో సాధారణముకాని సంధికార్యముల నుపయోగించుటవలనను, అన్వయ క్లేశమువల నను, ఎంతటి భావమునై నను ఒకే పద్యమున కుదించి చెప్పుటవలనను, సంస్కృ తాంధ్ర పదముల విచిత్ర సమ్మేళనమువలనను, రచనా వైచిత్రిమూలమునను, బంధమునందలి గడుసుదనమువలనను ఆముక్తమాల్యదా ప్రబంధము నారికేళ పాకముగా ప్రౌఢతరమైన ప్రబంధముగ రూఢికెక్కినది.

గోదాదేవివర్ణన సందర్భమునందలి క్రింది పద్యములోని అన్వయ క్లిష్టతను పరికింపుడు.

మ."తళుకొత్తు న్భుజకీర్తి వజ్రఘృణి సూత్ర న్యూత హారస్ఫుర
త్కళికాచిత్రకుచద్వయోపరి గళా ధస్స్వల్ప విస్తారదై

ర్ఘల సత్తిర్య గురస్తటంబను వివాహాంచ న్మనోజాత పా
టల దంత చ్ఛగ బోద బాసికము దండల్వోలెఁ గేల్లింతికిన్."

(–ఆముక్తమాల్యద, 5–20)

గోదాదేవి వక్షస్థలము భూషణాదులచే మెరయుచు బాసికమువలె నున్నదట. ఆమె చేతులు పూలదండలవలె నున్నవట. ఈ పద్యమందు భావి కథార్థము సూచింపబడినది. గోదాదేవి వివాహమునకు పూలదండకు అవినాభావ సంబంధ మున్నది. ఈ భావమును అన్వయించుకొని భావించినచో అమితానందము వ్యక్తమగును. కృష్ణరాయల వర్ణనలు కొన్ని క్లేశముచే అన్వయించుకొని మనస్సులో భావించుకొన్నప్పుడే చక్కగా అర్థమగును. అపుడు క్లేశమునకు మించిన సౌందర్యము భాసించును. మాలదాసరి చూచిన వటవృక్ష వర్ణన ఇది:

శా. "కాంచెన్వైష్ణవుఁ దర్ధయోజన జటాఘూటోర్ధ శాఖోపశా
ఖాంచజ్ఝాట చిరస్మరుద్రయదనీయః ప్రేషితో ద్యచ్ఛదో
దంచ తీట కృత వ్రణచ్ఛలన లిప్యాపాదితాధ్వన్యని
స్పంచారాత్త మహాఫలోపమ ఫలస్ఫాయ ద్వట ఖ్మాజమున్."

(–ఆముక్తమాల్యద, 6–15)

ఈపద్యములో కృష్ణరాయలు ఎంతో భావమును కుదించి చెప్పినాడు. మర్రి ఊడల నుండి బయలు దేరిన శాఖోప శాఖల పత్రములు గాలి తాకిడికి చాలా దూరము ఎగిరిపోయినవి. పురుగులు కొట్టి వేయుట వలన వాటిమీద ఏర్పడిన గీతలు వ్రాతలవలె ఉన్నవి. అవి ఆ చెట్టుపై బ్రహ్మరాక్షసుడున్నాడని, దరికి రావద్దని పాంథులను హెచ్చరిక చేయుచున్నట్లున్నవి. మర్రిచెట్టు పళ్ళు ఈ పుణ్య కార్యము వలన ఫలించిన పుణ్యఫలితముల వలె ఉన్నవట. ఇందు కృష్ణరాయల సునిశితమైన ప్రకృతి పరిశీలనము సువ్యక్తమగుచున్నది.

కృష్ణరాయల కవిత్వములో ఉద్వేలమైన ప్రతిభ. ఉత్కటమైన పాండి – త్యము అడుగడుగున కన్పట్టు చున్నది. వేదాంత జ్యోతి స్సంగీత రాజనీతి నాట్య వైద్య సాముద్రిక, అలంకారాది శాస్త్రములందు తనకు గల పాండిత్యమును రాయలు

ఆముక్తమాల్యదయందలి పద్యములన్నియు ప్రసిద్ధములైన అర్థాలంకా రములందేదో ఒక దానికి లక్ష్యప్రాయమగునట్టివే. ఆముక్తమాల్యదలోని ఆలం కారిక ప్రౌఢశైలియే అతనికా శాస్త్రమున గల సర్వతోముఖ పాండిత్యమును వ్యక్తము చేయుచున్నది. ఆముక్తమాల్యదలో రాయలు ప్రదర్శించిన లోకజ్ఞత, – సంప్రదాయ పరిజ్ఞానమును నిరుపమానములు. రాయలు ఆముక్తమాల్యదలో ప్రద ర్శించిన అసమాన సంగీత వైదుష్యములు కనుమలూరు శివయ్యగారు చక్కగా దర్శించినారు.

ఆముక్తమాల్యదలో పద్యములవలె వచనములు కూడ దీర్ఘములై దీర్ఘ సంస్కృత సమాస భూయిష్టములై మిక్కిలి ప్రౌఢముగా నుండును. విష్ణుచిత్తుడు స్వపురమును ప్రవేశించు సందర్భమునందలి వచనము, శ్రీరంగేశ్వరుని వర్ణించు వచనము' ఇందుల కుదాహరణములు, చండాల బ్రహ్మరాక్షస సంవాదమునందలి ఈ క్రింది వచనము అలతియలతి వాక్యములతో కూడి మిక్కిలి సరసముగా నున్నది. చూడుడు.

వ. "అది యట్లుండె నింకొక్కహితంబు సెప్పెద, నదియును బ్రాణ భయంబున
వాడు కార్యవశంపు మాటగాఁ దెలియక, మాధ్యస్థ్యంబు కాఁదెలిసి, వినుము.
వినకున్న భూశహితంబు ఁగోరి యుచ్చరించుమాట కీశ్వరుండైన మెచ్చుఁగదా!
వ్యాఘ్రసింహవరాహ వృకజంబుకాది శరాముపుల యందొక్క తిర్యక్కువుగావు;
దేవయోనివి, నీకును మాకుంబలెవఁ గరచరణ ముఖాస ఘనంబులు గలవు;
మాటలను మాయట్ల యకర్తవ్యతా విచారంబులు సమానంబ! హా మఱచి
యంటి; స్థావరంబుల కంటెఁ గీటాదులకు, వానికంటె మఱి మృగాదులకు
వానికంటె మఱి పశుపతంగాదులకు, వానికంటెను మాకును, మాకంటెను –
మీకును, గరణ కళేబరాది పాటవం బెక్కుడు, విజ్ఞానంబును, ఘనంబు,"

(–ఆముక్తమాల్యద,6–31)

ఆముక్తమాల్యదలో సంవిధాన చాతుర్యము, కల్పనాచమత్కృతి, పాండితీ పటిమ, వర్ణనావైదగ్ధ్యము, ఆలంకారిక శైలి, మున్నగు ప్రబంధ లక్షణములన్నియు ప్రచురములైనవి. కనుక ఆముక్తమాల్యద విశిష్టమైన ఒక ప్రౌఢ ప్రబంధము.

3. మాలదాసరి కథ

- శ్రీకృష్ణదేవరాయలు

దక్షిణభారతదేశంలోని రాష్ట్రాలలో ఒకటి తమిళనాడు. తమదైన ద్రావిడ సంస్కృతిని తరతరాలనుండి కాపాడుకొంటున్న భూభాగం ఇది. అనేకానేక శైవాలయాలకు, వైష్ణవాలయాలకు నిలయమైన దేవభూమి ఇది. నాయన్మార్లు, ఆళ్వారుల జన్మలతో పునీతమైన పవిత్రభూమి కూడా ఇదే. ఆ పవిత్రభూమిలోని 108 దివ్యతిరుపతులలో 'తిరుక్కురుంగుడి' ఒక దివ్యదేశం.

ప్రాచీనతమిళనాడు చేర, చోళ, పాండ్యనాడుల సమాహారం. పాండ్యనాడులోని తిరునల్వేలికి 30 కి.మీ. దూరంలో 'నాంగునేరి' అనబడే 'వానమామలై' దివ్యదేశానికి 15 కి.మీ దూరంలో 'నంబి ఆరు' అనే ప్రఖ్యాతితో ప్రవహించే 'దక్షిణసింధు' నదీతీరంలోని పుణ్యక్షేత్రమే ఈ కురుంగుడి. సంస్కృతంలో 'కురంగం అంటే 'జింక'. ఈ ప్రాంతంలో జింకలు ప్రత్యేకించి కృష్ణజింకలు విస్తారంగా సంచారం చేయడంవల్ల స్థానికులు కురుంగుడిగా ఈ ప్రాంతాన్ని పిలుచుకున్నారు. కృష్ణజింకలు సంచరించే స్థలంలోనే యాగాదులు నిర్వహించడం ప్రాచీన శాస్త్రసంప్రదాయం. అంతేకాదు పెరియాళ్వార్, తిరుమళిశై ఆళ్వార్, నమ్మాళ్వార్, తిరుమంగై ఆళ్వార్లు మొత్తం 40 పాశురాలతో కీర్తించిన మహిమాన్విత క్షేత్రం కురుంగుడి.

కురుంగుడి 'వామనక్షేత్రంగా' ప్రసిద్ధి. ఇక్కడి స్వామి మూడు భంగిమలలో దర్శనమిస్తాడు. నిలుచున్న మూర్తి 'నిర్జనంబి'. ఆసీనభంగిమలోని మూర్తి 'ఇరుంది. నంబి' శయనభంగిమలోని మూర్తి 'కిడన్దనంబి'. అంతేగాక కురుంగుడి సమీపంలోని మహేంద్రపర్వతంలోని నంబి తిరుమలైనంబి'. ఈ ఆలయానికి సునూరు ఒక

కి.మీ. దూరంలో ఒక చిరునదీతీరంలో తిరుప్పార్కడల్ నంబి. ఈ క్షేత్రంలోనే వెలసిన ఐదుమూర్తులు త్రివిక్రమ, వామన, శ్రీధర, హృషికేశ, పద్మనాభమూరుల అంశాలని పెద్దల అభిప్రాయం. అంతేకాదు ఇక్కడి స్వామిని వడనము అని కూడ వ్యవహరిస్తారు. వటున్న అంటే బ్రహ్మచారి. వామనుడు వటు ఆకారంలో వెళ్ళినవాడు కనుక "వడుగనంబి' అని అర్థవిశేషం.

ఇక్కడి ధృవమూర్తులకు వనమూలికలతో కూడిన సహజమైన లేపనం ఆకర్షణీయంగా ఉంటుంది. ఈ స్వామిని భక్తులు

శ్లో॥ శ్రీక్షీరాబ్ధి తరంగిణీతటతలే పూర్ణాహ్వయ శ్రీపతిః
దివ్యేభాతి తిరుక్కురుంగుడిపురే పంచాకృతిద్యోతితః
సంప్రాప్త శృభిసించకేతకపదం వైమానమైంద్రేముఖ
స్థాయీ సాక్షిపదం కురుంగుడి లజానాథ శ్శరారిస్తుతః

అని భక్తిశ్రద్ధలతో సేవిస్తారు.

ఈ క్షేత్రప్రసిద్ధికి మరికొన్ని కారణాలు కూడా ఉన్నాయి.

మొదటిది ఈ క్షేత్రమాహాత్మ్యం వరాహపురాణంలో విఖ్యాతం. అంతేగాక కైశిక మాహాత్మ్యం ఈ క్షేత్రానికి సంబంధించిన విశేషాలను వివరించే విశిష్టగంథం. అంతేకాదు ఈ క్షేత్రమహిమ దశదిశల ప్రాకడానికి అట్టడుగు వర్గాన్ని కూడా ఆకర్షించడానికి ఈ క్షేత్రానికి సంబంధించిన మాలదాసరికథ కూడా ఒక కారణం.

'కురుంగుడి'కి దగ్గరలోనే ఒక మాలవాడ. ఆ వాడలోని వారికి పొలాల్లో కష్టపడడం, కులవృత్తి చేసుకోవడం మాత్రం తెలుసు.

రోజంతా శ్రమించి చీకటిపడ్డాక వండుకొన్నది తిని, ఆపై హాయిగా నిదరపోవడమే తెలుసు.

భక్తి, గిత్తి లాంటివి వారికి ఆమడ దూరం.

అయితే ఆ వాడలోనే ఒక వైష్ణవ దాసరి ఉన్నాడు.

అతను ఆ వాడలోని వారందరిలోనూ ప్రత్యేకంగా కనబడే వ్యక్తి.

ఆ దాసరికి తన తల్లిదండ్రులెవరో తెలియదు.

ఎక్కడ తాను పుట్టాడో కూడా తెలియదు.

అతనికి తన పేరేదో కూడా తెలియదు. అయినా వాడలోని తమిళులు 'నంబాడువాన్' అని నామకరణం చేశారు. అతనికి తెలిసిందల్లా వామనావతార ఆవిర్భావం.

కురుంగుడి ఉత్సవాలలో జరిపే అనేక కార్యక్రమాలలో తానూ తరచూ వినే 'వామనావతార వైభవం'.

దాసరి దూరంగా నిలబడి ఆ కథను భక్తిశ్రద్ధలతో వినేవాడు.

అతనికి భక్తితన్మయత్వం తప్ప మరేదీ కాబట్టదు.

అందుకే దాసరి మనోనేత్రం ముందు సర్వదా ఆ స్వామి సాక్షాత్కరిస్తుంటాడు.

గొడుగు చేతబట్టిన బుడుతని రూపం.

ముచ్చటైన రూపంతో బుడిబుడి నడకలతో బలిచక్రవర్తి యాగశాల వైపు వెళుతున్న మోహనరూపం.

మూడడుగుల దానమడిగిన మాయావి రూపం.

ప్రహ్లాదపౌత్రుని కరుణించిన రూపం.

అన్న దేవేంద్రునికోసం ఆరాటపడిన ఉపేంద్రుని రూపం.

అంతేకాదు "ఇంతింతై వటుడింతయై బ్రహ్మాండాంత సంవర్ధితమైన విరాట్స్వరూపం. ఆ దివ్యరూపమే మాలదాసరిని ఆకర్షించింది.

దివిజులు కూడా మెచ్చుకునే రీతిలో గానం చేయడమే దాసరికి తెలిసిన ఏకైక విద్య. అది గానం కాదు. స్వరప్రవాహం. అమృత ప్రవాహం. మంగళ ప్రదాయకమైన కైశికరాగ సమన్విత కీర్తనల సమాహారం.

'కురుంగుడికి దగ్గరి వాడలోని దాసరి రోజూ సభక్తికంగా వామనమూర్తిని సేవించడానికి కదిలేవాడు. అతని వేషం చాలా చిత్రమయింది.

అతని చొక్కా చమురంటి మాసిన తోలు చొక్కా, అతని టోపీ ఆ కాలంలో భక్తులు తొడుక్కొనే టోపీలాంటి తోలుటోపీ.

అంతేకాదు. అతనికి ఇత్తడితోటి చేసిన శంఖచక్రాల కమ్మలున్నాయి.

భుజాన పసుపువన్నె ఉత్తరీయం ఉంది.

ఒక చంకన తోలు తిత్తి, మరొక చంకన బుట్ట, చేతిలో గరుడ కంబం అతని భక్తి సరంజామాలు.

అంతేకాదు ఓటిదండె, నెత్తిపై స్వామి పాదం, మెడలో తులసీపూసల కంటె, ముఖాన తిరుచూర్ణపు నామం ఇది దాసరి వేషం. ఇవన్నీ అతడు మనసారా స్వీకరించిన అలంకరణలు.

ఈ వేషంతో స్వామి సేవకోసం దాసరి కురుంగుడివైపు రోజూ కదిలే వాడు.. కురుంగుడి దగ్గరి నూపురతీర్థంలో ఆలయార్చకులు, వేదపండితులు, మరి సామాన్యులు స్నానం చేయనిచోట తానమాడేవాడు. మరల యథాతథ వేషంతో గుడికేసి కదిలేవాడు.

ఆ రోజుల్లో కురుంగుడి ఆలయం ఇప్పటిలా సువిశాలమయింది కాదు. గర్భగుడిలో స్వామి, అమ్మవారు అలాగే ఉత్సవమూర్తులు. బయట కటాంజనం ఉండేది. అర్చకులు, భక్తులు స్వామి గర్భాలయం దగ్గరగా వెళ్ళి సేవించేవారు.

ఆ కాలంనాటి వారి నియమాలు ప్రకారం మాలదాసరి గర్భగుడి బయట నిలబడేవాడు.

ఆ ఆలయానికి ఒక ధ్వజస్తంభం ఉంది. ఆ ధ్వజస్తంభం దగ్గర ఆగి దాసరి మనోహరంగా పాడేవాడు. గుడిలోపలికి వెళ్లేవారంతా తదేకంగా దాసరిని చూచేవారు.

అతని భక్తికి పరవశించేవారు.

అతని సంగీతానికి తన్మయులయ్యేవారు.

దాసరి ఆలయసేవనం ఒకనాటిది కాదు. అనేక వారాలు, నెలలు, సంవత్సరాలు గడిచిపోతూనే ఉన్నాయి.

ఆ వేళ 'ఏకాదశి' తిథి. స్వామికి ప్రీతికరమయిన తిథి.

ఆ హరివాసరదినంలో భక్తాదుల తాకిడి ఎక్కువగానే ఉంటుంది. అయినా.. దాసరి యథాప్రకారం ఆ ఏకాదశిరోజు గుడికి వెళ్ళి ధ్వజ స్తంభం దగ్గర నిలబడి పాడడం మొదలెట్టాడు.

దాసరి పాదుతుంటే స్వామి పవిత్రతిథినాడు భక్తుని కటాక్షించాలను కొన్నాడు. కానీ తనకు భక్తునికి మధ్య ధ్వజస్తంభం అడ్డుగా ఉంది.

స్వామి వీక్షణంతో ధ్వజస్తంభం పక్కకు కదిలింది.

స్వామి దాసరిని కరుణతో వీక్షించాడు.

ఆలయ అర్చకులు ఆశ్చర్యపడ్డారు.

వైష్ణవోత్తములు దిగ్భ్రాంతులయ్యారు.

సామాన్యభక్తులు చకితులయ్యారు.

పాట ఆగింది.

దాసరి స్వామిని కళ్ళారా దర్శించాడు.

తన జన్మ ధన్యమయిందని భావించాడు.

నల్లనయ్య దర్శనంతో మంగళకైశికగానం చేసి వామనా! కేశవా! మాధవా! అంటూ తన వాడవైపు కదిలాడు.

ఇప్పటికీ కురుంగుడిలో స్వామికి ఎదురుగా కాకుండా ధ్వజస్తంభం పక్కకు తప్పి ఉండడం గమనించవచ్చు.

వైష్ణవాలయాలలో ఉత్సవాదులకు కొదవలేదు. నిత్యోత్సవాలు, నక్షత్రోత్సవాలు, తిథి ఉత్సవాలు, వారోత్సవాలు, పక్షోత్సవాలు, మాసోత్సవాలు, అయనోత్సవాలు, సంవత్సరోత్సవాలు, విశేష ఉత్సవాలు. పవిత్ర ఆలయానికి భక్తులు తన ఇచ్ఛవచ్చినట్టు వచ్చి సేవించడానికి పెద్దలు ఏర్పరిచిన నియమాలు ఇవి.

దాసరి ఎప్పటిలాగే కురుంగుడి ఆలయం కేసి నడుస్తున్నాడు.

దారిలో ఒక సామాన్య వ్యక్తి ఆలయంచేసి పరుగులు తీస్తున్న ఊర్ధ్వ పుండ్రధారిని చూచి–

"అయ్యా! గుడిలో ఏమిటీ విశేషం?" అని ప్రశ్నించడం విన్నాడు.

"ఇవాళ విశాఖ– ఆషాడమాస శుద్ధ ఏకాదశి తొలి ఏకాదశి. దీన్ని శయన ఏకాదశి "ప్రచలు ఏకాదశి అని కూడా వ్యవహరిస్తారు. మహావిష్ణువుకు, ఏకాదశి చాలా ప్రియమయింది. అంతేకాదు ఎకాదశి వ్రతం ఆచరించే వారిని స్వామి కరుణిస్తాడు" అని జవాబిచ్చాడు.

"స్వామీ! ఆ వ్రతం ఎలా ఆచరించాలి?" అని కుతూహలంతో అడిగాడు. సామాన్య వ్యక్తి.

"ఏకాదశివ్రతం ఆచరించేవారు దశమినాడు రాత్రి నిరాహారులుగా ఉండాలి. ఏకాదశినాడు సూర్యోదయం కాకముందే నిద్రలేచి కాలకృత్యాలు తీర్చుకుని శ్రీహరిని పూజించాలి. అసత్యం ఆడరాదు. స్త్రీలతో గడపరాదు. కాని పనులు చేయకూడదు. దుష్టఆలోచనలు చేయరాదు. ఆరోజు రాత్రిఅంతా జాగరణచేయాలి. మరుసటిరోజు అంటే ద్వాదశిరోజు అనుష్ఠానాలు పూర్తి చేసుకొని శ్రీవారిని సేవించాలి. మరోసారి మరికొన్ని విశేషాలు చెబుతాను. గుడిగంటలు మ్రోగుతున్నాయి" అంటూ ఆచారులవారు కదిలారు. దూరంగా నిలబడ్డ దాసరి ఇవన్నీ సొంతంగా విన్నాడు. తానూ ఆచరించాలనుకొన్నాడు. అలాగే ఆనాటినుండి తనకు తోచినరీతిలో ఏకాదశివ్రతం సాగిస్తూనే ఉన్నాడు.

కాలం గడిచిపోతూ ఉంది.

ఆషాఢమాసపు శుద్ధ ఏకాదశితో ప్రారంభమయ్యే చాతుర్మాస్యవ్రతాలకు ముగింపు దినం వచ్చింది.

అదే కార్తీకశుద్ధ ఏకాదశి. ప్రబోధినీ ఏకాదశి. కాయధాన్యాలతో చేసిన ఆహారం ఏమీ తినకూడదు అన్న నియమాన్ని పాటించే ఏకాదశి.

మాలదాసరి ఈ నియమాలన్నీ పాటించాడు. ఆషాఢశుద్ధ ఏకాదశి రానే వచ్చింది. దాసరి నిత్రుపవాసం చేశాడు. రాత్రి స్వామిని తలచుకుంటూ పడుకున్నాడు. బ్రాహ్మీముహూర్తంలోనే కురుంగుడి వెళ్ళాలనుకున్నాడు.

అర్ధమ రేయి. చిమ్మచీకటి. ఇంటి పక్కన ఒక కోళ్ళగూటిలోకి పిల్లి చొరబడింది. కోళ్ళన్నీ పెద్దగా రొదచేశాయి. ఆ రెపరెపలకు, ఆ అలజడికి దాసరికి మెలకువ వచ్చింది. రాత్రి గడిచిందేమో అనుకున్నాడు. గుడికి వెళ్ళే సమయం ఆసన్నమయిం దని అనుకున్నాడు. యథాతథంగా అన్నీ సవరించుకుని కురుంగుడికేసి వెళ్ళాడు. ఏదో మరులుతీగలు తొక్కినట్లుగా దారి తప్పాడు. పిలిస్తే పలికే చీకటిలో దారి తెలియక తిరిగి తిరిగి ఒక నిర్మానుష్యమయిన అడవిలో ప్రవేశించాడు. అక్కడ ఒక కాలిబాట కనబడింది. ఈ కాలిబాటలో నడుస్తూ కురుంగుడి చేరవచ్చునను కొన్నాడు. దారినిండా ఉత్తరేణుపొదలు బలిసి ఉండడంతో దాసరి కాళ్ళకు చుట్టుకుంటున్నాయి. దాసరి కాళ్ళకు చుట్టుకునే ఊడల్ని లాగి విసిరేస్తూ పల్లేరులనుబి లాగి పారవేస్తూ త్వరత్వరగా అడుగులు వేస్తూ పోతూ ఉన్నాడు.

ఆ మార్గంలో ఒక మర్రిచెట్టు. అది అర్ధయోజనం విస్తరించి ఉంది. అది ఊడల మర్రిగా కనిపించింది. ఆ మర్రిచెట్టులో గాలి దూరినపుడు ఆకులు దూరదూరానికి ఎగిరిపోతున్నాయి. ఆ ఆకులన్నీ పురుగు కొట్టినవి. అది అక్షర పంక్తిలా కనిపించింది. ఈ మర్రిచెట్టులో బ్రహ్మరాక్షసుడున్నాడు. ఇటుకేసి రాకండి. అని హెచ్చరించినట్టుగా ఉంది. ఆ ప్రాంతంలో నరసంచారం లేదు. అందుకే చెట్టునిండా పండ్లున్నాయి. దాసరి మురుగు వాసనకొట్టే అపమార్గం దాటి మర్రిచెట్టు దగ్గరికి చేరాడు.

అక్కడ ఒక బ్రహ్మరాక్షసుడు కనపడ్డాడు. వాడు కండకన్నులు వాడు. బండ బూతులవాడు. కుండలవంటి మోకాళ్ళవాడు.

ఆ రాక్షసుడు దాసరిని చూడగానే 'ఆగు! ఆగు!' అని చెట్టు నుండి దూకాడు. చెట్లన్నీ నుగ్గునుగ్గయి పోయాయి. దాసరిని జోడముతో కొట్టాడు. దాసరి వాటిని

చించేశాడు. బ్రహ్మరాక్షసునికి కోపం వచ్చింది. దాసరిని ముందుకు లాగాడు. దాసరి ప్రతిఘటించాడు. రాక్షసుని రొమ్ముగుద్దాడు. పెద్ద దెబ్బ కొట్టాడు. వెనకపడ్డ రాక్షసుడు మరలా కోపంతో తన మీదకి వస్తాడని దాసరి సిద్ధంగానే ఉన్నాడు. కానీ రాక్షసుడు రాలేదు. ఆయుధం కోసం వెతుక్కుంటున్నాడు. చివరకు బ్రహ్మరాక్షసుడు తన రాక్షస సమూహం చూచి కేక వేశాడు.

'పట్టుకోండి. పట్టుకోండి' అంటూ అరిచాడు. చివరకు తప్పించుకుని పోతుకు దాసరిని అమాంతం రాక్షసగణం పరుగులెత్తుతూ పట్టుకొంది.

'దాసరీ! నన్నింతగా ఆటపట్టించావు కదా! కత్తితో నీ తలకాయ నరుకుతాను. పొంగే వేడి నెత్తురు తాగుతాను. నీ కండలు కోసి కాల్చి దాసిపిశాచి ఇస్తుంటే తాటితోపులో కట్టిన మనిషిపుర్రెలకుండల్లో కురుస్తున్న కల్లు తాగుతాను. నన్నింతగా ఆటపట్టించిన నిన్ను మామూలుగా చంపుతానా?' అని బుసలు కొట్టసాగాడు. దాసరిని నరకడానికి కత్తి పాత్ర తెమ్మని పిశాచులకు ఆన జారీ చేశాడు. పశువుల కాళ్ళగట్టి కింద పడేసినట్టుగా దాసరి కాళ్ళు చేతులు కట్టి పడేశాడు. ఆ పడేసేవేళ తాను కూడా కిందపడ్డాడు. ఆ సమయంలో దాసరి రాక్షసునితో ఇలా ఇన్నాడు.

'రాత్రించరా! ఒక మాట విను. తొందరపడతావెందుకు? నీవు అన్ని విధాలా బలవంతుడివి. దేవతలంతా నీ ముందు దిగదుడుపే. చూడు! నిన్ను తప్పించుకుని నేకెక్కడికీ పోలేను. ఎదురుగా పెట్టిన కంచంలోని ఆహారాన్ని నేను. అయినా నన్ను నీవు పట్టినపుడు నా శక్తికొద్దీ పోరాడాను. కారణం తెలుసా? ఏ జీవిగాని ప్రాణరక్షణ చేసుకోవడంలో తప్పేమీ కాదు. అయినా నిన్ను నేను ఓడించలేనని నాకు తెలుసు. నాకు శరీరం మీద ఏమాత్రం కోరిక లేదు. ఈ ప్రాణం పోవడమే మంచిది. ఇందుకు కారణాలెన్నో!

ఓ రాక్షసా! విను. నేను హీనకులంలో పుట్టినవాణ్ణి. నా వల్ల ఇతరులకు ఏ కాస్తంత సంతోషమైనా అదే నా సుకృతి అనుకొంటాను. ప్రాణపరిత్యాగ మన్నది

నాకు ముక్తితో సమానం. శిబిచక్రవర్తి చరిత్ర వినలేదా? ఆ మహానుభావుడు. తనను ఆశ్రయించి శరణుకోరిన పావురంకోసం తన శరీరత్యాగానికే సిద్ధపడ్డాడు. ఆ మహారాజుకు శరీరం అస్థిరమని బాగా తెలుసు. అలాంటి శరీరాన్ని నీకు సమర్పించి ముక్తి గడించడం మంచిదే కదా! నీవే మంటావు?

బ్రహ్మరాక్షసా! ఒకసారి ఆలోచించు. ఈ శరీరానికి ఎన్ని ఆపదలు? రోగాలు రావా? గ్రహపీడ లుండవా? ఈ శరీరం కోసం ఆశపడ్డావు. కొన్నివేళల్లో ఇష్టపడి రుచికరమని పుచ్చుకొన్న ఆహారం కూడా విషం కాదా? దారిలో నడయాడే – సమయంలో తేళ్ళు కుట్టవా? అలాగే విషప్రాణులవల్ల ప్రాణం నిలుస్తుందా? అంతేకాదు మందులేని మనోవ్యాధి సంగతేమిటి? అంతెందుకు? ప్రయాణాలలో బందిపోట్లు మీదపడితే అంతేగతి అని తెలియదా? అరణ్యసంచారంలో పులి సింహం లాంటి క్రూరజంతువుల వలన మరణం రాదా? మద్యపానాది. అలవాట్లవలన బలముడిగి శరీరం క్రుంగి కృశించదా? అంతెందుకు? ఒంటి మీది రాచపుండు నానాయాతనలు పెట్టదా? దారిలో వెళుతున్నా, ఇంట్లో వున్నా తలపై పిడుగులు పడితే హరీ హరి కదా! ఇన్ని రకాల విపత్తులున్నా యని తెలిసిన జీవి ఆకలితో నకనకలాడే వానికి ఆహారం కావడం సముచితమే కదా!...

సరే! అవన్నీ ఎందుకు? నీ నుంచి కోరి ఒక మాట చెబుతా. ప్రాణ భయంతో ప్రాధేయపడుతున్నానని అనుకోకు. ప్రపంచంలో భూతహితమన్నది. ఒకటున్నది. ప్రాణికి మేలుచేస్తే పరాత్పరుడు కూడా మెచ్చుకుంటాడు.

నీవు సింహాది క్రూరమృగకోటి లోని వాడవు కావు. నీవు దేవవర్గానికి చేరిన వాడివి. నాలాగే మాకులాగే నీకూ కాళ్ళు చేతులున్నాయి. ఏది చెయ్యాలో ఏది చెయ్యకూడదో ఆలోచించడం నీకు నాకూ తెలుసు. శారీరకబలం గురించి ఒక నిమిషం ఆలోచిస్తే స్థావరాదులకంటె కీటకాలకు, కీటకాల కంటె మృగాలకు. మృగాలకంటె పక్షులకు, పక్షులకంటె మానవులకు, మా కంటె నీలాంటి వారికి బలం ఎక్కువ అనడం సత్యం. కేవలం బలంతో మాత్రం కాదు. తెలివితేటల్లోను తేడాలున్నాయి. ఎవర్ని చంపాలో, ఎవర్ని చంపకూడదో కూడ నీకు బాగా

తెలుసు. ఏమి తినాలో ఏం తినకూడదో కూడ నీకు బాగా తెలుసు. ఉరికే ఉత్సాహం, అసహ్యించుకొనే జుగుప్స కూడా తెలుసు. అందుకే ఒక మాల చెబుతా విను!

నా శరీరం అంత రుచికరమా? పోనీ నా దేహం శుచా? ఇప్పుడే చెప్పానుగా! నాది హీనజన్మ. ఒకమాట చెబుతా విను హింస మంచిది కాదు. ఇక్కడి హింస పరలోక హింసకు దారితీస్తుంది. నరకాద పరలోకాలలో హింస ప్రాణాంతకమని తెలియదా? మాకూ హింసాభయం ఉంది, ప్రాణభయముంది. మరణ భయం వుంది. ఒకసారి ఆలోచించు అగాధమైన మున్నీరెక్కడ? ఆకాశాన్నంటే పర్వతమెక్కడ? ఈ తేడా ఆలోచించు బల మొక్కటే పరిష్కారం కాదు. మహాబలవంతులైనవారు, వరగర్వతులు అయిన హిరణ్యకశిప రావణాదులు వేలసంవత్సరాలు బ్రతికినా మరణం నుండి తప్పించుకొన్నారా? కాలాంతకుని జయించినామని విర్రవీగిన వారు చివరకు యమపాశాలకు కట్టుబడి ప్రాణాలు కోల్పోలేదా? ఈ లోకంలో మీరు ప్రబలురు కావచ్చును. ఆ లోకంలో అశక్తులు. అక్కడ మాలాగే మీరుకూడ.

మీరు రాక్షసులు. దేవతలు మీ సోదరులు. అయినా వారు చిరంజీవు లయ్యారు. యజ్ఞయాగాదులలో వ్రేల్చబడే హవిస్సులు దేవతలకు వారి వారి వాటా ప్రకారం అందుతూనే వున్నది" అని దాసరి సవినయంగా చెప్పాడు.

"చాల్లే! నాకు పాఠాలు చెప్పకు. నేనూ ఈపాటి శాస్త్రాలు చదివినవాణ్ణి. వేదాధ్యయనం చేసినవాడనే. అవన్నీ నేడు నాకు అప్రియమే. మా సోదరులయిన దేవతల్ని కొండంతగా ప్రశంసించావు. బ్రహ్మాంశసంభూతులన్నావు. అయితేనేం? చంద్రుని కళలను గుటకలేస్తూ స్వాహా చేసేవారే. వారికి యోగ్యత ఎక్కడిది? వారు అమృతభుక్కులన్నావు. మాలాగా అపవిత్రభోజనులు కాదన్నావు. అయితే అగ్ని సర్వభక్షకుడు కాదా? మేమూ సర్వభక్షకులమే. ఆ అర్హత మాకూ ఉంది".

"ఓ దాసరీ! ఎవరికైనాగాని జాత్యన్నమే ప్రియం. ఇతరాన్నములు ప్రియములు కావు. అంతెందుకు? అమృతం తెచ్చిన గరుత్మంతుడు పాములనే ఆహారంగా

కోరుకోలేదా? దాసరీ! నిద్రాహారాలు వదలి చదివినందువల్ల నాకు ఏ ఫలితం దక్కింది? మంచిచెడ్డలు, లాభనష్టాలు, సత్యాలు నాకు అవసరం లేదు. నీ నమ్మకాలు నీవి నా నమ్మకం నాది. నా ముందు ధర్మశాస్త్రసూత్రాలు వల్లించకు. పండితుని ఒడలి మాంసం అత్యంత రుచికరం అని చెప్పు ఒప్పుకుంటాను. అయినా నీవు సర్వజ్ఞుడివిగా కనిపిస్తున్నావు" అన్నాడు రాక్షసుడు.

"అయ్యా! నేను నరుణ్ణి. హీనకులంలో పుట్టినవాణ్ణి. శాస్త్రప్రసంగాలు విన్నవాణ్ణి. నాకు తెలిసిందే చెప్పాను. ఇక నీ యిష్టం వచ్చినట్టు ప్రవర్తించు. అయినా నీవు రాక్షసులలో గొప్ప పేరుగలవాడివి. నేను నీకు ఆహారమై ఇంకా నీకు కీర్తిప్రతిష్ఠలు కలిగిస్తాను. అయితే ఒక షరతు. నేనొక వ్రతం చేస్తున్నాను. నీవు వ్రతం సఫలం కావడానికి సహాయపడతావా? ఏడు మాటలు మాటలాడితే ఏడడుగులు నడిస్తే పరస్పరం స్నేహమంటారు. నా స్నేహాన్ని గుర్తించు. మిత్రమా! ఒక చిన్నమాట.

ఇదిగో! దగ్గరి కురుంగుడిలోని వామన స్వామిని కీర్తించి వెంటనే వచ్చేస్తాను. ఇదొక వ్రతంగా ఆషాఢశుద్ధ ఏకాదశినుండి చేస్తున్నాను. ఈ వేళ కైశిక ద్వాదశితో వ్రతసమాప్తి దినం. ఈ వ్రతం పూర్తి చేసుకొని వెంటనే వస్తాను. నీకు ఆహారమౌతానని చెప్పాడు.

ఈ మాట అనగానే రాక్షసుడు దాసరి చెంపమీద చిన్నగా కొట్టి "మిత్రమా! బలే చెప్పొచ్చావులే! ఆ కట్టుకథలు చాల్లే! నీ సంగతి తెలియదని అనుకోకు. నిన్నమొన్నటిదాకా నీవు దారిదోపిడీ చేసేవాడివి. ఆ దోపిడితో విసిగి వేసారి నిన్న నీవు దాసరివై నావు. నాలాంటి వారిని తెలివి తక్కువవానిగా భావించి తప్పించుకొని ఉడాయించాలనుకొన్నావు. ఓరీ! దాసరీ ఎవడైనా నోటి దగ్గరకు వచ్చిన అన్నం ముద్దను వదలుకొంటాడా? ఊరు పేరు తెలియనివాడు కాకమ్మకథలు చెబితే నమ్ముతానా? నిన్ను నేను పోనివ్వడం, నీవు తిరిగిరావడం రెండు కుదరని పని. తర్క వితర్కాలు, మాటకుమాట ఇంకా వాదులాట లెందుకు?" అన్నాడు.

ఈ మాటలు వినగానే దాసరి చెవులు మూసుకొని నారాయణ! నారాయణ! అన్నాడు. "మాంసాహారా! నన్ను నమ్ము. నిన్ను బ్రతిమాలుకొంటున్నాను.

ఎవ్వని చూడ్కిఁజేసి జనియించు జగంబు, వసించు నిజ్జగం
బెవ్వనియందు, డిందు మఱి యెవ్వనియం దిది, యట్టి విష్ణుతో
నివ్వల నొక్క వేల్పు గణియించిన పాతకి నౌదు వేఁడ నే
నెవ్విధినైన నిన్గదియనేని, యన న్వినిబంధ, మూడ్చినన్. (6-43)

అని ఒట్టుపెట్టాడు. కురుంగుడి వెళ్ళి తప్పని సరిగా తిరిగి వచ్చి నీకు ఆహార మవుతాను" అని శపథం చేశాడు. అయినా రాక్షసుడు వినలేదు. చివరకు కారణం తెలియదు గాని రాక్షసుడు దాసరి కట్టు విడిపించాడు. దాసరి ఆశ్చర్యపడ్డాడు. తన జీవితంలో ఇదే చివరి బంధనమనుకున్నాడు. అయినా వెళ్ళివస్తానన్న మాట ప్రకారం కురుంగుడి కేసి నడిచాడు.

దాసరి కురుంగుడి ఆలయం చేరుకొన్నాడు.

అప్పుడప్పుడే తూర్పుదిక్కున అరుణకాంతులు ప్రసరిస్తున్నాయి.

ఆచారవంతులు గుడికేసి వస్తున్నారు.

వారిని చూచి దాసరి నమస్కారం చేస్తూ పక్కకు తప్పుకొన్నాడు.

దాసరి మెల్లగా నడుచుకుంటూ ధ్వజస్తంభం దగ్గర నిలబడ్డాడు.

యథాప్రకారం మంగళకైశికరాగంతో స్వామిని కీర్తించడం మొదలు పెట్టాడు.

ఆనాటి కీర్తన సామాన్యమయింది కాదు. అనుభూతితో కూడిన గానం అది. భక్తిరసప్లావితమైన అమృతధార అది.

అక్కడివారు రోజూ దాసరిగానం వినేవారయినా ఆరోజు గానం విని ఒక విచిత్ర దివ్యానుభూతితో తన్మయులయ్యారు.

గుడికేసి నడిచేవారు గుడినుండి బయటకొచ్చేవారు.

ఆహా! కులం ఏదైతేనేం? ఏ ఊరి వాడయితేనేం? ఆ భగవంతుడు దాసరికి

కంఠమాధుర్యం ప్రసాదించాడు. సామాన్యులలో ఇలాంటి స్వర మాధుర్యం లేదు. భేష్! భేష్! అనుకుంటూ కదలిపోతున్నారు.

గానం ముగిసింది.. దాసరి కటాంజనం నుండి తనివితీరా మసకమసక వెలుతురులో స్వామిని దర్శించాడు. అప్రయత్నంగా అతని కళ్ళనుండి కన్నీళ్ళు చెంపలమీద జాలువారాయి.

'స్వామీ! నీ లీలలు బ్రహ్మాదులే పసిగట్టలేరు. ఎవరిని, ఏ రూపంలో ఎలా కరుణిస్తావో నీకే ఎరుక. స్వామీ! అనుకున్న ప్రకారం ఏకాదశి వ్రతం పూర్తయింది. ఈ వేళే చివరి రోజు. ద్వాదశిరోజు నిన్ను దర్శించగలిగాను. ధన్యుణ్ణి. స్వామీ! ఏకాదశి ఉపవాసం తరువాత ద్వాదశి పారణ చేయాలి కదా! ఒక చిన్న తేడా. నేను పారణ చేయడం.. లేదు. ఒక బ్రహ్మరాక్షసునికి పారణ అవుతున్నాను. సమస్తం కృష్ణార్పణం" అంటూ దాసరి ముందుకు కదిలాడు.

'ఆలస్యం చేస్తే బ్రహ్మరాక్షసుడు తన్ను అనుమానిస్తాడేమో?' అని పరుగు నడకతో బ్రహ్మరాక్షసుడున్న అడుగులు వేశాడు.

కాసంతదూరం నడిచేసరికి ఎవరో ఒకరు తన వెంట వస్తున్నట్టు అనిపించింది. మాలదాసరి ఆగాడు. వెనకవచ్చినవాడు తన పక్కన రావడం చూచాడు.

దాసరి నిశితంగా ఆ వ్యక్తికేసి చూచాడు. అతనిది నల్లని ఆకారం. నొసట ఊర్ధ్వపుండ్రాలు భుజాన యజ్ఞోపవీతం చీకటిలో తేజోరూపుడుగా దాసరికి కనిపించాడు.

వెంటనే పక్కకు తప్పుకున్నాడు. అతనికేసి చూస్తూ–

"అయ్యా! ఎవరు మీరు? ఎక్కడికి వెళుతున్నారు?" అని ప్రశ్నించాడు.

"నేనా! బాటసారిని, యాత్రికుణ్ణి. నా పేరు మాధవయ్య. నాది దూర దేశం. దివ్యదేశాలు సంచరిస్తూ ఉంటాను. పాండ్యదేశంలోని దివ్యదేశాలలో నాకు భాగవతబంధువులున్నారు. వారిని చూడడానికి వెళుతున్నానన్నాడు. ఆగంతకుడు.

మరి నీవు? అని ప్రశ్నించాడు ఎదుటి వ్యక్తి.

'అయ్యా! నేను దాసరిని. కురుంగుడి దగ్గరి గ్రామం మాది. వామన స్వామిని దర్శించడానికి తెల్లారగట్లనే లేచి వచ్చేవాడిని. ఈ రోజు దారి తప్పాను. నడిదారిలో బ్రహ్మరాక్షసుడు నన్ను పట్టుకున్నాడు. ఆకలితో నకనకలాడుతూ నాకేసి ఆతృతతో రావడం చూశాను. అయ్యా! నేను 'నంబిని' సేవించి వస్తానని బాస చేసి కురుంగుడికి వెళ్ళాను. స్వామి దర్శనమయింది. మాట నిలబెట్టుకోవడం కోసం బ్రహ్మరాక్షసుని నివాసమైన మర్రిచెట్టుకేసి వెళుతున్నాను. ఇదే నా కథ అన్నాడు దాసరి.

దాసరి మాటల్లో భయం లేదు. సంతృప్తి మాత్రమే కనిపిస్తుంది. సద్భక్తి లక్షణాలే కనిపించాయి. సూధవయ్య దాసరిని చూచి పకపకా నవ్వాడు.

'అయ్యా, ఎందుకు పగలబడి నవ్వుతున్నారు? అని ప్రశ్నించాడు వాసు.

'నవ్వక ఏం చెయ్యమంటావ్. నిన్ను చూస్తుంటే వెర్రిబాగులవాడుగా కనిపిస్తున్నావు. 84 లక్షల జీవరాసులకు ప్రాణమంటే ప్రీతి అని తెలియదా? నీ ప్రాణం కాపాడుకోలేదా? తెలిసి తెలిసి బోనుకేసి వెళతావా? అయినా అయిందేదో అయిపోయింది నా మాట విను. నీ ఊరికి దారి నే చూపుతా చక్కా వెళ్ళిపో యాక్షసుని పీడ విరగడవుతుంది. ఈ గండం నుండి తాత్కాలికంగానయినా బయలుపడతావ్' అన్నాడు మాధవయ్య.

'హరి హరీ' అంటూ దాసరి చెవులు మూసుకున్నాడు.

'ఏం? నా మాట అంత కటువుగా ఉందా? అయిష్టమయిన మాట నేనేమీ అనలేదే?' అన్నాడు. మాధవయ్య.

'అయ్యా! నీకు ఇష్టమయిన మాట కావచ్చు గానీ, నాకు...అయిష్టమే. బ్రహ్మరాక్షసునితో నేను ఒట్టెట్టుకొని వచ్చాను. దేవుడే ఆన అని గట్టిగా చెప్పాను. బాస తప్పడం న్యాయమా? మీరే చెప్పండి' అని అన్నాడు దాసరి.

'బాసలా! వ్రాత కోతా కాదే సాక్షులెవరూ లేరు కదా! అయినా నీవు రాక్షసునికి బాకీ పడలేదు కదా! నీవు కనపడకపోయినా ఆ బ్రహ్మరాక్షసునికి దారిలో పోయే దానయ్య ఎవడో కనబడతాడు. వాడు రాక్షసునికి ఆహారమవుతాడు. అంచేత నామాట విని నీ ఊరికేసి వెళ్ళిపో' అన్నాడు మాధవయ్య.

'అయ్యా! క్షమించండి. మీ మాట అసలు వినను. వాది మానవజన్మ. మాటతప్పని వాడే మానవుడు. పంచభూతాలు సాక్షిగా దేవుని సేవించి వస్తానని వాగ్దానం చేసి వచ్చాను. నేను తప్పక బ్రహ్మరాక్షసుని దగ్గరికి వెళతా' అన్నాడు దాసరి.

'సరే! సాటి మనిషివి కదా అని నీకు లౌకికధర్మం చెప్పాను. నా మాటలు నీ చెవికెక్కినట్లు లేదు. ఎవరి కర్మ వారిదే. అయినా 'శుభమస్తు' అంటూ వెళ్ళిపోయాడు.

దాసరి ఉలిక్కిపడ్డాడు. మాధవయ్య వెళ్ళినవైపు తదేకంగా చూచాడు. ఏదో ఒక వింత కాంతి కదలిపోతున్నట్లు కనిపించింది. ఆ కాంతికేసి చేతులు జోడించి నమస్కరించి అడుగులు వేశాడు.

దాసరి బ్రహ్మరాక్షసుడుండే వటవృక్షం చేరుకొన్నాడు. దూరాన కనిపించే దాసరిని చూచాడు రాక్షసుడు. పరుగెత్తుకొంటూ దాసరికేసి వచ్చాడు.

దాసరీ! నీవు వస్తావని నేను కలలో కూడా అనుకోలేదు. మాటవరసకు నాతో బాసలాడి కురుగుండి నుండి అట్టే నీ ఊరికి ఉడాయిస్తావనుకొన్నాను.. అయినా వచ్చావన్నాడు.

'అయ్యా! మాట తప్పనివాణ్ణి. నా మీద దయతో నన్ను వెళ్ళనిచ్చావు. స్వామిని సేవించాను. నా జన్మధన్యమయింది. ఇంక నాకు ఏ బంధాలూ లేవు' –అన్నాడు దాసరి: 'రాక్షసా! ఒక్కసారి నన్ను చూడు ఎలా వెళ్ళానో అలాగే వచ్చాను. నన్ను పరీక్షించుకో. ఆకలితో నకనకలాడు తున్నావు. ఇప్పటికే చాలా

ఆలస్యమయింది. ద్వాదశి గడియలు దాటిపోకముందే నన్ను ఆహారంగా స్వీకరిస్తే నీ ఆకలి తీరితే నీకూ నాకు' పుణ్యం. అంటూ దగ్గరకు వచ్చాడు.

దాసరి దగ్గరకు వస్తుంటే 'వద్దు వద్దు నాకేసి రావద్దు' అంటూ రాక్షసుడు వెనకడుగు వేస్తున్నాడు.

ఒక్కసారిగా అక్కడ ఉన్న పిశాచగణం నివ్వెరపోయింది. బ్రహ్మరాక్షసుని కళ్ళవెంట కన్నీళ్ళు సుడులు తిరిగాయి. ' ఏనాడు వినని సత్యపాలన నీది' అంటూ బోడితల మిలమిల మెరుస్తుంటే దాసరి దగ్గరికి పరుగెత్తుకొచ్చాడు. కొండంత భక్తితో దాసరి చుట్టూ ప్రదక్షిణం చేస్తూ పాదాలమీద పడ్డాడు. పర్వతమంత ఆకారం దాసరి పాదాలమీద పడడం పాకలం అనే వ్యాధితో ఏనుగు ఎలా కింద పడిపోతుందో అలా ఉంది అతని పరిస్థితి.

'అయ్యా! నీలాంటి సత్యవ్రతులు లేరు. దేవతలు, దానవులు, రాజులు, మౌనుల్లో కూడా ఇంతటి సమర్పణ చూడలేదు. నేను రాక్షసుణ్ణి కావచ్చు. వయస్సు మళ్ళింది. ముసలివాణ్ణి అయిపోయాను. నీలాంటి సత్యవ్రతుణ్ణి ఇప్పటివరకు నేను చూడనే లేదు.

నీవు సామాన్యుడివి కావు. నీ వీణాదండంలోని సొరకాయబుర్ర ఒక తెప్ప అయితే కైశికగానంతో భవసముద్రాన్ని అవలీలగా దాటేశావు. నిత్యం స్వామిని సేవించి పుణ్యుడయ్యావు. నీ ధైర్యం, నీ జ్ఞానం, నీ సత్యభాషణం, నీ హరిపాద సేవ ఎవరిలోనూ కనిపించవు. నీకు సాటి నీవే. అన్నాడు.

రాక్షసప్రవృత్తికి దోసరి విస్తుపోయాడు. పాదాలపడిన రాక్షసుని లేవనెత్తి కావలించుకున్నాడు.

'అయ్యా! నీవు అనఘుడివి. నీలో ఏ పాపచింతన లేదు. అందుకే నా వ్రత పాలనకు నీవు సమ్మతించావు. రాక్షసోత్తమా! నీ దయవలననే నేను ధన్యుడనయ్యాను.

ఓ పుణ్యధనుడా! బాసలు అనేవి బండికండ్ల లాంటివి. కిందకూ మీదకు తిరుగుతుంటాయి. ప్రాణభయంతో చేసేవి వట్టి మాటలకోసమే. కష్టపడి సంపాదించుకొన్న భోజనాన్ని ఎవడైనా వద్దంటాడా? నీవు పవిత్ర జీవనుడివి. పుణ్యజననామం నీకు సార్థకమయింది. బ్రహ్మవిధి ప్రకారం మానవులు మీకు ఆహారమే అయినా నీవు నా బాసకు తలొగ్గావు. స్వామిని సేవించడానికి పంపావు. అంచేత నీకు పాపము అంటదు. నీకు చెప్పవలసిం దేమీ లేదు. నీకు శ్రమ అలసట తీరిపోయేలా నా శరీరాన్ని ఆరగించు. నాపై ఒట్టు. రాక్షసోత్తమా! నేనన్న మాటలో అబద్ధం ఏమీ లేదు. భగవంతుడే సాక్షి. నా శరీరంలోని మెదడు, కొవ్వు, మాంసం కడుపారా తిను. అని దగ్గరకి వచ్చాడు.

'పుణ్యాత్మా! ఎంత మాట అన్నావయ్యా! నేను దయలేనివాడినా. ఇన్నాళ్ళు ఈ పాడు తిండితోనే పొట్ట నింపుకొంటున్నాను. ఈ శరీరాన్ని పోషించుకొంటు న్నాను. ఏనాడైనా ఒక తపోధనుడు, ఒక వ్రతసంపన్నుడు నా దగ్గరకు రాకపోతాడా? అని ఎదురుచూచేవాడ్ని. ఇన్నాళ్ళకు నీవు వచ్చావు. నేను తరించానను కొంటుంటే నీవిలా మాట్లాడవచ్చా? భాగవతోత్తమా? నీలాంటి మహితాత్ములే మాలాంటివారిని దయతో చూడకపోతే మాకేం గతి? నా వెనకటి జీవితాన్ని మరి మరీ గుర్తు చేయకు. పవిత్రమయిన కత్తిని, అలాగే బ్రాహ్మణుని చంపి పాపానికి ఒడిగట్టిన కత్తిని పరుసవేది సమానంగా భావించి రెంటిని బంగారం చేస్తుంది. మీలాంట్ మహాత్ములు మాలాంటివారిని ఆ దృష్టితోనే చూడాలి' అన్నాడు.

అయ్యా! అంతా బాగుంది. దేహార్పణం వద్దనడంలో నీ ఉద్దేశం ఏమిటి? అని ప్రశ్నించాడు దాసరి.

నా పాపం ఘంటాకర్ణుని కంటే ఎక్కువా? వాడు మునులునే అమాంతం భక్షించాడు. వాని పాపాన్ని కూడా లెక్కచేయక భగవంతుడు కరుణించాడు కదా!

'నేను బ్రహ్మరాక్షసుణ్ణి. కుండల్లాగా ఉన్న మోకాళ్ళు కలవాడిని. క్రూర కర్మలు చేసినవాణ్ణి. మర్రిచెట్టువాసుణ్ణి. బాటసారుల్ని బ్రాహ్మణుల్ని నమిలి మింగేసిన

వాణ్ణి. భక్తాగ్రణి! పూర్వజన్మంలో సోమశర్మ అనే బ్రాహ్మణుణ్ణి దయచూప తగ్గవాణ్ణి. దుష్కర్మవల్ల నాకు ఈ జన్మ వచ్చింది. నీవు స్వామిని ఉద్దేశించి పాడిన సంగీతఫలాన్ని చారాదత్తం చేస్తే నాకు ఈ రాక్షసజన్మ తక్షణం పోతుంది. అంతేకాదు. ఆర్తరక్షణవల్ల కలిగే సుకృతం నీ కబ్బుతుంది.

నాకు దేహం ప్రియంకాదు. ఇప్పటికి నేనెత్తని జన్మలు లేవు. ఇంత కంటి ఉత్తమమైన, అధమమయిన జన్మలు కూడా ఎత్తాను. ఆ పరంపరలో ఇది ఒక పుట్టుక మరణాలకు ఎక్కడైనా ఒక విశ్రాంతి అవసరం. నశించే దేహం కోస నేను హరినామ కీర్తనఫలం ఒకనాటిది కాదు. తృటికాలపు ఫలమైన నేను ఇవ్వను... నీవు నన్నడిగింది దేహం మాత్రమే. సంగీతఫలం ఇప్పుడడగడం న్యాయంకాదు. విష్ణుసేవ ప్రార్థనీయం, దుర్లభం తనువు క్షుద్రం. క్షుద్రదేహంకోసం విష్ణు సివాహం ఇవ్వను. ఈ సంసారచక్రంలో విష్ణుభక్తికి సమానమైనది మరొకటి వీలు పుణ్యకర్మలవలన ఉత్తమజన్మలు, పాపంవలస అధమజన్మలు వస్తాయి. సద్గుభక్తి కలిగి ఉంటే అధమజన్మలు రానేరావు. దానికంటే మించింది మోక్షం సోను యాజులము అని చెప్పుకొనే వారి శ్రాతకర్మ నిష్ఠకంటే విష్ణుసేవే ఎక్కువ ఇతర జన్మ పరంపరలకన్నా భాగవతజను పవిత్రమయింది.

ఈ దేహం ఊగే నీటివలె నిలచనిది. సాలెపురుగు నేతతో కట్టిన బూరుగల్ దూదివలె ఆస్థిరమయినది ఎరడెలోని పసుపుకాంతి లాంటిది. బోసినోటివాని ఉచ్చారణ లాంటిది. దీని మీద ప్రీతితో పుణ్యం ధారబోసుకోవడం కర్పూరం ఇచ్చి ఉప్పుకొనడం లాంటిది అంటాడు దాసరి.

'ఓయీ దాసరి చేప కాసింత నీళ్ళు మింగడం వల్ల సముద్రానికేమీ తక్కువ కాదు? అలాగే ఒక దినం పుణ్యఫలంలో నాకు సగం ధారపోయడం వల్ల నీ అపారహరికీర్తనాఫలానికి వచ్చే నష్టం లేదు. అంచేత దయతో నాకు ఒకరోజు సంగీతంలో సగం ఫలాన్ని నాకు ఇవ్వు' అని బ్రహ్మరాక్షసుడు ప్రార్థించాడు.

'ఓయీ! రాక్షసుడా! మరొక్కసారి చెబుతున్నాను. నీవడిగింది నా దేహాన్ని. దేహాన్నిస్తానని అప్పుడే ప్రతిజ్ఞ చేశాను. గానఫలాన్ని నీవు అపుడు కోరలేదు.

నేనిస్తానని కూడా చెప్పలేదు. నీవు ఈ లోతు ప్రశ్నలను మానేయ్. నీవు మరీ బలవంతం చేస్తే ఆ కారణంవల్ల అనుకంపతోనో, ఆగ్రహంతోనో, విసుగుతోనో నీకు గీతాఫలాన్ని ఇస్తానని అనుకోవద్దు. ఎటువంటి పరిస్థితులలో గానఫలం ధారపోయడం కుదరదు. బావి తవ్వగా భూతం బయటపడ్డట్టవుతుంది' అని చెప్పాడు.

'దాసరీ! పాటలో పరకభాగ ఫలమైనా ఇవ్వరాదా! అందుకూ నీవు సిద్ధం కాకపోతే, ఇష్టపడకపోతే ఈ వేళ బ్రాహ్మీముహూర్తంలో నీవు పాడిన చరమగీతమైన ప్రసాదించి నన్ను అనుగ్రహించు' అని దైన్యంగా వేడుకొన్నాడు. అపుడు దాసరి దయతో లేవనెత్తి పూర్వవృత్తాంతం చెప్పమన్నాడు.

సోమశర్మ తన వృత్తాంతం చెప్పడం మొదలెట్టాడు.

నాది చోళదేశంలోని ఒకానొక గ్రామం.

నన్ను పామరునిగా అనుకోవద్దు.

చిన్నతనంలోనే శిక్ష, వ్యాకరణాది పదునాలుగు విద్యలు నేర్చుకొన్నాను.

నేను చదువరిని మాత్రం కాదు,

వాక్చమత్కారం కలిగినవాణ్ణి కూడా.

అంచేత అందరినీ మాటలతో బోల్తా కొట్టించేవాణ్ణి.

నాకు వాదప్రతివాదాలంటే చాలా ఇష్టం.

ప్రత్యేకించి కొమ్ములు తిరిగిన పండితులతో తరచూ ఢీకొనేవాణ్ణి.

శాస్త్ర పాండిత్యంతోపాటు వాదబలం, వాక్చమత్కారం కారణంగా నేను తార్కికుల నోళ్ళను సులభంగా మూయించేవాణ్ణి.

వాదనలో గెలిచి విర్రవీగేవాణ్ణి.

కేవలం నాకొక శాస్త్రపాండిత్యం మాత్రమేకాదు. శౌతక్రియా పాండిత్యం కూడా ఉంది. అంచేత ఆ కర్మలను నిర్వహించే వారిని తరచూ తప్పుబట్టే వాణ్ణి.

వారు శాస్త్రప్రమాణాలు ఏకరువుపెడుతుంటే పరిహాసం చేసేవాణ్ణి.

విద్వాంసుల గ్రంథపరిచయాన్ని అవహేళన చేస్తూ తప్పుబట్టేవాణ్ణి.

యాజ్ఞికులను చూసి వారికేమీ రాదని ప్రచారం చేసేవాణ్ణి.

ఎదుటివారి వయస్సును గానీ విజ్ఞానాన్ని గానీ లెక్కపెట్టకుండా మద గజంలా విర్రవీగేవాణ్ణి.

చిల్లర ప్రభువుల దగ్గరచేరి వారికి తగినట్టుగా మాటలాడి ఇతరులను హడలుగొట్టి వారి దగ్గర పరపతిని పెంచుకున్నవాణ్ణి. .

ఒకవేళ నేను వాదంలో ఓడిపోయనా వితండవాదం చేసేవాణ్ణి.

అనుభవంతో "ధనమూలం ఇదం జగత్" అని తెలుసుకున్నాను..

అంచేత సద్బ్రాహ్మణాచారాలకు స్వస్తిచెప్పాను. మా ఊరిలో ఉండడం మంచిదికాదని, అందరూ ఆడిపోసుకుంటారని, పొరుగూరు వెళ్ళడం మంచిదని మధుర చేరుకొన్నాను.

ఎలా బతకాలా? అనడం గురించి రకరకాలుగా ఆలోచించాను. ఒక పథకాన్ని కూడా సిద్ధం చేసుకొన్నాను.

లోకంలో కొందరికి కొన్ని బలహీనతలుంటాయి. వాటితోపాటు వారికి భయం కూడా సహజం. అలాంటివారు తాము చేసిన దుష్కర్మలకు ప్రాంగ చిత్తం చేసుకోవడానికి ఇష్టపడతారు. ఆ సందర్భంలో బ్రాహ్మణులకు భూరిధానం ఇవ్వడానికి ఇష్టపడతారు. సాధారణంగా ఆ దానాన్ని సద్రాహ్మణులు స్వీకరించరు. కానీ నేను ఆ దానాలకు ఎగబడేవాడిని.

అలాగే కానివారితో పంక్తిభోజనం చేసేవాణ్ణి.

శ్రాద్ధాది పితృకర్మలకు భోక్తగా వెళ్ళేవాడిణ్ణి.

ఒక వేళ ఎవరూ, పిలవకపోతే నాకు నేనే వస్తానని గృహస్థుని ఇంటికి వెళ్ళడమే కాకుండా పితృభుక్తశేషాన్ని కూడా ఆరగించి వారికి నమ్మకం కలిగించే వాణ్ణి.

ఇలాగే కాని పనులతో కనకరాశి ఎంతో పోగు చేసుకొన్నాను.

ఎక్కువ డబ్బు నా దగ్గర పెట్టుకోవడం మంచిది కాదనుకొన్నాను.

ఆ ధనాన్ని ఒక కోమటివాని దగ్గర దాచాను.

వడ్డీకి ఆశపడ్డాను.

మరలా కోమటివాని దగ్గరనుండి డబ్బు పుచ్చుకొని లెబలు సరిగా లేవని అతనితో కూడా తగువులాడే వాణ్ణి.

చివరకు నా అల్లరి కారణంగా తన పరువు ప్రతిష్టలు దిగజారుతాయని . కోమటివాడు నన్ను వదలించుకోవాలని ఇస్తానని ఒకసారి, తరువాత ఇస్తానని మరోసారి పలుమార్లు తిప్పించుకొంటుంటే ఆ కోమటిని రచ్చ కీడ్చేవాడ్ని.

చివరకు ఆ ఊరు –వదలాలని నిశ్చయించుకొన్నాను.

సొంత ఊరు వదలి చాలాకాలం కావడంతో మరలా స్వగ్రామం వెళ్ళాలను కొన్నాను. దూరప్రయాణం కదా! అంచేత మాదిగవాడలో కొత్త చెప్పులు కొనుకున్నాను.దానికి నూనె పట్టించాను. పెరిగిన మీసాలు, గడ్డాలు గొరిగించు కొన్నాను.

ఆ తరువాత వేన్నీళ్ళతోడి అభ్యంగనస్నానంచేయించే అంగడిలో తలంటుకొని స్నానం చేశాను.

పూటకూళ్ళ ఇంటికి వెళ్లి హాయిగా భోంచేశాను.

నా శిష్యుడైన బ్రహ్మచారిచేత బియ్యపు బస్తాను మోయించాను.

భార్యకు నచ్చే కొత్తచీరలు కూడా కొనుక్కున్నా.

ఆ తరువాత బ్రహ్మచారిద్వారా బాటసారులు ఎప్పుడు ఎక్కడికి బయలు దేరుతారన్న సమాచారాన్ని వాకబుచేసి తెలుసుకున్నా.

మధుర వదలి వెళ్లవలసిన రోజు రానే వచ్చింది.

చోళదేశానికి వెళ్ళే బాటసారులతో నేను కూడా కదలి వెళ్ళాను.

నా వ్యవహారమంతా ఒక దొంగ ఒక కంట కనిపెడుతున్నాడని నేను పసిగట్టలేకపోయాను.

చివరకు వాడూ నాతో పయనం కట్టాడు.

పయనం కొంతదూరం సాగింది.

అప్పుడు ఆ దొంగ సామాన్యబాటసారిగా ఒక సంచి పట్టుకుని మాతో చేరాడు.

మాతో మెల్లగా నింపాదిగా మాటలు కలిపాడు. నమ్మకం పుట్టించారు

మాతోనే మాపక్కనే ఇష్టాగోష్ఠలతో రాత్రి గడిపాడు.

తగినవాడు దొరికాడని నేను చాలా సంతోషపడ్డాను.

తెల్లారింది."

మరలా బాటసారులందరం నడక సాగించాము.

ఆ దొంగ ఉత్తరం ఉత్తరం' మనం ఉత్తరంగా పోవాలని గట్టిగా అంచాడ. బాటసారులు అటుకేసి భారితీశారు.

నాతో మాట్లాడుతూ అగుండి అటువండి అంటూ సన్ను మెల్లంగా తప్పించాడు.

నాకు అనుమానం నేసి..

ఏదో దారిలేని అడవిత పడుతున్నట్టుగా అనిపించింది.

దారిలో ఒక నలయేరు

సెలయేరు, దాటడం కోసం 'సెలగా నేను దిగాను.

దొంగ ఉన్నట్టుంది. ఈల చేశాయి

ఆ ఈల మోతకు ఉన్నట్టుండి బాటసారుల ముందు అంపకోల పడింది.

నాతోటి బాటసారులు భయభ్రాంతులయ్యారు.

ఒక్క అడుగు కూడా ముందుకు వేయలేకపోయారు.

ఒక్కసారిగా రాళ్ళవర్షం మాపై కురిసింది.

ముందుకు వెనక్కూ వెళ్ళలేని పరిస్థితి..

ఇక్కట్లో పడ్డాము.

తొక్కిసలాట జరిగింది.

ఒక్కసారిగా దొంగలదండు మమ్మల్ని చుట్టుముట్టేసింది.

ఆ దొంగలు భూతంలా ఉన్నారు.

అంతేకాదు నడయాడే నల్లని కొండలా కనిపించారు.

వారు రాక్షసుల్లా విజృంభించారు.

ఒక్కసారిగా ఎవరికీ ఏమి చెయ్యాలో తెలియని అయోమయ స్థితి.

"పాపులారా! ఎందుకు పరుగెడుతున్నారు? ఈ దొంగలు బలిష్ఠులు కారు. మనమంతా కలిసికట్టుగా వీరిని తరిమేయవచ్చు" అంటూ కొందరు దొంగల మీద కొయ్యలు, రాళ్ళు రప్పలు విసిరారు.

కొందరు 'చేతిలో డబ్బుంటే కదా! మనల్ని పీడిస్తార'ని ముల్లెముట్ర గుడ్డల్లో మూటగట్టి చెట్లపొదల్లో పడేశారు.

దొంగల అలజడి తగ్గాక మరలా తెచ్చుకోవచ్చని అనుకున్నారు.

దుడ్డుకర్ర దెబ్బలు తగులుతుంటే పై ఉత్తరీయాన్నీ కూడా వదలిపెట్టి కొందరు పరుగుతీశారు.

కొందరేమో భుజంమీద, నెత్తిమీద ఉన్న బరువును కిందకి దించుకుని రండి నరికి వేస్తామని దొంగలపై తిరగబడ్డారు.

కొందరయితే 'అయ్యా! మా దగ్గర ఉన్నది డబ్బుమూట కాదు. దేవతార్చన మూట. కావాలంటే ఈ సాలగ్రామాలు కట్టిన చిత్రవిచిత్ర అమూల్యవస్త్రం మీకే ఇచ్చేస్తాం. దయతో మా దేవతావిగ్రహాన్ని మాత్రం తాకకండి. అపవిత్రమయితే మాకు ఉపవాసమే గతి' అని తమ గోడు చెప్పుకొని కాళ్ళవేళ్ళ పడ్డారు.

మరికొందరేమో 'అయ్యా! మా గుంపులోని అందరి విలువైన వస్తువులు మీకే కట్టపెడతాం. ఏ మాత్రం సందేహం లేదు. ఒక మాటమాత్రం వినండి. మా ఆడవారి జోలికి పోవద్దండి. ఆ నగలకు ఆశపడకండి' అని తాము పరువు కలిగిన వారిగా ప్రకటించుకొని ముందుకు సాగిపోయారు.

ఆ దొంగలు సామాన్యులు కారు. ఎదిరించిన వారిలో కొందర్ని పొడిచారు. అంతేకాదు చేతిలోని డబ్బు లాక్కోవడంలో పెనుగులాటలో నెత్తురు కారేలాగ కొట్టి గాయాలు చేశారు.

ఒకవేళ చేతికందినవాడు తప్పించుకొని దూరంగా పరుగుపెడితే వారిలో బలిష్ఠులైన ఒక వ్యక్తికి సైగ చేశారు.

ఆ బలిష్ఠుడైన దొంగ పారిపోయిన వానిని పట్టుకొని సోదా చేశాడు. పొదల్లో దూరి దాగిన కొందర్ని ఈటెపోటులతో బయటికి లాగారు.

ఆ దొంగలు కొందరి వస్త్రాలను కూడా దోచుకొన్నారు. చివరకు బతిమాలితే మాన రక్షణకు పాతగుడ్డలు దయచేశారు.

తరువాత అనేకవిధాలుగా దాచుకున్న డబ్బుకోసం బాటసారుల్ని సోదాలు కూడా చేశారు.

ఈ అలజడితో నేను మానసిక ఆందోళనకు గురి అయ్యాను.

కొందరు పరుగెడుతుంటే నేను కూడా తప్పించుకొని పరిగెత్తాను.

నన్ను చూచి ఒక దొంగ తరుముతూ వచ్చాడు.

వాడివంక తీక్షణంగా చూచేసరికి వాడు మాలదొంగని తెలిసింది.

వాని గడ్డం పిల్లిగడ్డంలా ఉంది. మీసం కడుపుదాకా ఉయ్యాలలా ఊగుతోంది.

మైనపు మడ్డిపూసిన టోపీ అన్నట్టుగా చెంపలు కూడా మూతపడే విధంగా తలకు రుమాలు కట్టుకొని ఉన్నాడు.

ముఖమంతా బూడిదలో మరుగుపడిపోయింది.

ఆ దొంగసంగతి నా కెందుకని నేను పరుగు సాగించాను.

కానీ వరహాల సంచి బరువుతో తొందరగా పరిగెత్తలేకపోయాను.

ఆ దొంగ ఒక్కసారిగా దూకి నా మడమలపై పదునైన చాకు ప్రయోగించాడు.

నేను కిందపడిపోయాను.

దొంగ నా నడుముకు కట్టిన దోవతిని లాగిపడేసి వరాల సంచిని బలవంతంగా లాక్కొన్నాడు.

నేను పెనులాడుతూనే ఉన్నాను.

వాడు మొలకుకట్టిన నా సంచిని కూడా తెంపి లాక్కొన్నాడు.

గౌడకట్టులో ఏముందో అని పీకిపడేశాడు.

నేను నా టోపీని తలకు తొడొక్కొని దాని దారాలను గడ్డం కింద ముడి వేసుకుని నిలబడ్డాను.

ఆ దొంగ టోపీలో ఏమో ఉందని లాగిపడేశాడు. ఆ లాగడంలో రెండు చెవులు తెగిపోయాయి.

దగ్గరగా చూస్తుంటే ఆ దొంగ మా ఊరివాడని తెలిపింది.

వాని పేరు కూడా గుర్తుకు వచ్చింది.

వాడు కాకశ్మశ్రువు అని తెలిసింది.

నేను మాట్లాడకుండా ఉంటే బాగుండేది. కానీ నా నోటి శని ఊరుకో నివ్వలేదు.

"ఒరేయ్! మా ఊరివాడవు కదరా! నాకే ద్రోహం చేస్తావేమిరా? ఈ డబ్బంతా నీకు దక్కుతుందనుకొన్నావా? విస్సు దొరికే పదలిపెట్టనుగా" అని గట్టిగానే గద్దించాను.

దొంగ ఒక్కసారి ఉలిక్కిపడ్డాడు.

"ఈ బ్రాహ్మడు సామాన్యుడు కాదు. సంపాదించిన డబ్బంతా పోయింది నా ఆచూకీ తెలిసిపోయింది. మా ఊరి రెడ్డితో వెబుతాడేమో? లేదా రాజు గారికి ఫిర్యాదు చేస్తాడేమో? బ్రాహ్మడని రెడ్డిగాని, రాజుగాని అతడిపై దయచూసక మానరు. నన్ను తప్పక పట్టుకుంటారు. నాకు శిక్ష తప్పదు. అయినా ఈ బాపడు ఊరు చేరితే కదా!" అని క్షణమాలోచించాడు.

నన్ను చంపడానికి మీదిమీదికి వచ్చాడు.

ఈలోగా దూరంలో మరొక పెద్దబాటసారుల గుంపు కలకలారావంతో రావడం చూశాడు.

ఆ పెద్దగుంపు చూచి దొంగల గుంపు పారిపోవడం మంచిదనుకొని వెళ్ళిపోయింది. వెళుతూ వెళుతూ ఆ దొంగ ఆదరాబాదరాగా చేతికి వచ్చినట్లు నన్ను పోట్లు పొడిచి పారిపోయాడు.

నేను ఏకాకి అయ్యాను.

కింద పడిపోయాను.

అపుడే వచ్చిన పెద్దబాటసారి గుంపుతో నా ఇల్లాలి తోబుట్టువు నా గురించి విన్నాడు. చివరకి నాదగ్గరకు పచ్చాడు.

ఒక కావడిబుట్టలో నన్ను కూరో పొట్టారు. నేను చేసిన పనులకు మాట మాటికి తిడుతూ నానా మాటలంటూ? చూసుకొనిపోయాడు.

ఆ దొంగలబారిన ఎదీ దెబ్బతిన్నామ నరకాలవారు.

కత్తివేటులకు భుజాలు చిలిపోతే మూసికొనిపోయే విధంగా వేళ్ళతో గట్టిగా పెట్టుకొని దగ్గరి గ్రామంలో వైద్యుని కోసం ఆరాతీసేవారు కొందరు.

గుదియవేటులతో కొందరి తలలు చిలిపోతి చీలుదు గాయాలకు గుడ్డకాల్చిన మషి కుక్కి అంబలి గంజికోసం ఇతరులను యాచించి ప్రాణాలను నిలుపుకొన్నవారు కొందరు"

కొందరు తమ దైన్యస్థితిని చెప్పుకొంటే ఆ పూరి వాడు గుడ్డలు లేనివారికి వస్త్రదానం కూడా చేశారు.

మరికొందరేమో ధనహీనులైనా చాలా డబ్బును పోగొట్టుకున్నామని అబద్ధాలు చెప్పి దైన్యంగా ప్రార్థించి ఇతరులు ఇచ్చినంత పుచ్చుకుని వారిని దీవించి కదలిపోయారు.

మరికొందరు బంధువులని చెప్పుకొని హాయిగా లేని బంధుత్వం కల్పించుకొని అక్కడివారి ఆతిథ్యం హాయిగా స్వీకరించారు.

చివరకు నన్ను మోసుకొని పోతున్న నా ఇల్లాలి తోబుట్టువు ఒక చెట్టుకింద కావడిని దించాడు.

ఎండకారణంగా, బరువు మోయడం కారణంగాను అతనికి దప్పిక వేయడంతో వాడు పారుతున్న ఏటికేసి అడుగులు తీశాడు.

అతడు తన దప్పిక తీర్చుకొని నా దగ్గరికి వచ్చేసరికి నా ప్రాణాలు పోయాయి.

నేను చనిపోయే వేళ నన్ను చితకగొట్టిన ఆ దొంగ వికృతాకారమే నా కళ్ళముందు కదులుతుండడంవల్ల నాకు ఆ రూపమే వచ్చింది.

మరి అతడు నాకేసి వస్తుంటే నా బ్రాహ్మణాకారం పోయి బ్రహ్మరాక్షసరూపం వచ్చేసింది. ఇదీ నా కథ.

'ఓదాసరి! నీవు మహాత్ముడివి. బాస తప్పనివాడవు. పైగా భక్తుడివి. సంగీతజ్ఞుడివి. మంగళకైశిక రాగఫలితాన్ని నాకు ప్రసాదించి ఈ రాక్షసజన్మకు 'విముక్తి కలిగించు' అని కాళ్ళబడ్డాడు.

'గానానికి ఫలితం ఉందో లేదో నాకు తెలియదు. ఫలితమనేది పరమేశ్వరుని ఆధీనం. ప్రపన్నులకు ఆ శక్తి లేదు. అలా కోరుకోవడం కూడా బంధకారణమే. ఆ భగవంతుడే నిను తప్పక రక్షిస్తాడు' అని ఓదార్చాడు దాసరి. దాసరి నోట ఆమాట రాగానే ఆతని భక్తితీవ్రతాప్రభావంతో రాక్షసుడు అమాంతం వైష్ణవవేషంలో సోమశర్మగా మారిపోయాడు. అతని ఆకారాన్ని రాయలు (7-23)లో వర్ణించాడు.

ఈ విధంగా భాగవతపరిచయ ప్రభావంతో బ్రాహ్మణ్యమే కాకుండా భాగవత సంపదకూడా సిద్ధించాయి. అపుడు రాక్షసుడు పరమానందంతో తన స్వస్వరూపంతో

'జయ దురుత్తరణ సంసరణాబ్దదళనీర,
జయజయ గాయక సార్వభౌమ,
జయశౌరి గాథా రసజ్ఞ పుణ్యరసజ్ఞ
జయజయ తత్త్వసంచయ పవిత్ర
జయ జనార్వాచీన జని సంగ వంచక
జయజయ దేశిక చరణ శరణ
జయ యుక్తవాక్రతిష్ఠా తృణీకృతదేహ
జయ జయ భగవదాజ్ఞాకృతిస్థ
'జయ సకలజంతు సమచిత్త జయ దయార్ద్ర
జయ ముకుందాన్యదేవతా శాస్త్రబధిర
జయచతుర్ద్వయభక్తి లక్షణచితాంగ
జయ మురారిప్రపన్నాంఘి జలజమధుప' (7-25)

అని దాసరిని ప్రశంసిస్తూ ఆపై దాసరికి ప్రదక్షిణంచేసి మరల తనకు జనన మరణాదులు లేకుండడానికోసం బదరి, పురుషోత్తమాది దివ్యదేశాలను పునః పునః దర్శిస్తూ తీర్థయాత్రలతో పుణ్యం గడించి భగవత్కృపతో పరమ నిర్వృతిస్థానం చేరుకొన్నాడు. బ్రాహ్మణుడయిన సోమశర్మ దాసరి తనకంటే ఎన్నో విధాల ఉత్తముడని గ్రహించడం, అతని సంగీతాన్ని మనసారా మెచ్చుకోవడం, సమదృష్టి. కలవాడివని వినుతించడం, భాగవతసేవారతుడివనడం మనసు విప్పి చెప్పిన మాటలే.

4. నిగమశర్మోపాఖ్యానము

– తెనాలి రామకృష్ణుడు

ఆ అర్ణవతూణీరుడు (అర్ణవ మంటే సముద్రమును తూణీరము అంటే అమ్ములపొదిగా కలవాడు. త్రిపురాసుర సంహార సందర్భంలో – సముద్రమును అమ్ములపొదిగా కలవాడు – శివుడు) నారదునితో యిలా చెప్పాడు "కళింగదేశానికి ఆభరణం వంటి పీఠికాపురము (పిఠాపురం)లో ఒకప్పుడు

ఉ. ప్రాసఁగు విత్తువంటి నెఱపాఱు కొలంబునఁబుట్టి వేదముల్
వోసినగాదె శాస్త్రములు పుట్టినయిల్లు కళా కలాపముల్
దాసినరచ్చ యంచు నఖిలంబుఁదనుం గొనియాడనొప్పును
ద్భాసిత భాసితద్యుతి సభాపతి నా నొకఁ డాహితాగ్నియై. (3–3)

వరిధాన్యపు రకాలలో కెల్లా శ్రేష్ఠమైనది ప్రాసంగులు లేక రాజనాలు అనబడే రకపు ధాన్యం. దీనినే ప్రాసఁగు అనీ అంటారు. 'నెలఱువు' అంటే 'ఆధిక్యము'. 'నెఱవు' యొక్క సంక్షిప్తీకరణే 'నెఱ'. పాటుకొలంబు – బ్రాహ్మణ కులము; వేదములు పోసిన గాదె; శాస్త్రములకు పుట్టిల్లుబీ కళాకలాపములు డాసిన (చేరిన, సమీపించిన) రచ్చ; అంటూ అందరూ తనను మెచ్చుకొనదగిన, చంద్రునివంటి కాంతి కలిగిన వాడైనట్టియు సభాపతి అను పేరు కలిగినట్టియు ఒకడు ఆహితాగ్నియై (నిత్యాగ్నిహెరీత్రుడై) ఒప్పును.

ఆయనకొక కుమారుడు. అతడు యువతుల మనస్సులను ఆకర్షించుటలో మన్మథుని వంటివాడు. ప్రజలందరిచేత గౌరవించబడిన సచ్చరితుడు. గొప్ప వితరణ శీలి. పరిపూర్ణమైన కాంతిలో చంద్రుని వంటివాడు. లేలేత యౌవనపు తేజస్సుతో వెలిగిపోతూ ప్రసంగములలో దిట్టగా పేరుగాంచాడట. అతనికి నిగమశర్మఅని తండ్రి పెట్టిన పేరు అన్నివిధాలా తగినట్టిదేనట! (నిగమములు అంటే వేదములు).

అతడు వేదాధ్యయన సంపన్నుల, శిష్టాచార పరాయణుల వంశంలో జన్మించినప్పటికీ, సకల నిగమశిఖా (వేదముల శిఖలు – అంటే చివరి భాగములైన సకలోపనిషత్తుల) రహస్యములు తెలిసిన వాడే అయినప్పటికీ దైవఘటన కారణంగా అతని మనస్సు తార్తీయ (తృతీయ) పురుషార్ధము (అంటే కామము) వైపునకే మొగ్గిందట. (ధర్మ, అర్థ, కామ, మోక్షములనే నాలుగూ పురుషార్ధములు. వాటిలో మూడవదంటే కామము)

చ. తలగడు గంగమర్దనము దౌతపటావరణంబు సంస్కృతో
జ్జ్వల కలమాన్న భోజనము చందనచర్చ ప్రసూనదామకం
బులు కపురంపు వీడ్యమును భూషణ పంక్తులు గల్గి నిచ్చలున్
బులుగడుగంగఁ బద్ధ నునుముత్యముఁ బోలుచు వాలుచుంబురిన్. (3–9)

ఆ నగరంలో ఘంటాపథం (అంటే 10 విల్లుల వెడల్పు కలిగివుండే రాచబాట) లో యువతులను అనుభవించుటచే మలినమైన వస్త్రాలతో, జాతిమాత్రోపజీవి (పుట్టుకను గురించే – అంటే తాను పుట్టిన కులమును గురించే గొప్పగా చెప్పుకొనేవాడు. బ్రాహ్మణోచిత లక్షణాలేవీ లేకున్నా పేరుకుమాత్రం బ్రాహ్మణుడైన) ఆ నిగమశర్మ పరిహాసకులు వెంటరాగా దర్భంగా, దర్జాగా తిరుగుతూన్నాడట.

తే. భార్య పాలిండ్లు రిక్త కుంభములు, రోయి
వెలఁది చనుదోయి నిండుకుండలు; కులంబు
తరుణి ఫాలంబు చవితి చందురుఁడు; వేశ్య
నుదురు వానికిఁ బ్రతిపదిందుండు నయ్యె. (3–11)

భార్య పాలిండ్లు వానికి ఒట్టి ఖాళీ కుండలుగానూ; రోయి వెలఁది (భోగము పడతి) చనుగవ నిండుకుండలుగానూ అనిపించాయట, ఖాళీ కుండలు ఎదురవడం దుశ్శకునంగానూ, నిండు కుండలెదురవడం శుభశకునంగానూ ప్రాచీనులు "భావించేవారు. కులకాంత నుదురు వానికి చవితి చంద్రుడులానూ (చవితి చంద్రుడిని చూడడం అమంగళకరమని భావిస్తారు) వేశ్య నుదురేమో వానికి ప్రతిపదిందుండు అయిందట. ప్రతిపదిందుడు (ప్రతిపత్ + ఇందుడు) అంటే నవీన చంద్రుడు శుక్లపక్షంలో మొదటి రోజు చంద్రుడు. ఆ పాడ్యమి రోజు

చంద్రుడిని చూడడం శుభప్రదమని భావిస్తారు. 'ప్రతిపచ్చంద్రుడు' అని కూడా శుక్లపక్ష పాడ్యమినాటి చంద్రుడిని అంటారు. చవితినాడు పాలుపిదుకుతూ అందులో చవితి చంద్రుని ప్రతిబింబాన్ని చూచిన కారణంగానే కృష్ణుడు 'సత్రాజిత్తు యొక్క సోదరుడు ప్రసేనుడిని చంపి శ్యమంతకమణిని అపహరించాడ'నే నీలాపనిందను భరించాల్సి వచ్చిందని విశ్వసిస్తూ చవితి చంద్రుడిని చూడడం అమంగళకరమని నమ్మే హిందువులు, పాడ్యమినాటి చంద్రుడిని మాత్రం ప్రయత్నపూర్వకముగా మరోసారి పరిశీలించి చూసి ఓ నూలుపోగు వదులుతారట. చంద్రునికి నూలుపోగు వదలడమెందుకో తెలియదు. చంద్రగోళంపైన ఏకులు వడుకుతూన్న ఓ అవ్వ వుందని భావించడానికీ, చంద్రునికో నూలుపోగు వదలడానికీ సంబంధమేమైనా వుందేమో! అన్ని మతాల్లోనూ శుక్లపక్షపు మొదటి రోజునాటి చంద్రుడిని చూడడం మంగళకరమని భావిస్తారు. అయితే ఈ నమ్మకాలకు శాస్త్రీయమైన పునాది ఏమీ ఉన్నట్లు ఋజువు కాలేదు.

ఇంకా నిగమశర్మ స్థితి ఎలా వున్నదటంటే –

సీ. ఉష్ణాని హెూమాగ్ని యూఁద నొల్లందుగాని విరహజ్వరార్తితో వెచ్చనూర్చు
సంధ్యకుఁ బ్రార్థనాంజలి ఘటింపందుగాని యెరంగు నీర్ష్యాకషాయితల కర్థి
నాగమవాదంబు లొఁగాదనఁడుగాని విటవాదములు తీర్చు వేగిలేచి
కంబుభృత్పాదోదకంబు గ్రోలఁడుగాని యౌవతాధర శీధువాని చొక్కుఁ

తే. ఋణ్యచిహ్నంబు లవఘనంబున ఘటింప సిగ్గుపడుఁగాని కరసఖశిఖరలసిత
జాతనూత్నక్షతాంకముల్ సమ్మతించు, నారజము మీరి యా దుర్విహారహారి.

(3–12)

'నిగమశర్మ' అనే పేరును సభాపతి తన కుమారుడు వేదవేత్త కావాలనే ఆకాంక్షతో పెట్టాడు. కాని, అతని కాపేరు నేతి బీరకాయ (ఘృతకోశాతకి) లా అయథార్థ గాథే అయింది. ఆ వీటిప్రోగు–బ్రాహ్మణబ్రువుడు.వ్యర్థముగా జందెము ధరించినవాడు, ఆ వీటన్ – ఆ నగరములో; వైదికాచారములకు దూరమైన ప్రవర్తనలతో విహరిస్తున్నాడట.

అతడు కొద్దికొద్దిగా దుర్వ్యవహారపు నడవడిలో గడిదేరి పెద్దలు శిక్షించినా నడత మార్చుకొనక గడుసుమీరి సడికి ఓర్చుకుని వంకపొరక (వంకర గడ్డిపోచ) చాటును కూడా మానుకున్నాడు. అంటే చాటుగా తప్పులు చేసే స్థితినుండి క్రమంగా గడుసెక్కి బహిరంగంగా తప్పులు చేసే స్థితికి చేరుకున్నాడన్నమాట. చాటుమాటుగా తప్పులు చేసే వాడిని మందలిస్తే బాగుపడకపోగా, అవే తప్పుల్ని 'ఇంకా చాటెందుకు?' అని బహిరంగంగా చేస్తున్నాడట.

తాతముత్తాత తండ్రులు తరతరాలుగా ఆర్జించి, చీమలవలె కూడబెట్టి ఊర్జితము (భద్రము) చేసిన విత్తము, ఉరగదష్టుని (పాముచే కాటువేయబడినవాని) శరీరంలోని నెత్తురు విరిగిపోయినట్లు నిగమశర్మ చేతికి చిక్కి ఉడివోయిందట (నశించిందట).

సీ. దినవెచ్చమునకునై తన మేనఁ గల సొమ్ము కొదుకక బచ్చింటఁ గుదువవైచు
నీఁదు గీచినరీతి నించుకించుక చేరి గిలుబాడుఁ దల్లిపైఁగల పసిండి
తండ్రికి నిడ్డ పత్రములు దొంగిలిపోయి పోయినంతకు నిచ్చి పొరయుఁగొంత
మిండవడ్డికి నోర్చి మృత్యురూపములైన సాహులచే ఋణగ్రాహియగుచు

తే. గుడ్డవృత్తులు, వృత్తులుఁ గొలుచు గుత్త, చేలు గ్రామాంశములు గాదినేలలెల్లం
జనవరుల కమ్మఁజూపు నిచ్చావిహార, వర్తి వాఁడేమి కానున్నవాఁడొ మీఁద.

(3–16)

దినవెచ్చమునకు అంటే రోజువారీ తన చిల్లర ఖర్చుకు; తనమేనఁగల తన ఒంటిమీదనున్న; సొమ్ము – నగను; కొదుకక ఏమాత్రం సంకోచించక; బచ్చింట – కోమటింట; కుదువపెడతాడట. చేరి – (మెల్ల మెల్లగా తల్లిని సమీపించి; యించుకించుక – కొంచెము కొంచెముగా; ఈఁదు గీచినరీతి ఈత చెట్టును కల్లు కొరకు అప్పుడుకొంచెం అప్పుడుకొంచెం–గీస్తారు ఆ విధంగా; తల్లిపైఁగల పసిండి –తల్లి ఒంటి మీదనున్న బంగారు నగలు; గిలుబాడుఁ అపహరించును – నగలు ఒక్కసారిగా అపహరిస్తే అనుమానం కలుగుతుంది. గనుక అప్పుడొకటీ, అప్పుడొకటీ తస్కరించేవాడన్నమాట.

తండ్రికినిడ్డ – తండ్రికి నిడిన – తండ్రికివ్వబడిన; తండ్రి దగ్గర ఋణము తీసుకొని ఋణపత్రములు వ్రాసి యిచ్చినవారి యొక్క పత్రాలను దొంగిలించి వారివద్దకే తీసుకెళ్లి వారి పత్రాలు వారికిచ్చేసి ప్రతిఫలంగా ఎంతో కొంత (వారు యిచ్చినంత) వారినుండి పొరయునట (పొందునట).

క. అతఁడు కళింగోద్భవుఁడగు,
కతముననో వ్రేలఁజూపఁ గసుగందక యో
గ్యతమ స్వీకారమునకు,
నితరుండై యుండె మునికులేశ్వర! వింటే. (3–17)

ఓ మునికులేశ్వరా! (ఓ నారద మునీంద్రా!) ఆ నిగమశర్మ కళింగోద్భవుడు (కళింగదేశమున నున్న పిఠాపురములో పుట్టినవాడు) ఐన కతముననో (కారణముగానో ఏమో) వ్రేలనూప – వ్రేలుపెట్టి చూపిన, అందరూ నిందించు చున్ననూ; కసుగందక – జంకూ గొంకూ లేకుండా; యోగ్యతమ స్వీకారమునకు –యోగ్యమైనవారి మర్యాదలకు, పద్ధతులకు; ఇతరుండై – తగనివాడై; ఉన్నాడు. కళింగదేశస్థులు అనాచారపరులని ప్రాచీనుల విశ్వాసం.

ఈ పద్యానికి మనం వేరుగా కూడా అర్థం చెప్పుకోవచ్చు. కళింగము అంటే పుచ్చతీగ అనే అర్థమూవుంది. పుచ్చతీగకు ఉద్భవించినది– పుచ్చకాయ. సహజంగా తీగలకు కాచే కాయలన్నీ పిందెలుగా వున్నప్పుడు వాటిని వ్రేలితో చూపితే అవి మురిగిపోతాయి. పుచ్చకాయ తీగకు కాసేదే అయినా, పుచ్చపిందెను వ్రేలితో చూపినా అది మురిగిపోదు (కసుగందదు) అయితే పుచ్చపండును శిష్టులు ఆహారంలో నిషిద్ధవస్తువుగా భావించారు. కనుక మన ప్రాచీనులు దానిని యోగ్యతమంగా స్వీకరించేవారుకాదు.

దొరకిన చోటల్లా అప్పులుచేసి, 'దివాణంలోనూ, చుట్టాలు, స్నేహితులవద్దా తిరిసి, తిరిసి (బిచ్చమెత్తి, బిచ్చమెత్తి) ఆ బ్రాహ్మణుడు శిశ్నోదరపరాయణత్వంతో (కూడు, కూటములే ఏకైక లక్ష్యంగా) హద్దూ అదుపూ లేకుండా తయారయ్యాడట!

తన మిత్రుల యిండ్లలో మద్యము వగైరా చెడు తాగుళ్లు తాగుతూ, యింటికెన్నడూ వెళ్లకుండా, దురోదరము (జూదము) ద్వారా ఆర్జించినట్టి,

చౌర్యహృతమైనట్టి (దొంగతనముద్వారా సంపాదించినట్టి) అనృతోపపన్నమూ (అబద్ధం చెప్పి సంపాదించినట్టిదీ)నైన ధనమును పిచ్చిపిచ్చి ఖర్చులతో దుబారాగా వ్యర్థంచేసే అవివేకియైన నిగమశర్మ ధనలేమి కారణంగా తన గత వైభవంతో తులతూగలేక చిన్నతనంతో కుంచించుకు పోయేవాడట.

క. మితి గడచిన ఋణదాతలు,
వెత వెట్టఁగ నూరుచొరక వెలివెలిఁ దిరుగున్
దతిఁ గూడులేక యాఁకటఁ,
గుతిలపడు నతండు గువ్వకుత్తుకతోడన్. (3–20)

తీసుకున్న అప్పులు తిరిగి చెల్లించడానికి విధించిన గడువు తీరిపోగా, ఋణదాతలు వెతపెట్టగా (బాధించగా) వారికి కనపడకుండా ఊళ్లోకివస్తే ఎక్కడ వారెదురౌతారోనని వెలి వెలిన్ (బయట బయటే) తిరిగేవాడట. తతిన్ – సకాలంలో, కూడులేక తిండిలేక; ఆకట ఆకలికి; అతండు ఆ నిగమశర్మ; గువ్వకుత్తుకతోడన్ – గువ్వగొంతుకవంటి బలహీనమైన స్వరంతోటీ కుతిలపడున్ – బాధపడును.

క. వలువకుఁ గూటికినై నీ,
చుల వేడం బోడచొరవఁ జొచ్చు నతఁడు పూ
వులు ముడిచిన యంగళ్లనె,
కలకల వీడెల్ల నవ్వఁ గట్టెలు మోసెన్. (3–21)

వలువకు – వస్త్రమునకు; కూటికినై ఆహారము కొరకునై; నీచులను వేడుకొనడానికి బోడ చొరవతో (మొండి చొరవతో) వెళ్లాడట నిగమశర్మ. పూవులు మూడిచిన అంగళ్లలోనే (పట్టణంలోని జనమంతా కలకల నవ్వగా) కట్టెలు మోశాడట వాడు. 'పూవులు ముడిచిన అంగడిలోనే కట్టెలు మోయడం అనే కవివాడిన జాతీయం ప్రస్తుతం 'పూవులు అమ్మిన ఊళ్లోనే కట్టెలు అమ్మడం' అనే రూపంలో వాడబడుతూన్నది.

అలంకారములు

మానవులకు అలంకారములు (ఆభరణములు) ఎలా అందాన్ని ఇనుమడింప జేస్తాయో, అలాగే కావ్యం యొక్క అందాన్ని ఇనుమడింపజేస్తాయి గనుక వీటికి అలంకారములనే పేరు వచ్చింది. అలంకారములు కావ్యకన్యకు నగలవంటివి. అలంకారములు రెండు విధములు 1) శబ్దాలంకారములు, 2) అర్థాలంకారములు.

1) శబ్దాలంకారములు:

శబ్దాలవలన కలిగే అలంకారములను శబ్దాలంకారము లంటారు. ఇవి అనుప్రాసము, యమకము, ముక్తపదగ్రస్తము అని మూడు విధములు. వీనిలో అనుప్రాసమును వృత్త్యనుప్రాసము, ఛేకాను ప్రాసము, లాటాను ప్రాసము, అంత్యాను ప్రాసము అని విభజన చేయవచ్చు. వచ్చిన హల్లును గాని, హల్లుల సముదాయాన్ని గాని మరల, మరల ఉపయోగించడాన్ని అనుప్రాస అంటారు.

1. వృత్త్యనుప్రాసం:

ఒకటి గాని, అంతకంటే ఎక్కువ హల్లులు గాని మరల మరల వచ్చునట్లు చెప్పినచో అది వృత్త్యనుప్రాసము.

ఉదా: 1. చిలుకలు కల కల పలికెను

2. అడిగెదనని కడువడి జను
నడిగిన దనుమగుడ నుడువడని నడయుడుగున్
వెడవెడ చిడిముడి తడబడ
నడు గిడు నడుగిడదు జడిమ నడుగిడు నెడలన్

2. ఛేకానుప్రాసం:

రెండేసి అక్షరములు వెంట వెంటనే (వ్యవధానం లేకుండా) చెప్పడాన్ని

ఛేకానుప్రాసం అంటారు. ప్రక్క ప్రక్కనే వచ్చిన అక్షరాలకు అర్థభేదం ఉండాలి.

ఉదా: 1. సుందర దరహాస రుచులు

2. త్రిపుర సంహరు హరుని మన మనసున తలతుము.

3. లాటాను ప్రాసం:

శబ్దంలోను అర్థంలోను భేదం లేకుండా, తాత్పర్యంలో భేదం ఉండేటట్లు ఒకే పదాన్ని రెండుసార్లు ఉపయోగిస్తే అది లాటానుప్రాసం అవుతుంది.

ఉదా: 1. కమలాక్షు నర్చించు కరములు కరములు

2. శ్రీనాథు వర్ణించు జిహ్వ జిహ్వ.

కరములు, జిహ్వ వెంట వెంటనే ప్రయోగింపబడినాయి. శబ్దంలోగాని అర్థంలో గాని భేదం లేకపోయినా కమలాక్షుని పూజించే చేతులు మాత్రమే చేతులని, మిగిలినవి కావని, అలాగే శ్రీనాథుని వర్ణించే నాలుక మాత్రమే నాలుక అని మిగిలినవి కావని తాత్పర్య భేదం కనిపిస్తుంది. అందుచేత ఇది లాటానుప్రాసం.

4. అంత్యానుప్రాసం:

పాదాల చివర, వాక్యాలు చివర, చరణాల చివర ఒకటి లేక రెండక్షరాలు పునరావృతం అయితే అది అంత్యానుప్రాసం అవుతుంది.

ఉదా: భూతాన్ని
యజ్ఞోపవీతాన్ని
వైప్లవ్య గీతాన్ని

– మూడుపాదాల చివర 'తాన్ని' అనే అక్షరాలు పునరావృతం అయ్యాయి కాబట్టి ఇది అంత్యానుప్రాసం.

5. యమకం:

రెండుగాని అంతకంటె ఎక్కువ గాని హల్లులు అర్థభేదంతో వ్యవధానంతో ప్రయోగిస్తే అది యమకం అవుతుంది.

ఉదా: 1. పురమునందు నంతి పురమునందు

2. లేమా! దనుజుల గెలువగ

లేమా! నీవేల కడగి లేచితి విటురా
లే మాను మానవే యే
లే మా విల్లంది కొనుము లీలంగేలన్

పై ఉదాహరణలో 'పురము' 'లేమా' అనేవి వ్యవధానంగా అర్థభేదంతో ప్రయోగింపబడినాయి. కనుక ఇది యమకం.

6. ముక్తపదగ్రస్తం:

విడిచిన పదాన్ని అవ్యవధానంగా మరల గ్రహించి చెప్పినచో అది ముక్తపదగ్రస్తం అవుతుంది. ముక్తపదమనగా విడిచిన పదమని, గ్రస్తమనగా గ్రహించడము అని అర్థం.

ఉదా: సుదతీ నూతన మదనా
మదనాగ తురంగ పూర్ణమణిమయ సదనా
సదనా మయ గజ రదనా
రదనాగేంద్ర నిభకీర్తి రస నరసింహా,

II) అర్థాలంకారాలు

అర్థాలను ఆశ్రయించుకొని ఉండే అలంకారాలను అర్థాలంకారాలు అంటారు. అర్థాలంకారాలు అనేకమున్నా ముఖ్యమైన అలంకారాలను మాత్రం పరిచయం చేస్తున్నాము.

అలంకారములలో ఉపమేయము, ఉపమానము, ఉపమా వాచకము, సమానధర్మము అనే అంశాలు ఉంటాయి.

ఉపమేయము : మనం వర్ణించదలచుకున్నది.
ఉపమానము : మనం పోలికగా తెచ్చినది.
ఉపమావాచకము : పోలికను చెప్పడానికి ఉపయోగించే వలె, పోల్కి, మాడ్కి, భంగి, కైవడి వంటి మాటలు.
సమానధర్మం : ఉపమాన, ఉపమేయాలలో ఉండే సమానమైన లక్షణం.

1. ఉపమాలంకారం:

ఉపమానోపమేయాలకు మనోహరమైన పోలిక చెప్పబడినచో అది ఉపమాలంకారమగును.

ఉదా: 1. రాణి ముఖము చంద్రబింబము వలె అందముగా ఉన్నది. ఈ వాక్యంలో
ఉపమేయము : రాణి ముఖము
ఉపమానము : చంద్రబింబము
సమానధర్మము : అందముగా ఉండుట
ఉపమావాచకము : వలె

రాణి ముఖాన్ని చంద్రబింబంతో పోల్చడం వలన ఇది ఉపమాలంకారము.

2. కృష్ణునికీర్తి హంసవలె ఆకాశగంగలో మునుగుతున్నది.
ఉపమేయము : కృష్ణుని కీర్తి
ఉపమానము : హంస
ఉపమావాచము : వలె
సమానధర్మము : ఆకాశగంగలో మునగడం.

2. రూపకాలంకారము:

ఉపమానోపమేయములకు తేడా లేనట్లు (అభేదము) చెప్పుటను రూపకాలంకారమందురు.

ఉదా: 1. లతాలలనలు రాజుపై కుసుమాక్షతలు చల్లిరి.

ఈ వాక్యంలో లతలకు లలనలకు అభేదము చెప్పబడినది. అదే విధంగా కుసుమములకు, అక్షతలకు అభేదము చెప్పబడినది.

2. ఆమె ముఖము చంద్రబింబము.

ఈ వాక్యంలో ముఖానికి, చంద్రబింబానికి అభేదము చెప్పబడినది. అందుచే ఇది రూపకాలంకారము.

3. ఉత్ప్రేక్షాలంకారము:

ఉత్ప్రేక్ష అంటే ఊహ అని అర్థం. ఉపమానము యొక్క ధర్మములు ఉపమేయమునందు ఉండుట చేత ఉపమేయమును ఉపమానముగా ఊహించుటను

ఉత్ప్రేక్షాలంకారము అందురు.

ఉదా: ఈ చీకటిని చక్రవాకాంగనల విరహాగ్ని ధూమముగా భావించుచున్నాము.

ఈ వాక్యంలో చీకటి ఉపమేయము. చక్రవాకాంగనల విరహాగ్ని ధూమం ఉపమానము. చీకటిని విరహాగ్ని పొగగా ఊహించుటచే ఇది ఉత్ప్రేక్షాలంకారం.

4. అతిశయోక్తి:

ఒక వస్తువును ఉన్నదానికంటె అనేక రెట్లు అధికముగా చేసి చెప్పుటను అతిశయోక్తి అంటారు.

ఉదా: ఆ పట్టణంలోని మేడలు ఆకాశమును తాకుచున్నవి.

పట్టణంలోని భవనములు ఆకాశమును తాకడం అసంభవం. భవనాలు మిక్కిలి ఎత్తుగా ఉన్నవని చెప్పాలనే భావంతో ఆ భవనాల ఎత్తును అనేక రెట్లు పెంచి ఆకాశమును తాకుచున్నట్లు చెప్పడం వలన ఇది అతిశయోక్తి అలంకారం అవుతుంది.

5. అర్థాంతరన్యాసము:

సామాన్యాన్ని విశేషంతోగాని, విశేషాన్ని సామాన్యంతో గాని సమర్థించి చెప్పడాన్ని అర్థాంతరన్యాసాలంకారము అంటారు.

ఉదా: 1. హనుమంతుడు సముద్రమును లంఘించెను మహాత్ములకు సాధ్యము కానిదేమున్నది?

ఇందులో హనుమంతుడు సముద్రమును లంఘించుట విశేషము. మహాత్ములకు సాధ్యము కానిది ఉండదనడం సామాన్యము. ఇక్కడ సామాన్యంచే విశేషము సమర్థింపబడినది.

2. మహాత్ములతో కూడిన అల్పులు కూడా గౌరవింపబడతారు. పూలతో కూడిన దారము తలపైకెక్కుట లేదా!

ఇందులో మొదటి వాక్యము సామాన్య వాక్యము. రెండవది విశేష వాక్యము. సామాన్య వాక్యము విశేషముచే సమర్థింపబడినది కనుక ఇది అర్థాంతరన్యాసాలంకారము.

6. శ్లేషాలంకారము:

ఒక వాక్యమునకు అనేక అర్థములు కలుగునట్లు చెప్పినచో అది శ్లేషాలంకారమవుతుంది.

ఉదా: రాజు కువలయానందకరుడు.

ఈ వాక్యంలో రాజు అనే పదానికి ప్రభువు, చంద్రుడు అనే అర్థాలున్నాయి. అట్లాగే కువలయ శబ్దానికి భూమి, కలువ అనే అర్థాలున్నాయి. అందువలన ఈ వాక్యానికి ఈ అర్థాలు కలుగుతాయి.

1. రాజు భూమికి సంతోషం కలిగిస్తాడు..
2. చంద్రుడు కలువలకు సంతోషం కలిగిస్తాడు.

7. స్వభావోక్తి:

జాతి, గుణ, క్రియాదులను ఉన్నవి ఉన్నట్లు అందంగా వర్ణించినచో అది స్వభావోక్తి అలంకారము:

ఉదా: ఆ లేడి చెవులు రిక్కించి, చంచల నేత్రములతో బెదిరి చూచుచు చెంగు చెంగున పరుగిడుచున్నవి.

చెవులు రిక్కించుట, బెదిరి చూచుట, చెంగుచెంగున పరుగిడుట లేడి జాతి సహజ లక్షణములు. వాటి సహజస్థితి స్వాభావికముగా వర్ణింపబడినది కావున ఇది స్వభావోక్తి.

8. అనన్వయాలంకారము:

ఒక వస్తువునే ఉపమేయంగా, ఉపమానంగా చెప్పినచో అది అనన్వయాలంకారము అగును.

ఉదా: రామరావణ యుద్ధము రామరావణ యుద్ధము వలె భయంకరముగ ఉన్నది.

ఇందు రామరావణ యుద్ధము ఉపమేయము మరియు ఉపమానము. ఆ యుద్ధమును ఉపమేయంగా ఉపమానంగా చెప్పడం చేత ఇది అనన్వయాలంకారమగును.

ఛందస్సు

* పద్యాల లక్షణాలను తెలిపే శాస్త్రాన్ని ఛందస్సు అంటారు.

* పద్యాలు గణాలతో ఏర్పడతాయి.

* గణాలు గురు లఘువులతో ఏర్పడతాయి.

* పద్యాలలో గణాలతోపాటు యతి, ప్రాస, ప్రాసయతి ఉంటాయి.

లఘువు: * ఒకమాత్ర కాలంలో ఉచ్చరించే అక్షరాలు లఘువులు.
* మాత్ర అంటే చిటిక వేసినంతకాలం.
* లఘువును '1' గుర్తుతో సూచిస్తారు.

గురువు : * రెండు మాత్రల కాలంలో పలుకబడే అక్షరాలు గురువులు.
* గురువును 'U' గుర్తుతో సూచిస్తారు.

గణములు:

గణము అంటే సమూహము అని అర్థం. ఛందస్సులో గురు లఘువుల సమూహాన్ని గణము అంటారు. గణంలో గురులఘువులు గాని, కేవలం గురువులు గాని, కేవలం లఘువులు గాని ఉండవచ్చు.

ఛందస్సులో గురువును 'గ' అని, లఘువును 'ల' అని వ్యవహరిస్తారు. గణాలు పలురకాలుగా ఉన్నా ప్రధానమైనవి మూడు రకాలు.

1. రెండక్షరాల గణాలు.
2. మూడక్షరాల గణాలు.
3. నాలుగక్షరాల గణాలు.

1. రెండక్షరాల గణాలు : వీనిలో రెండు అక్షరాలు మాత్రమే ఉంటాయి. ఇవి నాలుగు విధాలు.

- వ గణం లేక లగ = లఘువు + గురువు (।∪)మతం
- లల = లఘువు + లఘువు (।।) లత
- హ గణం లేక గల = గురువు + లఘువు (∪।) సీత
- గగ = గురువు + గురువు (∪∪) రామా

2. మూడక్షరాల గణాలు: మూడక్షరాల గణాలు ఎనిమిది. దీనిని, వీనిలోని గురులఘువులను గుర్తించడానికి "యమాతారాజభానస" అనేది ఉపయోగ పడుతుంది.

'యమాతారాజభానస'ను గురులఘువులుగా గుర్తించి, క్రింది పద్ధతిలో ఆయా గణాలలోని గురులఘువులను గుర్తించవచ్చు.

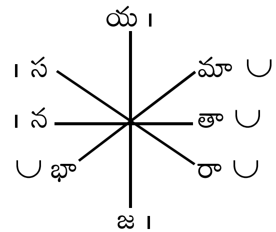

మూడక్షరాల గణాలు 1. యగణం, 2. మగణం, 3. తగణం, 4. రగణం, 5. జగణం, 6. భగణం, 7. నగణం, 8. సగణం. వీనిలో ఏ గణానికి గురు లఘువులు తెలుసుకోవాలో, ఆ అక్షరం నుండి వరుసగా మూడు అక్షరాలను లెక్కించి, ఆ అక్షరాలపైన ఉండే గురులఘువులను అదే వరుసలో వ్రాస్తే, ఆ వరుసలోని గురులఘువులు ఆ గణానికి గురు లఘువులు అవుతాయి.

1. య గణం	- । ∪ ∪	- అనంతం
2. మ గణం	- ∪∪∪	- కౌసల్యా
3. త గణం	- ∪ ∪ ।	- కైకేయి
4. ర గణం	- ∪ । ∪	- ఆసనం
5. జ గణం	- । ∪ ।	- సుమిత్ర
6. భ గణం	- ∪ ∪ ।	- భార్గవి

7. న గణం - ।।। - కమల

8. స గణం - ।।∪ - అనిలం

3. నాలుగక్షరాల గణాలు: ఇవి మొత్తం 16 ఉంటాయి. కాని అధికంగా వాడబడేవి మూడు మాత్రమే. అవి.

- నలము = నగణం + లఘువు = ।।।। - సలిలము
- నగము = నగణం + గురువు = ।।।∪ - గురువరా
- సలము = సగణం + లఘువు = ।।∪। - జమదగ్ని.

సూర్య గణములు:

సూర్యగణములు రెండు. 1. హ గణం, 2. నగణం.

1. హ గణం (గల) = ∪। - రాణి
కాంతి

2. న గణం = ।।। - విమల
వనిత

ఇంద్ర గణములు:

ఇంద్రగణములు ఆరు. నల, నగ, సల, భ, ర, త.

1. నలము - నగణం + లఘువు = ।।।। - కరములు
2. నగము - నగణం + గురువు = ।।।∪ - కురువరా
3. సలము - సగణం + లఘువు = ।।∪। - కమలాక్షి
4. భగణము - = ∪।। - రాజులు
5. రగణము - = ∪।∪ - వానరా
6. తగణము - = ∪∪। - వాగ్దేవి

యతి :

- పద్యపాదంలోని మొదటి అక్షరాన్ని 'యతి' అంటారు. దీనికి విరామం, విరతి, విశ్రమం అనే పేర్లు ఉన్నాయి.

- పద్యపాదంలో నిర్ణీతమైన స్థానంలో యతి అక్షరంతో మైత్రి ఉన్న అక్షరాన్ని ఉంచాలి. ఆ స్థానాన్ని 'యతిస్థానం' అంటారు.
- పాదంలోని మొదటి అక్షరానికి, యతి స్థానంలోని అక్షరానికి మైత్రి ఉండే విధంగా అక్షరాలను ఉంచడాన్ని 'యతిమైత్రి' అంటారు.

ఉదా : యతిమైత్రి

కమలార్చు నర్చించు	కరములు కరములు
యతి	యతిస్థానం

- యతి మైత్రి కలిగిన అక్షరాలు

అ-ఆ-ఐ-ఔ-య-హ

ఇ-ఈ-ఋ-ౠ-ఎ-ఏ

ఉ-ఊ-ఒ-ఓ

క-ఖ-గ-ఘ

చ-ఛ-జ-ఝ-శ-ష-స

ట-ఠ-డ-ఢ

త-థ-ద-ధ

ప-ఫ-బ-భ

ర - ఱ

ల - ళ

న - ణ

పు - పు - బు - భు - ము

ప్రాస:

- పద్యపాదంలోని రెండవ అక్షరాన్ని ప్రాస అంటారు.
- పద్యంలోని నాలుగు పాదాల్లో ఒకే అక్షరాన్ని ఉపయోగించడాన్ని ప్రాస నియమము అంటారు.
- పద్యంలోని మొదటి పాదంలో రెండవ అక్షరంలో ఏ హల్లు ఉంటే మిగిలిన మూడు పాదాల్లో అదేహల్లు ఉండాలి.

- మొదటి పాదంలోని రెండవ అక్షరం ద్విత్వాక్షరం అయితే మిగిలిన మూడు పాదాల్లో ద్విత్వాక్షరం, మొదటి పాదంలోని రెండవ అక్షరం సంయుక్తాక్షరమైతే మిగిలిన మూడు పాదాల్లో అదే సంయుక్తాక్షరం ఉండాలి.
- ప్రాస నియమంలో హల్లు ప్రధానంగాని అచ్చు ప్రధానం కాదు. మొదటి ప్రాసలో 'ల' ఉంటే రెండో పాదంలో 'లి', మూడో పాదంలో 'లు' ఉండవచ్చు.
- ప్రాసముందు అక్షరం గురువుగా మొదటి పాదంలో ఉంటే మిగిలిన మూడు పాదాల్లో ప్రాస ముందక్షరాలు గురువులుగానే ఉండాలి. లఘువు ఉంటే లఘువులు గానే ఉండాలి.

ప్రాస యతి:

- ప్రాసముందు యతిలోని అక్షరానికి, యతిస్థానంలోని అక్షరానికి యతిమైత్రి చెల్లని సందర్భంలో ప్రాసయతిని చెప్పవచ్చు.
- పద్యపాదంలోని ప్రాసకు - యతిస్థానం తరువాత ఉన్న అక్షరానికి మైత్రి ఏర్పాటు చేయడాన్ని ప్రాసయతి అంటారు.
- ప్రాసయతిలో హల్లు ఒకటే ఉండాలి. అచ్చులు ఏవైనా ఉండవచ్చు.
- ప్రాసయతి వేయునపుడు ప్రాసముందు అక్షరం గురువైతే యతి స్థానాక్షరం గురువుగా, లఘువైతే లఘువుగా ఉండాలి.

పద్యాలు - భేదాలు:

పద్యాలు ప్రధానంగా మూడు రకాలు. అవి - 1. వృత్తములు, 2. జాతులు, 3. ఉపజాతులు.

1. వృత్తములు : వృత్తములలో మొదటి పాదములోని గణముల వరుసే మిగిలిన పాదాలలో కూడ ఉంటుంది. గణాలు తారుమారు కాకూడదు. వీటిలో ప్రాసనియమం ఉంటుంది. ప్రాసయతి ఉండదు. యతిమైత్రి పాటించాలి.

ఉదా : చంపకమాల, ఉత్పలమాల, మత్తేభము, శార్దూలము.

2 జాతులు : జాతులలో మాత్రాగణాలు, ఇంద్ర, సూర్యగణాలు ఉంటాయి. ప్రాస నియమం ఉంటుంది. యతిమైత్రి పాటించాలి. ప్రాసయతి ఉండదు.

ఉదా : కందము, ద్విపద.

3. ఉపజాతులు : ఇంద్రగణములు, సూర్యగణముల చేత ఏర్పడతాయి. ప్రాస నియమం ఉండదు. యతిమైత్రి పాటించాలి. ప్రాసయతి ఉండవచ్చు.

ఉదా: తేటగీతి, ఆటవెలది, సీసము.

పద్య లక్షణములు:

వృత్తములు:

1. చంపకమాల:

లక్షణము: చంపకమాలలో నాలుగు పాదాలుంటాయి.

ప్రతిపాదంలో న-జ-భ-జ-జ-జ-ర అనే గణాలు ఉంటాయి.

11వ అక్షరం యతిస్థానం.

ప్రాస నియమం ఉంటుంది.

ప్రాసయతి ఉండదు.

ప్రతిపాదంలో 21 అక్షరాలుంటాయి.

ఉదాహరణ :

| | | | U | U | | | U | | U | | U | U | U

తరువ / గజొచ్చి / నంబెరు / గుతాలి / మినీయ / దెవెన్న / భాస్కరా

న   జ   భ   జ   జ   జ   ర

ఇందులో న-జ-భ-జ-జ-జ-ర అనే గణాలున్నాయి. 11వ అక్షరం యతిస్థానం (త-తా). ప్రాసస్థానంలో ర కారం ఉన్నది. కనుక ఇది చంపకమాల.

2. ఉత్పలమాల:

లక్షణము: ఉత్పలమాలలో నాలుగు పాదాలుంటాయి.

ప్రతిపాదంలో భ-ర-స-భ-భ-ర-వ అనే గణాలు ఉంటాయి.

10వ అక్షరం యతిస్థానం.

ప్రాస నియమం ఉంటుంది.

ప్రాసయతి ఉండదు.

ప్రతిపాదంలో 20 అక్షరాలుంటాయి.

∪ I I   ∪ I ∪   I I I   ∪ I I   ∪ I I   ∪ I ∪   I ∪

ఉదా॥ తేరుమ / రల్పుప్రా / ణములు / తీపన / మున్విన / వేబృహ / న్నలా

భ   ర   న   భ   భ   ర   వ

ఇందులో భ-ర-న-భ-భ-ర-వ అనే గణములున్నాయి. 10వ అక్షరం యతిస్థానం (తే-తీ) ప్రాసస్థానంలో రకారం ఉంది కాబట్టి ఇది ఉత్పలమాల.

3. మత్తేభము:

లక్షణము: మత్తేభవృత్తంలో నాలుగు పాదాలుంటాయి.

ప్రతిపాదంలో స-భ-ర-న-మ-య-వ అనే గణాలు ఉంటాయి.

14వ అక్షరం యతిస్థానం.

ప్రాస నియమం ఉంటుంది.

ప్రాసయతి ఉండదు.

ప్రతిపాదంలో 20 అక్షరాలుంటాయి.

I I ∪   ∪ I I   ∪ I ∪ I I I   ∪∪∪   I ∪ ∪   I ∪

ఉదా॥ కొడుకుల్/ పుట్టర / టంచునే / ద్దురవి / వేకుల్జీ / వనభ్రాం / తులై

స   భ   ర   న   మ   య   వ

ఇందులో స-భ-ర-న-మ-య-వ అనే గణములున్నాయి. 14వ అక్షరం యతిస్థానం (కొ-కు) ప్రాసస్థానంలో డ కారం ఉన్నది కనుక ఇది మత్తేభం.

4. శార్దూలము:

లక్షణము: శార్దూల వృత్తంలో నాలుగు పాదాలుంటాయి.

ప్రతిపాదంలో మ-స-జ-స-త-త-గ అనే గణాలు ఉంటాయి.

13వ అక్షరం యతిస్థానం.

ప్రాస నియమం ఉంటుంది.

ప్రాసయతి ఉండదు.

ప్రతిపాదంలో 19 అక్షరాలుంటాయి.

∪∪∪ I I ∪   I ∪ I   I I ∪   ∪ ∪ I ∪ ∪ I   ∪

ఉదా॥ శ్రీలక్ష్మీ / పతిసే / వితాంఘ్రి / యుగళా / శ్రీకాళ / హస్తీశ్వ / రా

మ   స   జ   స   త   త   గ

ఇందు మ-స-జ-స-త-త-గ అనే గణములున్నాయి. 13వ అక్షరం యతిస్థానం (శ్రీ-శ్రీ). ప్రాసస్థానంలో ల కారమున్నది కనుక ఇది శార్దూలము.

పద్య లక్షణములు-జాతులు:

కందము:

- కందపద్యంలో నాలుగు పాదాలుంటాయి.
- కందపద్య పాదాలలో 1, 2 పాదాలు పూర్వార్ధమని, 3, 4 పాదాలను ఉత్తరార్ధమని అంటారు.
- 1వ పాదంలో 3 గణాలు, 2వ పాదంలో 5 గణాలు, 3వ పాదంలో 3 గణాలు, 4 పాదంలో 5 గణాలు ఉంటాయి. మొత్తం 16 గణాలు.
- కందపద్యంలోని 16 గణాలను నల-గగ-భ-జ-స అనే గణాలతోనే పూరించాలి. ఈ గణాలు వరుసగా ఉండాలి అనే నియమం లేదు. ఇవి చతుర్మాత్రాగణాలు.
- పూర్వార్ధ, ఉత్తరార్ధములలోని బేసిగణాల్లో (1,3,5,7) గణాల్లో జగణం ఉండకూడదు.
- పూర్వార్ధ, ఉత్తరార్ధాల్లోని 6వ గణంలో నలముగాని జగణం గాని ఉండాలి.
- రెండవపాదం చివర, నాల్గవపాదం చివర గురువు ఉండాలి. 1, 3 పాదాల్లో యతిమైత్రి ఉండదు. 2, 4 పాదాల్లో మొదటి గణంలోని మొదటి అక్షరానికి, నాల్గవగణంలోని మొదటి అక్షరానికి యతిమైత్రి పాటించాలి.
- ప్రాసనియమం ఉంటుంది.
- ప్రాసయతి ఉండదు.

ఉదా॥ ∪ I I   I ∪ I   ∪ I I

చొప్పడి / నయూర / నుండుము

భ   జ   భ

∪ I I   ∪ ∪   I ∪ I   I I I I   I I ∪

చొప్పడ / కున్న / ట్టియూరు / జొరకుము / సుమతీ

భ   గగ   జ   నల   స

ఇందులో భ-జ-గగ-నల-స అనే గణాలున్నాయి. రెండవ పాదంలో 1-4 గణాల మొదటి అక్షరాలకు యతిమైత్రి ఉన్నది (చొ-జొ) ప్రాసలో ద్విత్వ సకార మున్నది. రెండవపాదం చివర గురువున్నది. ఆరవగణం 'నల" ఉన్నది. కనుక ఇది కందపద్యము.

2. ద్విపద:

- ద్విపదలో రెండు పాదాలుంటాయి.
- ప్రతిపాదంలో 3 ఇంద్రగణాలు, పిదప 1 సూర్యగణం ఉంటుంది.
- 1-3 గణాల మొదటి అక్షరాలకు యతిమైత్రి ఉంటుంది.
- ప్రాసనియమం ఉంటుంది.
- ప్రాసయతి ఉండదు.

ఉదా: ∪ ∪ I   I I I I   ∪ I ∪   ∪ I

భావించి / కుడువక / ప్రాయరా / వెందు

త   నల   ర   హ

ఇందులో వరుసగా మూడు ఇంద్రగణాలు తరువాత ఒక సూర్యగణం ఉంది. 1-3 గణాల మొదటి అక్షరాలకు యతిమైత్రి పాటించబడింది (భా- ప్రా). ప్రాస స్థానంలో వ కారం ఉంది. కనుక ఇది ద్విపద.

పద్య లక్షణములు - ఉప జాతులు:

1. తేటగీతి - లక్షణము:

- తేటగీతిలో నాలుగు పాదాలుంటాయి.
- ప్రతిపాదంలో ముందు ఒక సూర్యగణం, తరువాత రెండు ఇంద్ర గణాలు పిదప రెండు సూర్యగణాలు వరుసగా ఉంటాయి.
- 1 సూర్య + 2 ఇంద్ర + 2 సూర్య = 5 గణాలు

- మొదటి గణంలోని మొదటి అక్షరానికి, నాల్గవ గణంలోని మొదటి అక్షరానికి యతిమైత్రి ఉంటుంది.
- ప్రాసనియమం ఉండదు.
- ప్రాసయతి ఉండవచ్చు.

ఉదా: I I I   I I I ∪   I I I ∪   ∪ I   ∪ I

మధుర / మధురమౌ / తెనుగునా / మాతృ / భాష

న   నగ   నగ   హ   హ

ఇందు మొదట ఒక సూర్యగణం, తరువాత రెండు ఇంద్ర గణములు పిదప రెండు సూర్యగణాలు ఉన్నాయి. 1-4 గణాల తొలి అక్షరాలకు యతిమైత్రి పాటించబడింది. (మ-మా). ప్రాసనియమం లేదు. కనుక ఇది తేటగీతి.

2. ఆటవెలది:

లక్షణము:

- ఆటవెలదిలో నాలుగు పాదాలుంటాయి.
- 1, 3 పాదాలు ఒక విధంగా, 2, 4 పాదాలు ఒకరీతిగా ఉంటాయి.
- 1, 3 పాదాల్లో మూడేసి సూర్యగణాలు, పిదప రెండేసి ఇంద్రగణాలు ఉంటాయి.
- 2,4 పాదాల్లో ఐదేసి సూర్యగణాలు ఉంటాయి.
- 1-4 గణాల తొలి అక్షరాలకు యతిమైత్రి పాటించాలి. ప్రాసనియమం ఉండదు.
- ప్రాసయతి ఉండవచ్చు.

ఉదా: I I I   ∪ I   ∪ I   I I I ∪   I I ∪ I

బ్రతికి / నన్ని / నాళ్ళు / ఫలములి / చ్చుటెగాదు.

న   హ   హ   నగ   సల

∪ I   ∪ I   ∪ I   ∪ I   I I I

చచ్చి / కూడ / చీల్చి / యిచ్చు / తనువు

హ   హ   హ   హ   న

ఇందు మొదటి పాదంలో 3 సూర్యగణాలు తరువాత ఇంద్రగణాలు, రెండవ పాదంలో ఐదు సూర్యగణాలు ఉన్నాయి. మొదటిపాదంలో 1-4 గణాల మొదటి అక్షరాలకు యతిమైత్రి ఉన్నది (బ-ఫ). రెండవపాదంలో ప్రాసయతి పాటించబడింది. (చ్చి-చ్చు). కనుక ఇది ఆటవెలది.

3. సీసము:

లక్షణము :

- సీసపద్యంలో నాలుగు పాదాలుంటాయి.
- ప్రతిపాదంలో వరుసగా 6 ఇంద్రగణాలు పిదప 2 సూర్య గణాలు ఉంటాయి.
- సీసపద్య పాదంలో ఎనిమిది గణాలను రెండు భాగాలుగా చేసి మొదటి 4 గణాలను ఒక భాగంగా, తరువాతి 4 గణాలను రెండవ భాగంగా చూపుతారు.
- 1-3 గణాల మొదటి అక్షరాలకు, 5-7 గణాల మొదటి అక్షరాలకు యతిమైత్రి చెప్పాలి.
- ప్రాసనియమం ఉండదు.
- ప్రాసయతి చెప్పవచ్చు.
- సీసపద్యంలోని నాలుగు పాదాల చివర ఆటవెలదిగాని, తేటగీతి గాని చెప్పాలి.

ఉదా: U U I   I I U I   U U I   I I U I

మందార / మకరంద / మాధుర్య / మునదేలు /

త   సల   త   సల

I I U I   U I U   I I I   I I I

మధుపంబు / వోవునే / మదన / ములకు

సల   ర   న   న

ఇందులో వరుసగా ఆరు ఇంద్రగణాలు, పిదప రెండు సూర్యగణాలు ఉన్నాయి. 1-3 గణాల మొదటి అక్షరాలకు (మ-మా) 5-7 గణాల మొదటి అక్షరాలకు యతిమైత్రి పాటించబడింది. కనుక ఇది సీసపద్యము.

4. ముత్యాలసరాలు:

లక్షణము:

- ముత్యాలసరాలు మాత్రాగణాలతో ఏర్పడుతుంది.
- ప్రతి పద్యంలో నాలుగు పాదాలుంటాయి.
- మొదటి మూడు పాదాల్లో 3o4, 3o4 క్రమంలో మొత్తం 14 మాత్రలు ఉండాలి.
- నాల్గవ పాదంలో 7 నుండి 14 వరకు ఎన్ని మాత్రలు అయినా ఉండవచ్చు.
- నాల్గవ పాదంతో భావం పూర్తికావాలి. పూర్తికాకపోతే పద్యం ఐదవ పాదం వరకు పెంచుకోవచ్చు.

ఉదా: 2 1   2 2   2 1   U I I

పట్ట / మేలే / రాజు / పోయెను = 14 మాత్రలు

2 1   1111   2 1   2 1 1

మట్ట / గలిసెను / కోట / పేటలు = 14 మాత్రలు

1 2   2 2   2 1   1111

పదం / పద్యం / పట్టి / నిలిచెను = 14 మాత్రలు

2 1   1 1   U U

కీర్తు / లప / కీర్తుల్ = 9 మాత్రలు

పై ముత్యాలసరంలో మొదటి మూడు పాదాల్లో 14 మాత్రల చొప్పున, నాల్గవ పాదంలో 9 మాత్రలు ఉన్నాయి.